

Biró István

Az interjút készítette Paizs József
Segesvár, 2015. november – 2016. február

Család

1810-től ismerjük a felmenőinket. Fennmaradt egy olyan szájhagyomány is, hogy már az 1700-as évek végén élt egy Biró György Petken, a szülőfalumban.

Apai család

Az első konkrét adat üknagyapámról, Biró Istvánról maradt fenn 1810-ből. Ő építette a jelenleg is meglévő házunkat 1876-ban. Ma is lakható, de sajnos már omlófélben van. Szakad meg a szívem, édesapám belé is halna, ha felébredne és látná, hogy milyen állapotban van. A család ősi fészke, nem ott volt, ahová üknagyapám építette a házat, hanem a Rózsa utcában, aminek a gúnyneve Cigány utca volt, mert a faluszélen lakott a kovács és a disznópásztor. A gyermekek, ha bosszantani akarták a Rózsa utcabelieket, akkor beakasztottak nekik: „Cigány utcabeliek”. Ebben az utcában van az „István kert” – azaz István kert –, ami egy háromholdas terület; jó magasan fekszik. Megmaradt a neve, s ebből lehet következtetni arra, hogy ott lehetett a Biró család ősi fészke. Ezt igazolja az a történetet is, amit édesapámtól hallottam. Egy alkalommal cséplés közben egy nagy vihar jött, és olyan nagy tűz keletkezett, hogy a falunak fele leégett. Akkor persze nem cséplőgéppel csépeltek, hanem kézi hadaróval. Amikor a gróf lerongyolódott, eladta a birtokát, és akkor vehette Biró István üknagyapám azt a telket, ahova ő épített. S miért lehet ez igaz? Egy patak megy keresztül a falun délkelet-észak irányban, s azon van egy híd, melyet udvari hídnak neveznek. Valószínű, hogy ott mentek be az udvarba, a gróf birtokára. Ezt az is igazolja, hogy a mai iskola kertjében volt – édesapám még érte – egy hatalmas nagy grófi palota. Ebből épült aztán a jelenlegi iskola – sajnos már omlófélben –, a községháza és a jegyzői lak.

Biró Sándor volt a dédnagyapám és a felesége Makkai Borbála. Bori nanyó' egy akaratos, mindent intéző, mindenbe beleszóló idős néni volt. Úgy féltünk tőle, mint a tűztől. Különösen, ha valaki nem köszönt neki, hogy *Jó napot adjon Isten*, ott nagy baj

volt. Kedves asszony volt. Nekik volt hét gyermekük. Őket már ismerjük, közöttük volt nagyapám is: Lajos, Juliska, aki aztán szabó lett, Józsi, Viktor, Győző, Dénes és Géza.

Szegény nagyapám rengeteget dolgozott, kétszer is volt Amerikában. Egyszer megkérdeztem édesapámat: „Hát hogy tudott nagyapó, szegény elmenni Amerikába? Hát az pénzbe kerül!” Azt mondta édesapám: „Fiam, beállott kazánfűtőnek.” Volt valami ilyen képesítése, és hogy ne kelljen fizesse a jegyét, a hajón beállott kazánfűtőnek. Ott ment lent, abban a füstben és koromban. Így járta meg kétszer Amerikát. Akkoriban szinte divat volt Amerikába vándorolni. Később hallottam, hogy csak a szászok nem mentek. A magyarság és a románság azt gondolta, hogy ott juthat ahhoz az anyagi többletbe, amiből gyarapíthatja a családját. Nagyapámnak nem sikerült – mind a két alkalommal sztrájk volt –, ő maradt azzal, amit örökölt.

Nagyapám nagyon fiatalon, ötvenéves korában, meghalt gyomorrákban. A család általában hajlamos volt erre a betegségre, hisz később édesapámat is ez vitte el. Édesapám talán tizenhét éves volt, amikor nagyapám meghalt. Férje korai halála után nagyanyám tartotta össze a családot – lelkiileg és mindenképpen. Ő különösen bibliás, imádkozó asszony volt. Ha valami rossz fát tettünk mi, gyermekek a tűzre, akkor nagyanyám volt a mentség, mert neki elmondtuk, hogy „Né’, nanyó’...” – „Na, ne búsuljatok – azt mondja. – Nem kellett volna, de...” A Biblia mindig ott volt a szobája asztalán, és akármelyik este mehettem volna be nagyanyámhoz, hallhattam volna s láthattam volna, ahogy Bibliát olvas és imádkozik.

Édesapámék négyen voltak testvérek: Juliska néni, Lajos bácsi, Sándor bácsi, és édesapám, István. A három fiútestvér mindenképpen egy malmot szeretett volna beindítani. Németországból rendelték meg, ki is fizették, de a pénzük ott veszett Szebenben, mert jött az államosítás.

A négy testvér közül említésre méltó Sándor élete. Báró Atzél Edének¹ volt először kovácsa, aztán a sofőrje. Ezt a bárót mindig elítélték, mint Wass Albertet, hisz jó magyar ember volt. Amikor ment valahova a báró, nagybátyámat frakkba öltöztette. Nagybátyám aztán orosz fogságba került. Mikor hazajött, szerettek volna csinálni valamit belőle, de Sándor bácsi soha be nem állott a kollektívbe. Emlékszem, azt mondta édesapámnak: „Én? Azt, amit ismerek, amit a bőrömön tapasztaltam, én

annak támogatója nem lehetek soha.” Aztán lemondtak róla. Nem olyan volt, aki ellenpropagandát folytasson, de ahol kellett, ő a véleményét megmondta. Kérdezte édesapám „Hogy vannak a kolhozba’?” – „Hogy? Megmondjam neked, hogy? A fogolylágerben eldobott krumplicsont szedték össze, s ették meg, hogy ne pusztuljanak éhen.” Ilyen történeteket mesélt ő, miközben nálunk javában propagálták a kommunizmus eszméit.

Anyai család

Az édesanyám ága szintén népes petki család volt. Nagy Ferenc volt a dédnagyapám, Nagy Borbála a dédnagyanyám. Nagy Gábor lelkipásztor is ebből a családból származik. Anyai nagyapámról semmit nem tudok, nagyanyámról viszont igen, őt szintén Borbálának hívták. Édesanyámék haton voltak testvérek. Édesanyámat viszont nagyanyámnak egy Sári nevű testvére fogadta örökbe, mert az ő egyetlen fia meghalt az első világháborúban. Földrajzot először talán akkor tanultam, amikor megjegyeztem ezt a nevet, s azóta sem felejttem el, hogy hol halt meg Jánoska: Szibériában, Irkutszkban. Fogalmam sem volt akkor, hogy ez hol lehet, de egy életre megjegyeztem. Régebben a földhöz nagyon ragaszkodtak, édesanyám azonban, hogy nem otthon nevelkedett, a neki járó részt, mind otthagyta a testvéreinek. Ott is hagyhatta, hát kettőjüknek jutott körülbelül nyolc hektár. Mondták is tréfásan édesapámnak: „Nincs miért búsulj, Biró Pista, 112 vékás földből csak meg lehet élni valahogy ebben a zűrzavaros világban”.

A szüleim jól éltek ahhoz képest. Minden esztendőben volt legalább két kocájuk, s azok kétszer malacoztak. Mindig tartottak két ökör tinót is, amiért az Olt-menti románok minden esztendőben eljöttek és megvásárolták.

Szüleim

A szüleim nagyon hívő, vallásos emberek voltak; a Biblia mindig ott volt az első szobában az asztalon. Soha úgy el nem aludtunk, hogy édesapám Bibliát ne olvasott volna. Egyszer hazamentem – már a teológia elvégzése után történt –, csend volt, mindenki már le is feküdt. Így szólt édesapám: „Fiam, hát nem veszed a kezédbe a

Bibliát? A te dolgod volna...” Istent szerető, Istenben bízó, egyházukhoz ragaszkodó, hívő emberek voltak.

Nagyon ragaszkodtak a magyarságukhoz, különösen, amikor Észak-Erdély visszakerült, de azelőtt is. Annyit emlegették Magyarországot! Az első történeteket a hunokról édesapámtól hallottam. Elmentünk az erdőre, és késő estére vetődtünk haza, hisz elég messze volt. A szekéren kérdeztem édesapámtól: „Mért olyan szürke ott az ég, édesapám?” – „Az a Hadak útja!” Elmagyarázta, persze a maga módján, hogy jött vissza Csaba királyfi, amikor a székelység bajba került, hogy az ellenségtől megszabadítsa.² Mi, gyermekek pedig elhittük. Én például a magyar Himnuszt és a Székely Himnuszt kapálás közbe tanultam meg. Ők dudorászták, s „Na, mondd utánam, fiam!” – mondta édesapám. – „Na, énekeljétek!” Énekeltük mind a ketten. Egy alkalommal nálunk járt a tiszteletes úr, és édesanyám panaszolta: „Tiszteletes úr, mit csináljak? Ez a gyermek megy hátra a kertbe, és úgy énekel a magyar Himnuszt.” – „Hagyja Juliska, énekelje legalább a fia.” Áldott jó emberek voltak, akik megtanították nekünk, hogy mi magyarok vagyunk. Ki tanítja meg ma a gyermekét arra, hogy te magyar vagy? Hát mi veszettül hittük, hogy Csabának vagyunk az utódai.

Édesapám ács, fűrő-faragó ezermester volt. 1906-ban született, úgyhogy már nagy gyermek volt 1914-ben. Aztán át kellett élnie a második világháborút is. Katonának nem vitték el, mert beszegődtek slipperfát [*vasúti talpfát*] faragni. Egy Vargancsik nevezetű mérnök úr elintézte, hogy a homoródi fűrésztelep felmentett néhány ilyen fafaragó embert Petken. A koncentrát³, amikor bevitték munkaszolgálatra valahová Moldovába, azt sajnos nem úszta meg.

Édesapám – falusi ember létére – könyvszerető ember volt. Rendszeresen megrendelte a Nagyenyeden kiadott Gazdálapot⁴, mely lehetőséget biztosított nemcsak a gazdasági életben, hanem a világban való tájékozódásra is. Abban az időben rádió a faluban kettő volt: egy a tiszteletes úrnak és a másik egy szabómesterséget űző embernek. Édesapám azért sok mindenhez hozzájutott. A tiszteletes úr az index alatt levő könyveit mind hozzánk hozta le. Emlékszem, hogy kinyitottam a „sifonért”, a szekrény ajtaját, s láttam, hogy a polcon rengeteg könyv van. Milyen a gyermek? „Édesapám, hát honnan van ez a rengeteg könyv?” – „Édes fiam, ezt nem kell tudni! Te nem is láttad, erről hallgatunk!” Nekem elég volt ez arra, hogy a

legjobb barátomnak se mondjam el, hogy nálunk mi van. Nem azért, mert milyen jó gyermekek voltunk, de ha valamit mondott a szülőnk, az olyan szó volt, hogy átlépni nem is gondolta az ember. Meg nem tudnám mondani, milyen könyvek lehettek, az annyira meg volt tiltva, hogy én se tudhattam.

Édesapám vasárnap semmi olyan munkát nem végzett, amiről úgy gondolta, hogy ellenkezik a negyedik parancsolattal. Mesterember lévén, ha valahol valamit segíteni kellett, azt ő szombaton elintézte. Költöztették a meddő marháknak a kosarát [*az állatokat körülvevő fakerítést*] vasárnap, hát ő már szombaton kiment, s a maga részét megcsinálta. Vasárnap édesapám és édesanyám délelőtt, délután a templomban volt.

Ha a tiszteletes úr az egyházfin keresztül üzent, hogy „Pista bácsi, holnap ilyen-olyan tennivalónk van, ha tud, jöjjön el”, ő mindent mellőzött, és ment oda közmunkára, vagy éppenséggel kalákázni⁵ az egyház számára. Nem tudták hívni egyházi közmunkára, hogy azt mondta volna édesapám „Ne haragudjatok, nincs időm.” – abban a helyben vette a fűrész, a fejszét, a kalapácsot, s amit kellett, ment, és másokat is hívott. Sohasem hallottam, hogy valamelyik lelkészről negatívumot mondjon; mindenkinek mindig a pártfogója volt. Amikor például egy lelkészt bírált a falu, a gyűlésben apám elmondta a véleményét: „Mi nem azt nézzük, amit itt most hánytorgatunk, hanem hogy mit hallunk tőle, mit mond nekünk Isten igéje. Azzal semmi közünk, ami a személyes dolga. Mit szólnátok, ha rólunk...?”

Édesapámnak mindig volt mindenre egy jó válasza; ha panaszom volt, legelőször mindig hozzá mentem. Édesanyám nemegyszer mondta: „Fiam, ti olyan sokat ültök kint a pajtában.” Az istállóban, a marhák között beszélgettünk.

Később, amikor a Szeku⁶ a családommal fenyegetőzött – sohasem felejttem el –, azt mondta édesapám: „Édes fiam, akármilyen bajba keveredj, vigyázz magadra! Te ne félj attól, hogy mi lesz a családdal. Amíg az Úristen engem s minket éltet, mi mindent megteszünk, hogy a feleséged s a gyermekeid hiányt ne szenvedjenek. Biztos lehetsz, hogy a gyermekeket taníttatjuk. Csak egyre kérlek, maradj becsületes ember.” Úgyhogy édesapámmal, ez az igazság, minden gondomat megosztottam.

Gyermekkor

Szülőfalu

Petek⁷ Udvarhelyszék délnyugati részén van, a szomszéd falvak Kányád, Székelydália, Székelyderzs, Székelymúzsna. Úgy gondolom, valamikor nem a Székelyföldhöz, talán inkább Fehér megyéhez tartozott, mert ahol a falu határa kanyarog, hatalmas, ötven-hatvan méter széles és nyolc méter magas földhordalékok vannak, és mivel mi azon kívül esünk, talán nem tartozunk a Székelyföldhöz. Petek, ami az én időmben olyan nyolcszáz lelkes falu volt, a székelyderzsi Petky családnak⁸ – ez székely kapitány volt – lehetett a birtoka, és gyanítom, innen kaphatta nevét a falu. Érdekesek a határnevek. A faluban hármashatár volt: volt a Kicsi határ Székelyderzs felé, az Alsó határ nyugatra, Homorodbene felé, és volt a déli, a Nagyhatár, az pedig Pálos – Kaca irányában. Ettől a határrésztől viszont a falut elválasztotta egy hatalmas nagy legelő. Azt is hallottam, hogy ott valamikor mind erdő volt, oda jártak dolgozni, fa vágni az emberek csoportosan. Jó petkiesen mondva, úgy nevezik azt a helyet most is: a „Zaserdő”, vagyis Saserdő.

A faluközösség tiszta magyar volt az én gyermekkoromban, a jegyzőn, a három csendőrön és a tanítókon kívül román a faluban nem volt. Nem is tudtuk tulajdonképpen, hogy hol élünk. Az, hogy Románia nekünk semmit sem jelentett.

Csudálatos, egymást szerető, segítő közösség volt. Nagy divat volt akkor a kaláka. Ha valaki mondjuk idősebb volt, idősebb házaspár vagy esetleg özvegy, akkor azt a fiatalság felkarolta. Megszervezték például egy szombaton, hogy az egész búzáját learatják, vagy ha valakinél csúrt építettek, akármeddig tartott, abból két nap ajándék volt. Sőt, ha valakit megfogadtak mezei munkára, az is tudta, hogy legalább két nap ajándék. S ezt nem csak ők tudták, hanem mindenki. Ilyen régi szokás rengeteg volt, és ahhoz tartotta magát a falu közössége. Az emberek összetartottak, nem különültek el egymástól, mintha mindig egy asztalhoz ültek volna, s keltek volna fel, annyira szerették egymást. Egy csudálatos, élni akaró falu volt.

Az én gyermekkoromban a közbirtokosság⁹ s a szövetkezet tartotta összefogva a falu népét. A közbirtokosságnak egy csudálatos könyvtára is volt; most is emlékszem, olyan barna kötésű, barna fedelű könyvek voltak. Édesapám elhozta, és olvasta

ezeket, így hát még én is betűzgethettem őket. Gyermekkoromról el kell mondanom, hogy magyarul olvasni az énekeskönyvből tanultunk, mert nem volt magyar iskola. Volt egy épület a faluban, amire mindig azt mondták, hogy a felekezeti iskola – oda jártunk vasárnapi iskolába is –, de csak állami iskola volt. Arra viszont emlékszem, hogy aki az állami iskolában minket először tanított, az egy Réter Vilmos nevezetű szászkezdői elmagyarosodott szász volt, akit mi nagyon szerettünk. Amikor viszont Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz, akkor ez a tanító elment.

Felekezetiileg tiszta református volt a falu, semmi és senki más nem volt. Unitárius sem volt a faluban, pedig a székelyderzsiek zömében unitáriusok voltak. Nálunk azonban állott, amit a vers mond, ha jól emlékszem, a tiszteletes úr tanította meg:

„Református magyar vagyok,
Halálomig az maradok!
Vallásomnak semmi foltja,
Tiszta, mint a menny, ég boltja.
Ahogy én e tiszta vallást megismertem,
Úgy szeressen, úgy segítsen Isten engem!”
[Csécsi Imre: Fogadástétel – konfirmálóknak]

Rengetegen voltunk, csak a mi utcánkban – a nálam három-négy évvel idősebb vagy fiatalabb gyermekekkel együtt – voltunk vagy ötvenhaton. Nagyon sok, bár csak lazult a dolog ahhoz viszonyítva, ahányan a nagyszüleink voltak. Mi is már csak hárman voltunk testvérek. Érdekes volt, hogy akkor valóban együtt lakott a család: nagyszülő, szülő, gyermek, sőt olyan család is volt, hogy még az unoka is. Elfértek ők kicsi helyen, és valahogy az idős ember sem érezte, hogy neki senkije sincs. Nem csak a Jóisten volt a bizalma, hanem a földi életre is biztosítva volt az öregkor nyugalma.

Sokan voltak a faluban, akik verseket, mondókákat írtak, például egy Marci Albert nevű bácsi, azaz Miklós Albert volt, de ez volt a mellékneve. Érdekes, hogy mindenkinek volt mellékneve a faluban, csak édesapámnak nem; sokat gondolkoztam azon, hogy nekünk miért nem volt. Ahogy visszaemlékezem, nem létezik, hogy valakinek ne lett volna mellékneve, és érdekes módon édesapáméknak nem volt valami oknál fogva. Rengeteg ilyen szép dolog volt, ami a falut mind összetartotta.

A falu szépen elrendezett, rendszeresen kövezett volt az út. A nagy köveket mindig eltakarították. A falu közepében, ahol a kultúrház állott, volt egy nagyobb, bekerített tér, oda gyűltek össze a falu férfi tagjai. A kerítések mentén körben be volt ültetve hársfákkal, a fákon belül pedig rögzített padok voltak elhelyezve. A kert közepében, az egyik hársfa körül volt egy asztal, ott ült a falu elöljárósága, vagyis inkább a közbirtokosságé. Vasárnap a délutáni istentisztelet három óra után volt. Mindenki ott kellett legyen. Ott kellett legyen? – odament, mert úgy látta, hogy ott a helye, Istentől áldást kapni délután is. Délelőtti templomlátogatáskor többen voltak, de délután is tele volt a templom. Az istentiszteletet követően pedig mentek a Séta kertbe. Így nevezték ezt a kertet. Én úgy szerettem ott ülni a szélén, majdnem a kapunál vagy a patak felőli sarokban, s úgy szerettem hallgatni, amiket ott az emberek beszéltek!

Általában a falut érintő kérdéseket, a falu aktuális eseményeit tárgyalták ott meg, például, hogy mikor kezdődjön az aratás, hogy senki ne menjen hamarabb aratni másoknál; egyszerre ment gabonát aratni, hazahordani az egész falu apraja-nagyja. Jól emlékszem, tárgyalták a Hangya Szövetkezet¹⁰ problémáit is. A központja a szövetkezetnek akkor Nagyenyeden volt, s az árut onnan szállították. Fogalmam sincs, hogyan, hisz autót, ami hozta volna, a faluban nem láttam. Ilyen kérdéseket tárgyaltak, s ezt az egészet Hegyi István¹¹ tiszteletes úr irányította. S ő is, ez is érdekes, minden vasárnap délutáni istentisztelet után az atyafiakkal együtt jött le oda a kertbe.

Már nagyobb lehettem, amikor azt tárgyalták, hogy milyen rendszer van a Szovjetunióban. Az Oroszországról szóló propaganda írásokat érdekes módon azok terjesztették, akik 1917-ben hadifogságba kerültek Oroszországban. Lehet, hogy hittek benne, lehet, hogy nem, nem tudom, de volt egynéhány közülük, akik ezeket osztogatták. Meg voltak az emberek mételyezve. Mondták, hogy milyen boldogság, milyen gazdagság, minden a miénk, minden az embereké... S úgy magam előtt látom a tiszteletes urat, aki ezt elhallgatta, azután felállott és azt mondta: „Emberek, amivel nem találkoztunk, arról nem lehet így beszélni. Én azt mondom, az Isten őrizzen, ott olyan nagy a szegénység...” És hivatkozott Illyés Gyulának egy írására.¹² Emlékszem, azt mondta édesapámnak – mert neki is a kezébe került ilyen propaganda írás –, hogy „Pista, ne beszéljenek ilyen butaságot, olyan szegények lesznek, mint a templom egere!”

Amikor Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz, Petek a román részen maradt sajnós, pedig a falutól csak egy kilométerre volt a magyar határ. Azt mondták mindig, azért, mert közel volt a vasút, de ki tudja, miféle meggondolásból alakult ez így. Olyan nagy csapás volt a falura nézve! Már a falu férfijainak nagy része felment a magyarokat várni Udvarhelyre, de aztán jöttek édesapámék összetörve haza, hogy mi Romániában maradunk. Nem volt könnyű időszak.

Észrevétlenül beleépültünk a földművelő életbe

1931. szeptember 1-én születtem. Akkor még nem voltak szülészetek, hanem egy kedves asszony, ha jól emlékszem, úgy hívták, Hegyi Máriskó néni, ő intézte a szülés levezetéseket. Otthon születtem a kicsi házunkban, ami két szobából, konyhából és egy ereszből állott. Ott bonyolódott egy falusi ember családjának az élete.

A család megelégedett, hálás, éneklő természetű volt. Mintha most is látnám, ahogy kezébe vette édesapám az énekeskönyvet, maga mellé ültetett, s tette rá a kezét, hogy „Ez milyen betű fiam?” Így tanulgattunk. Ezt örököltük szüleinktől, hogy minden helyzetben legyünk megelégedve. Volt a családban egy ilyen szólás-mondás: „A Jóisten adta!” Ez azt is jelentette, hogy meg is őriz, gondunkat is viseli. Mindennel meg voltunk elégedve, mindennek kimondhatatlanul örvendtünk. Én nem emlékszem olyanra, hogy valami ne lett volna jó, amit az asztalra tettek, ha semmi egyéb nem volt, csak túrós puliszka is. Azt nem tudja elképzelni senki, ha nem abba született, hogy mekkora különbség van, a mai helyzetünk és az akkori életszínvonal között. Ezért vagyok én hálás minden percért, amivel a Jóisten megajándékozott.

Már kicsi korunktól bevontak a gazdasági életbe. Nem bele kényszerítették, de azt érezte a gyermek, hogy ott a helye. Ha édesapám kiment az istállóba, akkor én is kimentem utána, ha ő takarította a vakaróval és kefével a teheneket vagy a tarka marhákat, akkor én is odaálltam a csikó vagy a lovak mellé. Én is próbáltam. Nálunk háromszori kapálások voltak, és ha elkezdődött a kapálás, akkor mindenki ment. Kicsi, nagy, mindenki ott volt. Az maradt otthon csak, aki éppen tipegő volt – a tipegő nagyanyjával vagy nagyapjával. Most is emlékszem a kicsi nyelű kapámra. Hát ott én

mit kapálhattam? – vágtam ide, vágtam oda, de ott voltam. Amikor már nagyobb lettem, édesapám kaszát is csinált nekem. Tehát valahogy úgy észrevétlenül beleépültünk abba a földművelő életbe.

Elég szegény világ volt a háború előtt és a háború után is. Háború alatt például nem lehetett cipőfélét kapni. Fatalpú cipőket készítettek édesapámék. Először nem találták ki, rettenetesen merev volt, különösen télen azzal csúszkálni, iskolába vagy akár templomba menni. Aztán rájöttek arra, hogy ha azt az egész fatalpat körülbelül a láb szívénel elvágják, már nem lesz annyira merev. Belül összekapcsolták a két részt egy bőrféleséggel, összedolgozták, s arra szegezték rá vasszegekkel kétfelől a régi, eldobott cipőknek, bakancsoknak a felsőrészét. S abban jártunk. Nem emlékszem, hogy valaki elégedetlen lett volna, hogy nincsen cipőm.

Ruházatunk pedig posztó volt. Érdekes, hogy a posztóharisnyában télen nem fáztam, és nyáron nem volt melegem. Úgy látszik a szervezet hozzászokott. Készítettek vastag kenderből nadrágot, amit megfestettek szürkére vagy feketére. Attól függött, hogy milyen volt a cserefának a haja, mert ha nem volt festék, akkor a fiatal cserefának a hajával festettek. Olyan ingünk volt, csak hogy le nem vitte a bőrünket. Amikor Észak-Erdély visszakerült, voltak, akik átmentek, petróleumot vittek, cukrot hoztak – csempészek voltak, de arra kényszerítette őket a helyzetük, az életük. Ők látták, hogy az ingeknek van ilyen zsebe, mint a katona rangpántja, s aztán azzal tették tetszetősebbé az ingeket. Nekem is vart édesanyám, hisz a nagynénitől volt varrógépje. Akinek volt ilyen zsebes ingje, az már valaki volt.

Minden falusi gyermekeknek volt kapcája. Kicsi korunktól kezdve. Nagyon kicsi korban pampó volt, kötött holmi, s arra ragasztottak valami bőrféleséget, ha volt. Édesapám a berei suszter cigánytól vásárolt cipőféleséget. Télen gyapjából kötött harisnyánk volt, amire rátekertük a kapcát, s talán azért nem fázott a lábunk a fatalpú cipőben. Az első két pár zoknit a tiszteletes asszonytól kaptam. Mikor aztán elszakadt, a szárát esztendőkön keresztül őriztem a szekrényben. Később édesanyáméknak is mondtam, vigyázzanak a két zokni-szárra, mert kedves emlék számomra. Azt, hogy hálórúha, egy falusi gyermeknek? – hát azt nem ismertük. A falusi ember abban feküdt le, amiben nappal dolgozott. Levetve persze a felső neműit, de ugyanabban az alsónadrágban, ugyanabban az ingben. Legalábbis Petken így volt, máshol lehet, hogy

nem. A tiszteletes asszony mondta is, amikor vittek Udvarhelyre a Kollégiumba – persze szekérrel, szalmazsákot töltve, ez is hihetetlen –, hogy „Juliska, van a gyermeknek hálóingje? Kellene vagy két hálóing.” – „Minek tiszteletes asszony?” – kérdezte édesanyám. „Hát ott úgy van – mondta –, nem alusznak abban, amiben nappal járnak, hanem más fehéreneműt vesznek fel.” Így lett nekem hálóingem.

A szalmazsák pedig azért kellett, mert nem voltak ilyen matracok, mint most, hanem vaságyak voltak, s abba kellett a szalmazsák. Falusi gyermeknek nem volt paplanja – lehet, hogy nem is tudtam, mi az a paplan –, csak ványolt pokróctakarókkal takaróztunk. Az utolsó pokrócomnak a darabját még Csányba is, első szolgálati helyemre elvittem intésképpen, hogy „Fiam, nézz a pokrócodra, s akkor nézd a helyzetedet, s ítéld meg, hogy milyen ma!” Érdekes, nem voltunk elégedetlenek soha.

Sok állatot tartottak az emberek, rengeteg állat volt a faluban, ez az igazság. Nem is tudom, hogy volt-e olyan család, akinek ne legyen legalább két lova. Nyilván, ha kanca volt, az csikózott. Volt rendes fejőstehén csorda, és ezen kívül volt meddő csorda, ilyen tinószerűekből, amik nem jártak naponta haza. És volt ló csorda. Nem mondták, hogy ménes, nem is ismertük ezt a szót. Nagyon szerettük a lovakat lovagolni, szőrén persze. Amikor annyira nőttek, hogy felértem a sörénye végét a marjánál – mi úgy mondtuk, „morjánál” –, már fel tudtam ülni a lóra. Felmásztam. A pásztor rájött arra, hogy szerezzen szalonnát. „Fiam, akarsz lovagolni? Ha hozol egy féltényérnyi szalonnát, amelyikre akarsz, felülhetsz!” Én is bűnbe keveredtem biza sokszor, de hát olyan élvezetes volt, felülni a legszebb csikóra. Arra nem szabadott kantárt tenni vagy kötőféket, hanem szőrén kellett megülni, s a pásztor még egyet csattintott a korbácsával. Ezek voltak aztán a nagy élvezetek. Nem gondoltunk arra, nem is tudtuk, hogy ha elcsenünk egy darab szalonnát, az lopás. A jóhiszemű szülők nem jöttek soha rá csalafintaságunkra, huncutságunkra.

Nem nagyon lehetett a szalonnából vágni, ha édesanyánk nem vágott. A mai gyermek ezen nevetne. A húgom nagyon szalonnás volt. A szülők elmenvén a mezőre, ott hagyták nekünk az ételt a kukorica kasba betéve. Nem féltettek, hogy na, mi lesz a gyermekkel, ha az egér belerág. „Ó, milyen jó volna egy kicsi szalonna” – mondja a húgom. „Hadd el, mert én vágok neked” – „Ó, nem lehet, s hogy tudnál te vágni?” Bementem a lakásba, létrán fel a padlásra, és késsel vágtam neki. „Aztán ne mondd

meg édesanyáméknak, hogy hozzányúltunk a szalonnához!” Az első dolga az volt, amikor hazajöttek a szüleink, hogy elújságolja: „Ettünk szalonnát!” – „Hol, te?” Édesanyám rám akart sújtani, de édesapám valamiképpen megmentett a büntetéstől.

A lelkipásztorunknak köszönhetően volt a gyermekeknek presbitériuma, ifjúsági könyvtára; ma is emlékszem a sok szép Benedek Elek mesére. A gyerekek presbitériuma számolta meg a perselypénzt, kicsi, furfangos gyermekek. Egy alkalommal, azt mondja a tiszteletes úr – én ott sündörögtem mindig körülötte –, hogy „Te fiam, nézd meg, hiányzik a perselypénzből!” – „Ó, dehogy!” – s úgy is hittem. – „Hát hogyhogy hiányzik a perselypénzből?” „Mit tudjunk csinálni, ki lehet?” Mondom én neki, a kicsi paraszt gyermek: „Tiszteletes úr, karcolja meg, mert ha azzal akar valamit venni a boltban, a boltos, ha azzal fizet, az meglátja.” Az én találmányomra, hitvány és gonosz voltam, megkerült a bűnös, a tiszteletes úr egyik legkedvesebb emberének a fia. És ő sok-sok éven keresztül nem mondta meg, hogy ki is volt a tettes, csak később, amikor már engem is emberszámba vehetett. Akkor említette meg: „Emlékszel fiam, amikor a perselypénz...” – „Hogyne!” Azt már nem kérdezhettem, hogy ki volt, de ő megmondta.

Ünnepek

Az angyalvárás úgy megmaradt bennem, hogy talán sok mindenre hatással volt. Még talán arra is, ahogyan később Krisztushoz – annyira, amennyire gyarló módon – ragaszkodni tudtam. Nagyon vártuk a karácsonyt. Nem kaptunk nem tudom, miket, de vártuk, hogy az angyal énekeljen a ház ablakánál. Nem tudom, hogy ki lehetett, mintha három hang is, de egy alkalmas pillanatban este egyszer csak felcsendült: „*Mennyből az angyal...*” Ott bent ketten a húgommal kérdezősködtünk: „Vajon jön-e?” „Te, emlékszel, hogy valamiben rossz voltál?”... Így méricskélünk magunkat, hogy érdemesek leszünk-e az angyallátogatásra. Amikor felcsendült az ének, az valami olyan nagy boldogsággal, jó érzéssel töltött el, hogy mi is elkezdünk énekelni.

Falun, például Petken, nem volt ritkaság, hogy szinte minden család énekelte. Ami éneket tudtunk, nyilván világiakat is, hallásból tudhattuk, de először a gyermekeket otthon az egyházi énekekre tanították meg. Nekünk ezek mind ismerősek voltak: „*Mennyből az angyal...*”, „*Krisztus Urunknak...*”, „*Szívünk vígsággal*”. S akkor

édesanyám vagy édesapám bejött: „Hallottátok, hogy énekelt az angyal?” – „Hogyne, mi is énekeltünk, s jól tettük, szabad volt?” – „Hogyne, hát azt akarta az angyal, hogy ti is énekeljétek!” Akkor elővettek egypár jelentéktelen dolgot; nem csokoládét, mondhatom, hanem egy-egy ruhadarabot. Egy ilyen karácsonykor kaptam úri pantallót, nadrágot. Aztán felnőttkoromban derült ki, hogy édesapám Bukarestben dolgozott, és ott vette a piacon. Nagyon-nagyon szép volt. S ez az angyalvárás az egész ünnepre úgy rányomta a bélyegét. Mintha arra biztatott volna, hogy menjetek a templomba, mert közben a lelkész is megszervezte a karácsonyi ünnepséget, ahol mi gyermekek énekeltünk, szavaltunk. Amit tudott, mindent megtett, hogy valahogy Jézushoz kötődjünk. A tiszteletes urunk figyelme arra is kiterjedt, hogy a karácsony ne csak az első napot, az úrvacsoraosztást jelentse, amin persze mi gyermekek nem vehettünk részt, hanem másodnapján is ünnep legyen. A gyermekeket bevonta az ünnepségbe, abba a szolgálatba, amit a keresztyén élet jelenthetett. Valami ritka-ritka jó ember volt, aki tudta, hogy az egész faluközösséget hogyan kapcsolja össze. Persze mi nem tudtuk így megfogalmazni, csak próbáltunk úgy élni, ahogy egy-egy példával ő Krisztushoz akart minket kötni. Csudálatosak voltak, s ez rányomta a bélyegét az egész ünnepre, sőt még ünnep utánra is, hétköznapijainkra.

Valami katolikus maradvány lehetett, hogy karácsony negyednapján, aprószentek napján, mentünk „aprószentekelni”¹³. Egy kicsi veszővel, amit édesapánk szerezhettek valahonnan, mentünk házról házra. Nagy volt a falu, de először nyilván rokonokhoz, barátokhoz mentünk. *„Aprószentek, Szent Dávid,/ Élj barátom sokáig!/ Nem élek én sokáig,/ Csak karácsony napjáig!”* – mondtuk. S akkor megint kaptunk valami kis csecsebecse dolgokat. Emlékszem a szomszéd Lajos bácsira, aki megkérdezte: „Tudjátok-e fiaim, hogy kik voltak azok az aprószentek?” Biztos mondtuk mi, hogy nem, s akkor ő elmondta, hogy az első vértanúk Krisztusért. És mi rájöttünk, hogy vannak gyilkosok is a földön, Heródesek, de a bácsi azt is elmondta, hogy más országba menekítették Jézust. Persze nekünk fogalmunk sem volt, hogy hol van Egyiptom, hogy a szomszéd falun, Daróc községen túl mi van, de ezek nagyon-nagyon kedves emlékek.

A húsvéthoz pedig az öntözés kapcsolódott. A nagyobbaktól hallottuk, hogy megújulnak, szebbek lesznek a leányok, akiket megöntöznek. Az elvárás az volt, hogy mindenképpen a rokonságot ki nem szabadott hagyni. Húsvéti verseket mondtunk

locsolás közben. Nem dicsekedésből, hanem csodálattal emlékezem arra, hogy édesanyám elég sok húsvéti verset írt, s nekem aztán, ahogy nődögéltem, mind hosszabbakat. A virágvasárnapi eseményektől kezdve egészen a Krisztus feltámadásáig történeteket foglalták magukba ezek a versek. S milyen csacsi is az ember? Nem őriztem meg ezeket, pedig egy pár megvolt. A bibliai történetekhez hű, szép verseket írt szegény édesanyám! Később aztán teológus koromban sokszor megpusziltam érte, és kérdeztem „Hogy tudott édesanyám így írni?” – „Ó, kicsi fiam...” – ez volt a válasza, de soha nem dicsekedett.

A locsolásért kaptunk egy-egy piros tojást. Az olyan értékes dolog volt számunkra, hogy összegyűjtöttünk hatvan-hetven tojást. És kárba nem veszett, mert szüleink a napi étrendbe beleillesztették. Nagyon szép volt a húsvét.

Szintén különleges esemény volt május elsején a májusfatevés. Kenden *[falú Marosvásárhelyhez közel]* látom, pünkösdben van, hogy a lányok házáat kidíszítik, nálunk május elsejére köszönő éjszaka volt. Fűzfát hordogattunk össze, nem is akármilyeneket. Később, amikor már két lovat be tudtunk fogni hámba, szekérbe, s képesek voltunk hajtani, a lányos házak elejét mind beterítettük májusfákkal. Május elseje délutánján, mindenki egy seregben ment oda, ahová májusfát tett. Kicsi koromban édesapám is mindig segített. Szép ünnepek voltak, amiben a falu örömét lelte. S az sokat jelentett, mert ugye ott volt az adó is. Az még a gyermekeket is megérintette, mikor mondták, hogy az adószedő – volt ennek egy más, irtózatosabb neve is – holnap jön foglalni. Tehát voltak kellemetlenségek és nehézségek is, amiktől a felnőttek irtóztak, ezek az ünnepi alkalmak viszont tisztára mostak mindent, és örömteljessé, boldoggá tették az embert.

A nagyfiúk, akik nősülés előtt álltak, azok fenyőfát hoztak, és beleállították a földbe. A nagy, házasulandó fiúk, akikre mi felnéztünk, mint valami óriásokra, azok kaptak a lányoktól egy varrottas, a négy sarkában kidíszített, körbe csipkével ellátott zsebkendőt. Kedves volt. És a tiszteletes úr mindig besegített, hogy ez a szokás megmaradjon.

Telente voltak fonók. Oda összegyűlt nyolc-tizennyolc asszony fonni, közben viccelődtek, a megegyezett időben pedig megérkezett a pap és a papné is. Nálunk is

volt fonó, emlékszem, hogy milyen szép történeteket meséltek ott. A magyar történelemmel kapcsolatos kérdéseket is megtárgyalták – különben honnan tanulták volna meg az emberek? –, tehát igyekeztek azt a népet éltetni, hogy valahogy ne vesszen el. És akkor lehetett reménykedni, hisz nem állott fent a veszély, hogy ide vagy oda költözik, hanem a faluban élt, és oda nősült mindenki. Ezek az alkalmak azt a célt szolgálták, hogy tisztességes, becsületes, jó emberek legyünk, s ebben a szüleink nyilván nagyon mellettünk voltak.

Gyermekkoromból emlékszem, egy szánkózásra például, hogy az milyen szép volt. Milyen vidáman, kedvesen kötöttük a szánkókat egymás után! S akkor a Tanorok felső sarkától elindulva legalább két kilométert mentünk. Hébe-hóba, ha a vezető huncutsága egy kicsit megcsavarta a maga szánkóját, az utána levők úgy behulltunk a hóba, hogy hihetetlen.

Kedves, csudálatos gyermekkorom volt. A vágyam mindig az volt – érdekes, ettől nem tudok szabadulni –, hogy bárcsak az én gyermekeim, s különösen az unokáim is hálásak lehetnének mindenért, amivel az Úristen megáldja őket. Mert nem a mi érdemünk az, amivé, vagy akiké lettünk. Ha elmegyünk a dolgok gyökeréhez, látjuk és érezzük, hogy már maga az, hogy Isten teremtett, méltónak tartott arra, hogy ez a gyermek megszülessen, s ebből aztán ugye, mit faragott, formált, már ez csoda. Hát ez megelégedettségre és hálára kell ösztönözzön mindenkit.

Iskoláim

Érdekes alkat lehettem, először harangozó akartam lenni. Tóth Pali bácsinak hívták a harangozót, s nekem olyan különleges és csudálatos volt, ahogy ő húzta a harangokat. Fenséges dolognak éreztem, mint falusi gyermek, aki a falu határán kívül nem volt, és a falu határán kívül nem is látott. Annyit jelentett nekünk a világ, hogy Rétoldalról, vagy Irgógyárról, vagy Őrhegy aljáról lehetett látni a vonatokat, ahogy Brassó - Segesvár között pöfékeltek ott felfelé.

Elemi iskola

Amikor iskolába kerültem egy szót sem érttem abból, amit a tanító mondott. Annyit tudtunk románul, hogy „jó napot”, „jó reggelt”, de semmit nem értettünk. Ő sem tudott

egy szót se magyarul, mi pedig csak bólogattunk. Nem tehettek róla, hát a Regátnak¹⁴ a szívéből voltak kinevezve szerencsétlen emberek. Úgyhogy tőlük mi sokat nem tanultunk.

Két román tanítónk is volt. Az egyiknek nem volt ott a családja, a másik, Stan Ioan egy ideges természetű, inkább legionárius, vasgárdistaféle¹⁵ ember volt. Lehet, hogy szegény nem szeretett minket, mi azonban ezt nem érzékeltek. Aztán őt elvitték a háborúba, a felesége – aki viszont egy meleg lelkű asszony volt – ott maradt egyedül a fiával, s ő tanított minket. A fiú elfelejtett románul beszélni, hisz mind magyar gyerekek voltunk körülötte. A negyedik osztályos történelemkönyvünk úgy volt megszerkesztve, mint a káté: kérdés-felelet. A szöveget, ha nem is értettük, kívülről megtanultuk. Elvitt ez a tanító néni minket Kacára¹⁶, egy versenyvizsgára, ahol a petki magyar gyermekek tudták legjobban a román történelmet – úgy, hogy abból nem értettek semmit. Nem is tudtuk, hogy mit tudunk.

Érdekes módon a papunk egy negyedórát a vallásórákból mindig az olvasásra szánt. Voltak valláskönyvek, a Juhász Albert, Gönczy Lajos¹⁷, Imre Lajos bácsiék által kiadott valláskönyvek, ezeket olvasgattuk¹⁸. Ezen kívül tartott vasárnapi iskolát is, ahol a magyar olvasás szintén rendszeres volt. Így tanultunk meg magyarul olvasni.

Írni az iskolában tanultunk. Az én időmben még csak palatábla volt, füzetet, úgy emlékszem, hogy a kezdeti esztendőkből nem láttam. Csak palatábla, palavessző.¹⁹ Az osztályunkban egyetlenegy leánykának volt szivacsa letörülni a palatáblát, akinek az édesanyja valahol a nagyvilágban szolgált.

Kereskedelmi iskola, Brassó

Édesapám belőlem molnárt akart mindenképpen faragni. A molnárius szerződése Miklósfalván²⁰ már meg is volt írva, amin én keseregtem magamban eleget, de hogy „nem megyek, édesapám” – ilyet nem lehetett még elképzelni sem. Megyek tehát molnáriusnak.

De a tiszteletes úrnak más tervei voltak velem. Először Nagyenyedre akart vinni. Nagyon sok falusi, arra érdemes gyermeket taníttattak abban az időben. Nem volt

állami ösztöndíj, de az egyház valahogy úgy szervezte meg a gazdasági életét, hogy jusson arra is. Emlékszem, édesapámmal beszélgettek, hogy miből jó ki a pénz, édesanyám pedig semminek ellent nem mondott, életibe' soha, amit édesapám mondott. Nem volt édesapám olyan erőszakos, de tudta édesanyám a rendet. Édesapám mondta: „Mi lesz ezzel a gyermekkel? Én nem tudom fizetni, tiszteletes úr azt, amit a taníttatásért kell.” – „Ne aggódjon! Beleegyeznek-e hogy a gyermeket vigyük iskolába?” – „Hát beleegyezek.” Mondta a tiszteletes úr, megjegyeztem, hogy a Kollégiumnak van vagy négyszáz hektár erdeje s nem tudom, mennyi földje, s van egy gazdasági iskola, ami a szőlőműveléssel foglalkozik.

Végül is nem vittek Enyedre, hanem elvittek Brassóba, ahol a református egyháznak volt egy leánypolgári iskolája, és volt egy kereskedelmi iskolája az Egres utcában. Egy szép zöld, modern épület volt ez a kereskedelmi iskola, a régi intézet, ott tanultunk mi, a leányiskola pedig kiment a főútra. A bentlakásunk viszont a régi paplak udvarán lévő, inasiskolában volt – akkor még volt inasiskola is –, onnan jártunk be mindennap. A tiszteletes úr azt is elrendezte, hogy a Brassói Református Egyházközség ösztöndíjasa legyek. Hogy ilyet vállaljon valaki papként egy szerencsétlen, százezer vagy nem tudom, ötszázezer másikhöz hasonló falusi gyermekért, értem, hát ez hihetetlen! Akkor persze ezt nem tudtam így felmérni, de ez mind arra készítetett, hogy hálás legyek.

Brassóban kedves tanárom volt Sisak István, őt el nem tudom felejteni, és őmellette Csia Pál²¹ esperes úr volt nekem a mindenem, a tutorom. Tőlük sok mindent kaptam arra az időre, amíg ott lehettem – ősztől tavaszig. Én még précesre [*reggeli áhítatra*] minden reggel abba a gyönyörű templomba jártam, amit Alpár Ignác tervezett.²² Valami angyali volt az a templom, úgyhogy amikor szegény Nagy Gyula püspök úr beleegyezett abba, hogy lebontsák, s onnan mindent, ami magyar eltüntessenek, akkor nagyon-nagyon nehezteltem rá.²³ Esperesem volt, akit különben nagyon szerettem, de semmi áron nem kellett volna belemenjen, hogy lebontsák. Legyen, ami lesz, kerüljön, amibe kerül, de abba nem kellett volna belemenjen, hogy lebontsák azt a csudálatos templomot, és beköltöztessék őket egy sportcsarnokba. Úgy látszik, hogy volt benne egy kicsi baloldaliság, ezt a vele egykorú papok nemegyszer a szemére is vetették. „Hadd el – mondta erre –, mert a munkásság, az munkásság, s a papság, az papság”. Az egyik egyházmegyei gyűlésen egyszer még sírni is láttam.

Jöttek a bombázások. Az iskolából mindig kifuttattak minket a Cenk²⁴ alá, be az erdős részbe. Ott vártuk meg, amíg lejárt a bombázás. Ki volt adva, hogy nem szabad semmit a földről felszedni, mert vannak olyan tárgyak, amelyek robbannak. Téli vakáció után még visszamentünk az iskolába, de február-március tájékán hazaküldtek minden gyermeket. Ez érthető is volt – hát ki vállalja értünk a felelősséget? Az állomás tájékát bombázták, a kicsi állomáson egy alkalommal – szinte hihetetlen – megszámtunk százhusz repülőgépet. Egy része bombázott Brassóban, más része ment tovább Bukarest felé s ki tudja még hova. Angol-amerikai gépek.

Második világháborús emlékeim

A világháború ideje alatt rettenetes szegénység volt, különösen az adófizetéssel voltak bajban az emberek. Emlékszem a foglalóra és a foglalásokra: jött, és ha úgy volt, szabály szerint mindent elvitetett. Aztán az is olyan különös volt, amikor a háború alatt a magyarságtól minden gabonáját elrekvirálták. S csak a magyaroktól!

Aztán átjött Pálosról²⁵ édesapámnak egy barátja: „Pista, holnap tőletek mindent elvesznek, az utolsó szem zabig. Ha akard, nyugodtan elhozhatod hozzám. Rakodj szekerekre, s gyere!” De édesapám nem Pálosra, a barátjához vitte a gabonát. Kint a tízvékás földünkben mindig volt egy hatalmas nagy trágyarakás. Szegény kiment oda, azt középen kiásta, és amennyi zsák gabonát fel tudott tölteni, oda mind kihordta. Befedte, s a disznópásztornak szólt, hogy „János bácsi, né’, itt ez van, legyen óvatos, nehogy a disznók kitúrják az oldalát!” És nyilván másoknak is elmondta. Egy délután aztán hozzánk értek a lefoglalók – erre már én is emlékszem –, volt köztük egy katonatiszt is. Kiabáltak édesapámra, hogy hova vitted te ilyen, te olyan... ő vonogatta a vállát, tette, hogy nem is érti. S ebből a gabonából bizony nem egy utcánkbelinek jutott, sőt később rokonságunk is kapott belőle. Mert olyan nem volt, hogy én mindennap kenyeret eszek, és a másiknak még puliszka se jut, hanem egymásnak, egymáson nagyon-nagyon sokat segítettek.

Azt hiszem, akkor láttam életemben először német katonákat. A szomszédunkban volt egy brassói menekült bácsi, Jancsika úr. Ő beszélt németül – szabó ember volt Brassóban –, s ő lett a németek és köztünk a fő kapcsolattartó. És jött vagy három

német katona, vagy többen lehettek, nem emlékszem, csak arra, hogy fogtam a húgom kezét, és a húgomat felkapta az ölébe az egyik katona, és úgy sírt, mint egy gyermek. Mondta Jancsika úrnak, hogy „Egy ilyen szép, kerek szemű leánykát hagytam otthon.” Tehát volt nekik is szívük. Ott láttam először tizenhat éves német katonát. Lementünk a szövetkezethez, ott voltak a katonák, s volt egy kicsi is köztük. Kérdeztük, hány esztendő lehet, s azt mondták, hogy tizenhat éves. Durva dolog a háború, Isten őrizzen tőle!

Amikor kiderült, hogy Románia átállott a szovjetekhez²⁶, akkor szekereket rendeltek oda, ahol a román katonák tanyáztak, a valamikori felekezeti iskolába. Aztán nagy megdöbbenés volt, mert édesapáméknak kellett a szekerekkel a román katonákat menekíteniük. A második faluig értek el, Rádósig, s onnan ők hazaszöktek. Édesapám mesélte, hogy beszaladtak szegény katonák a csorda közé, hogy mégis védve legyenek; gondolom, a németek támadhatták őket.

Persze édesapáméknak a háborús időben is menni kellett a mezőre, s akkor mi is egész nap ott etetgettük a lovakat, tettünk-vettünk. Egyszer kiküldtek unokabátyámmal, Kerekes Dénessel, hogy kint hagyták a kapákat, hozzuk haza. Jött két vadászgép – mi úgy mondtuk, hogy német stuka –, és én se hittem volna, de azok egy gyors alászállással olyan gépfegyverlövést leadtak, hogy hihetetlen. Kerekes Dénes okosabb volt, mert egy mart mellett ment az út, s az mindjárt engem is lehúzott oda. Tovább mentek a gépek, s minket a Jóisten megtartott. De kellemetlen volt, olyan nyomot hagyott bennem, hogy álmomban is nagyon sokszor megláttam.

Egy alkalommal valahogy a kapunk kinyílhatott, és vagy tíz-tizenkét juhunk kiment a kapun. „Hova lehettek el a juhok? Eredj fiam, nézd meg, itt felfelé valahol nincsenek?” – hát nem voltak. Én kimentem a faluból, mentem – úgy mondják – Pusztai tó erdeje felé. Felső Tanoroknál jártam már, amikor a bokrok közül kiállt két német katona. Úgy megijedtem, hogy azt se tudtam, hogy ki vagyok. Odajöttek, megsimogattak s kérdezhették valószínű, hogy „Te mit keresel itt, hát itt lelőnek!” Életemben akkor láttam először csokoládét – nem is tudtuk, hogy mi az a csokoládé –, valószínűleg azért adták, hogy megnyugtassanak. Látták, hogy elsárgultam, elkékültem. Kérdezhették, hogy hívnak, de tőlem kérdezhették, én csak magyarul tudtam. Bekísértek a falu széléig, megsimogattak... most is érzem szinte a fejemen a

simogatást. Nos, ilyen emberek voltak. Kiderült, hogy nem is kellett volna arra menjek, mert a juhok egy valamivel lennebb levő üres kertben legelésztek.

A háború vége felé szegények szállingóztak visszafelé, német és magyar katonák. S valaki ellocsoghatta, hogy „Né’, hol láttam három német katonát”. A faluban akkor már oroszok voltak, s szegényeket meglőtték, s oda eltemették. Amikor magyar tanító néni jött a faluba, sok éven keresztül vittünk virágot a sírjukra.

*A Saul fiáért*²⁷ most úgy odavannak, de arról még nem készített senki filmet, hogy az oroszok hogy szedték össze teherautóval a szászokat, s tizenvalamennyi esztendő kortól majdnem hatvanig mindenkit elvittek Oroszországba. Gyermekek voltunk, és egy szász atyafi Benéből, Bayer János bácsi, akinek felesége petki magyar volt, hazafutott, s elbújtatták. Két napig kereste az orosz teherautó nem tudom, hány orosz katonával, amíg meg nem fogták – azt az egy szászt! Akkor mit csinálhattak ott, ahol többségben voltak? Elvitték őket a bányákba, állami gazdaságokba... Filmet nem láttam arról. Csak a szászokat mondom, nem is említem azt a rengeteg magyart, akiket málenkij robotra²⁸ vittek el. Nagybátyám, ha élne, ő tudna erről mesélni, aki vagy hét évig volt orosz fogságban. Háború végén fogták el Szombathelyt.

A Székelyudvarhelyi Református Kollégium

Amikor Brassóból hazavittek, azt éreztem, hogy megszűnt az én karrierem útja. „Na, lisztes molnár leszel fiam”. De úgy látszik, a papom mindig szívében hordozhatott, mert aztán végül bejuttatott a Református Kollégiumba.

Udvarhelyt voltunk deszkát vágatni fenyőfából, volt ott egy gáter [*fűrészmalom*]. Jöttünk le a Kossuth utcán – kelet-nyugat irányban lejt egy kicsit az utca –, s hallom, hogy valaki kiáltja, „Pista, Pista!” Mondom: „Édesapám, valaki édesapámat kiáltja, nem a tiszteletes úr? Mind azt kiáltja, Pista.” Megállítja a lovakat, a szekeret. Hát valóban a tiszteletes úr, szinte szalad felénk. Valamit beszélgettek édesapámmal, én ugye nem figyeltem oda, ki volt adva, hogy a nagyok dolgába nem szabad beavatkozni. Odajön hozzám a tiszteletes úr, és azt mondja, szinte most is hallom: „Édes fiam, akarnál-e tanulni?” Hát a papnak csak azt mondja a falusi gyermek: „Igen, tiszteletes úr, hogyan!” – „Na, gyere velem!” Én leszálltam – úgy a szürke harisnyámban, ahogy egy falusi

gyermek megy haza a deszkavágatásból –, és engem bevitt a Református Kollégiumba.²⁹

Akkor még falépcsők voltak, nyikorogtak. Úgy megmaradtak bennem, hogy hihetetlen, de talán csak abból a hálából, ahogy velem olyan jót tett a papom. Különösen megmaradt bennem, hogyan nyikorogtunk felfelé az első emeletre. Bevitt ott egy helyiségbe, irodába. Lehet, azt se tudtam, mi az, hogy iroda.

- Szervusz, Jóska [*Horváth József volt az igazgató*] – mondja az ott lévő szép barna atyafinak.
- Szervusz, Pista, na, mi járatba’?
- Te Józsi, elhoztam a fiamat, hogy írassam be ide hozzátok!
- Jó, semmi probléma, hogyne.

Átszólt a szomszéd szobácskába, egy kedves hölgyet hívott be, s azt mondja, hogy ezt a fiút be kéne írjuk a jövő esztendőre a Kollégiumba.

- Na, monddad kicsi fiam a neved – kérdi az igazgató.
- Biró István.
- Te Pista, ez nem a te fiad! – kiáltja kedvesen, de olyan különösen, a pap felé ugorva.

Na, de beírtak, s ha akartam volna, ha nem, szeptember 15-én jelentkezni kellett a Református Kollégiumba.

Három esztendőt adott a Jóisten a Kollégiumból. Első évben a Kollégium még nem volt engedélyezve, egy évet tehát a katolikus gimnáziumba³⁰ jártam. Emlékszem Biró páterre, aki magyart tanított. Akkor még olyan világ volt, hogy amikor reggel imádkoztunk, kijelentette a páter, hogy aki nem katolikus, nem köteles keresztet vetni, úgyhogy amikor a barátaink vetették a keresztet, nekünk nem kellett. A bentlakás viszont a Református Kollégiumban volt, ott laktunk. Nem tudom, pontosan hánykor volt az ébresztő, de aztán mindenki rendbe tette magát – persze már este megpucolta a cipőjét, különösen a sarkát, hogy az igazgató ne kergesse vissza az ajtóból. Mosakodást követően volt egy bizonyos idő átismételni az aznapra tanultakat, azután jött a préces, a reggeli istentisztelet, ez el nem maradhatott, ezzel kezdődött a nap. Sokszor átvittek minket a szemben levő templomba. Préces után jött a reggeli, azután már fél nyolc lett, és ekkor sorban mentünk iskolába.

Következő esztendőben beindult a Kollégium, s akkor bekerültem. Csudálatos élet volt, nekem a Kollégiumból, annyi kedves emlékem van, hogy nem is tudom én azt elmondani. Az egyház sokat adott, hogy ifjúsága fejlődjön, hogy okos, tisztességes emberek legyenek, úgyhogy szinte minden akkor tanuló ember a református egyháznak csak hálával tartozik. De ott az egész város és a Kollégium diáksága is egy család volt szinte. Mindenki ismert mindenkit. Ha nekem például valami problémám lett volna, a Szent Imre utcából való egyik bácsi vagy néni segített volna rajtam.

A Kollégiumban másodpercre beállított élet volt, el sem lehetett képzelni, hogy valaki kilógjon a sorból. Általában egy hónapban egy hazamenőt kaptunk. Szombat délután elindultunk gyalog, megérkeztünk, és azt már nem tehattük meg, hogy hétfőn reggel menjünk vissza, mert akkor nem értünk volna oda időben, s a következő engedélyt nem írták volna alá. Vasárnap mindenki visszament a Kollégiumba. Hetente kétszer lehetett kimenni a Kollégiumból a városba – kedden, amikor piacnap volt, s jöttek a szülők, és vasárnap délután háromtól ötig –, ennyi volt a mi szabad mozgásunk. A Kollégium kertbe nyilván szabadon mindennap mehettünk; az volt a diákságnak a mindene. Most látom, be van építve, oda épült a sportpályának egy része s panellakások. A Kollégium kertben volt egy szabadtéri sportterem, ahova mindenki délutánonként elmehetett, akinek valamilyen kicsi tehetsége volt, legalább futni tudott. Úgy gondolom, hogy a testmozgással belül is változott, alakult, formálódott a lélek. A nevelőtanár, Baczó László tanár úr mindig ott volt és segített a leggyámoltalanabbnak is.

A véleményem, hogy a lelkeszi szolgálatnak a gyülekezetben való élés, rendszeres családlátogatás a legfontosabb része. A lelkipásztor csak így tudja, mikor van öröm, de inkább azt, hol van bánat. Együtt él a gyülekezettel és ahol csak tud, segít. Ezt én mind a Református Kollégiumban kaptam, látva, hogy milyen a tanári kar, a diákság. Nem hallgathatom el az IKE-nek³¹ a szolgálatát sem a Kollégiumban. Volt külön udvara, külön épületrendszere – később elvették, és ha jól tudom nem adták vissza soha. Nagyon szép volt a cserkészet is. Ha valaki legalább felében meg tudott felelni az elvárásoknak, akkor lehetett remélni, hogy ebből ember lesz.

A rengeteg sok kirándulás emléke is él bennem. Baczó László tanár úr szinte kéthetente elvitt minket a környékre: Szarkakő, Budvár... vagy valamelyik szomszéd

faluba, Farcád, Lengyelfalva, Patakfalva, Boldogfalva. Nyilván templomlátogatás is volt a programban, még a kommunista világban is. Elvitt a Békás tóhoz gyalog Udvarhelyről – három nap mentünk! Először kiértünk Sikaszóba, másodsor bevonultunk Gyergyószentmiklóásra, s utoljára, harmadik nap estefelé a Gyilkos-tóra.

Édesapám, azon kívül, hogy egy szekér bükkfát hozott a konyhára, nem kellett soha semmit fizessen. Az a gyanúm utólag, hogy a tiszteletes úr, a papom rendezte az anyagi oldalát a taníttatásomnak. Négy esztendeig az értesítőmet nem édesapám írta alá, hanem a tiszteletes úr, Hegyi Pista bácsi. Hogy mért volt ez, én nem tudom, neki kellett odaadjam, aláírta, s én vittem vissza a Kollégiumba. Nem szidtak meg, hogy te gyermek, nem apád írta alá – ennyit segített az én lelkipásztorom.

Tanáraim

Először talán Horváth Jóska volt az igazgató. Nem tudom pontosan, hogyan követték egymást, de erre a három igazgatóra emlékszem: Haáz Rezső³², dr. Lévai Lajos³³ és Horváth Jóska. Dr. Lévai Lajos fia osztálytársam volt, jó barátságban voltunk később is. Nem volt könnyű az élete.

Áldott, tehetséges emberek tanítottak a Református Kollégiumban. Olyan tanáraink voltak, mint például Haáz Rezső, a nagy muzeológus, aki nemcsak a Kollégium múzeumát alapította, hanem ő rakta le az udvarhelyi múzeumnak is a komoly alapját. Ritka áldott ember volt. Egyszer behívott engem a lakására – nem is láttam azelőtt olyan lakást –, s elkezdett velem beszélgetni. Hát nekem olyan nagy élmény volt, hogy az igazgatóhoz bemehettem, és ő beszélgetett velem, hogy hihetetlen! Petki dolgokról kérdezősködött, úgyszólván aztán én is vittem a múzeumba három varrottast, kereszteses párnahajat.

Nem emlékszem egy durva tanáromra sem, aki, ha gyengébben felelt a gyermek, leszidta volna. Arra igen, hogy útbaigazította, és meg vagyok győződve, hogy a gyermek azt sokkal jobban megjegyezte, mintha lemocskolta volna. Lévai Lajos nagy erkölcsi tanító is volt. Földrajzot tanított, de ha például tanultunk Törökországról, Rodostóhoz lyukadtunk ki, mert megkereste a kapcsolódó pontokat a magyar történelemmel, forradalmakkal – ez esetben éppen a sok szenvedéssel –, és csak

azután tért rá az anyagra. Bennünk úgy maradt meg, hogy ő mindent a két szemével látott, mindennel kapcsolatba került. Jól emlékszem, amikor magyarázta, miért nem illő hazudni, nem illő mást becsapni, nem illő mást lealacsonyítani – mert mind egyformák vagyunk, mindenkit szeretni kell. Tőle nemegyszer hallottam ezt: „Aztán légy becsületes, édes fiam!”

Egy alkalommal dolgozatírás volt földrajzból. Mikor felírta a táblára a címet, azt mondja: „Jaj, édes fiaim, el kell menjek a törvényszékre! Meg tudnátok ti ígérni, hogy senki nem csal, nem puskázik, nem kér segítséget még a szomszédjától sem? Mindenki azt írja le, amit tud!” Szinte hihetetlen, de senki senkihez nem fordult, nem puskázott. Mikor visszajött, „Na, rendbe vagyunk?” – kérdezte. Nem érdeklődött, hogy mit csináltunk, bízott bennünk. Ilyen nevelés folyt a Református Kollégiumban.

A sporttanár Haáz Rezső igazgató úrnak a fia, Haáz Sándor volt, nagy táncmester. Az ő fia szervezte itt Kápolnásfaluban azt a száztagú énekkart, amivel a mai napig járják a nagyvilágot. Mátéffy Béla³⁴ tanár úr gyakran kivitt minket éjjel a temetőbe. Volt egy távcsöve, és mi csak ámultunk, milyen csodálatos Istennek teremtett világa, az égbolt, s mennyi csodálatos csillag!

Volt egy kedves vallástanárunk, Sípos Géza³⁵. Nem elméleti vagy teológiai kérdéseket tárgyalt velünk – de a nagyokkal sem –, hanem a Biblia ismerete volt a lényeg, és hogy valami módon kötődni próbáljunk s tudjunk Jézus életéhez, magatartásához, hogy becsületes székely emberek legyünk, akik mindenkin segítenek. Arra sem emlékszem, hogy valakit ez a vallástanár – bár azt hallottuk, hogy a családjával nagyon szigorú – megszidott volna. Azt számon kérte nyilván, hogy voltál-e vasárnap a templomban, ha valaki nem ment volna – ő volt a Kollégium lelkésze –, de azt nem mondhatnám, hogy a templomot valamelyik diák elkerülte volna, vagy nem kíváncozott oda. A karzat volt a miénk fent a templomban.

Gondolom, hogy engem a papom közbenjárása révén szerettek úgy a tanárok, ahogy nem érdemeltem meg. A bentlakás tanára, Baczó László mindig maga mellé ültetett az ebédlőben, és amikor álltunk fel az asztaltól, imádkoztunk, egy szelet kenyeret mindig a kezembe nyomott. Csodálatos franciatanárom volt, és miért, miért nem, úgy

kedvelt engem, hogy sokszor hívott sétára. Az, hogy nincs kedvem, unom, utálok, nem szenvedem... ilyen gondolat meg nem fogalmazódott soha bennem.

Diáktársak

A Kollégiumban szép élet volt, ott mindenki becsülte egymást. Mikor jött egy felsős, akkor mi alsósok a fal mellé álltunk, de ez úgy magától jött, nem éreztük azt, hogy kényszer lenne, hanem szinte irigyeltük, hogy né' te, ez már hetedikes, nyolcadikos diák.

A tiszteletes úr rábízott engem egy nyolcadikos diákra, Antal Pistára; még most is él Baróton. Mellette ültem a dolgozószobában, mert nemcsak szobafőnökeink voltak, hanem volt dolgozószoba főnök is, annak a szeme előtt voltunk minden percben. Ő volt a mindenünk. Azt, ha valaki esetleg elmulasztott volna egy-egy közösségi megjelenést, számon tudta tartani, de arra, hogy valakit megbüntettek volna, én nem emlékszem. Minden gyermeket, minden este kikérdeztek ezek a szájasabb s okosabb „felnőttek”: „Halljam, fika!” – a kicsiknek ez volt a neve a négy osztálytól visszafelé. De engem soha senki nem kérdezett ki. Mindig kérdezte Antal Pista: „Ugye kész vagy a leckéddel?” – „Igen” – és ez elég volt. De nem hiszem, hogy azért, mert én Biró Pista voltam, hanem azért, mert a tiszteletes úr beajánlott nekik.

Harminc valamennyien voltunk az osztályban, ennek fele vidéki, a másik része polgári gyermek Udvarhelyről. Ha ők meghívtak – Te Pista, gyere el hozzánk délután! –, akkor engedélyt kellett kérni, a bentlakás főnöke alá kellett írja, s úgy tudtunk elmenni. Annyi jó barátom volt az udvarhelyi fiúk között, hogy szinte hihetetlen. Különösen a padtársam, akit Gálfi Zoltánnak hívtak, mint a volt teológiai tanárt. Legjobb barátom Kocs Mihály volt, egy székelymuzsnai fiú, akivel mai napig kapcsolatban vagyunk. Olyan jóban, mint vele, nem voltam senkivel, de mindegyik úgy tudta szeretni osztálytársait. Ezek az udvarhelyi fiúk is: Fülei Laci, Orbán Lajos, Lévai Zsolt, az igazgatónak a fia. András Zoltán, András Emil nem tudtak volna ebédelni több vasárnapon keresztül úgy, hogy minket, bentlakókat, ne hívjanak meg. Nyilván mindig éhesek lehettünk.

Petekre visszatérve, elmondom – mert ez a történet aztán Udvarhelyt, a Kollégiumban teljesedett ki, és ettől néztek engem is valakinek –, hogyan ismertette meg a tiszteletes urunk, hogy hozott minket kapcsolatba Magyarországgal. Van egy gyönyörű szép mese, *Az éigig érő fa*. Azt nem tudom, hogy ő írta-e át színdarabbá, vagy úgy kapta. Ez a Hortobágyon bonyolódik le csikósok, bojtárok és a gonosz Bakarasznyi ember között. Na, így kerültünk mi a Hortobágyra lélekben. Hol van az a Hortobágy? – ő már mindjárt mondta, hogy Magyarországon, s milyen szép vidék, tiszta sima. Azt mi nem tudtuk elképzelni, hogy még olyan hely is van a világba, hogy a határtól tovább lehessen látni – nálunk még a határszéleit se lehetett látni. A mesében a csikósnak, aki egy kicsit magát nagyobb rendűnek képzelte, mint a gulyás, szerelme volt a gulyás leánya. Ezt mindenképpen megpróbálta tönkre tenni, a Bakarasznyi ember³⁶, az ördög. Engem – azután sokat gondolkodtam, hogy miért – tett meg a leghitványabbnak, a leggonoszabbnak, én voltam a Bakarasznyi ember. Kicsi gyermekként a szomszéd falvakat bejártuk ezzel a színdarabbal. Persze ő nem mulasztotta el megmagyarázni mindenütt azt, hogy mi a különbség a jó és a rossz, a tisztességes, becsületes és a gazember, csaló, lopó ember között, erre is felhasználta ezeket a fellépéseket.

Eljöttek egyszer Udvarhelyre, s nekem üzent a tiszteletes úr: „Jövünk a Kollégiumba, és te is szerepelsz!” A szöveget, azt tudtam, hisz ha valamit megtanul az ember, azt álmában is elmondaná. A sportterem színpadán a petkiek előadták *Az éigig érő fa* mesejátékot, s mikor én megjelentem a színpadon, megismerhettek ezek a kedves barátaim, s olyan taps, olyan rivalgás tört ki, hogy nem hittem a fülemnek. Talán akkor fogadott el mindenki barátjának, hogy né' te oda, ez a kicsi, semmirevaló gyermek mire képes. Érdekes, nem maradt rajtam ez a melléknév, hogy bakarasznyi ember, senkitől soha gúnyképpen nem hallottam vissza, pedig ugye ezek a kedves, huncut diákok könnyen rám pecsételhatték volna. Tehát megmaradtam egy jámbor kölyöknek.

Csudálatos esztendőik voltak, szeretettel emlékezem rájuk. Ha valami kellemes történik az Udvarhelyi Református Kollégiumban, az engem ma is felvillanyoz. Néhai Hegyi Dániel temetésén találkoztam Tőkés Zsolt igazgató úrral, s olyan öröm volt hallani, hogy mennyire megmaradt a Kollégiumnak az az igazi udvarhelyi, református lelkülete, szelleme, ami jellemezte minden diákot. Ha összeverődött egy vásárhelyi, egy enyedi, egy zilahi, egy udvarhelyi, azokról a negyedik-ötödik mondat után kiderült,

hogy ki hol járt, melyik Kollégiumban. Öröm volt hallani Hegyi Sándor tiszteletes úrtól, hogy Tőkés igazgató úr mennyire jelesen, milyen jól irányítja, vezeti a Kollégiumot.

Amikor a négy kollégiumot elvégeztem, akkor kellett egy úgynevezett kis érettségi vizsgát adni, amivel felkerültünk a felső osztályba. De ekkor jött az államosítás, a Kollégium megszűnt, s átalakították kereskedelmi iskolává. S mi felkerültünk a volt katolikus gimnáziumba. Akkor már ez is állami iskola lett, Egységes Elméleti Líceumnak nevezték a kommunisták.³⁷ Ott, főleg elvi kérdésekben, már mást tanultunk. Négy évet töltöttem ott is.

Az egyházzal való kapcsolat hazaszorult szülőfalumba, de hitetlen gyermek egy sem volt az iskolában. Toró Árpád orvos lett, de az a kaszát nem suhintotta a fűbe, amíg el nem mondott egy imádságot. Vagy Dr. András Emil, aki ma is hívő ember. Amit követeltek, a gyűlésekbe, oda el kellett irgalmatlanul menni, nem volt mentség – emlékszem egy sófalvi szegény fiúra, az megzavarodott ettől az új rendszertől –, de hitetlen gyermek egy sem volt az állami iskolában sem.

Kolozsvári teológus éveim

Akkoriban kezdett a kommunizmus megerősödni. Két osztályunk volt középiskolában, s a hatvan-valamennyi gyermekből egyedül mentem teológiára, pedig a katolikusok minden esztendőben kettőt-hármat oda irányíthattak. Nem katolikus volt már az iskola, de ők többen mentek mégis teológiára. A mi évfolyamunkról senki.

Két felvételi

Emberi szemmel nézve úgy lettem teológus, hogy példaképem volt Hegyi tiszteletes úr. Először harangozó szerettem volna lenni, később a magyar tanítóra, Kis Lajosra, is úgy kacsingattam. Láttam, milyen énekkart szervezett Petken: országos harmadikok lettek, és csak azért, mert nem románok voltak. Megfordult tehát a fejemben, hogy tanító legyek. Azonban senki nem volt olyan hatással rám, mint Hegyi Pista bácsi. Sokszor gondoltam erre: vajon én lehetnék-e ilyen ember? A Jóisten meghallgatott. Életem hátralévő ideje nem elég ahhoz, hogy hálás legyek, hogy az Úristen megsegített, és lehetőséget adott, hogy teológiára kerüljek.

Édesapám mindenképpen erdőmérnököt akart belőlem csináltatni, én viszont mondtam neki, hogy „Né' a szándékomat tudja, erről sokszor beszélgettünk.” „De fiam...” – s ő mondta a magáét. Érthető, mert szegény, amikor lejártak a mezei munkák, akkor a többiekkel kivonult a zombori erdőkre slipperfát vágni, faragni. Ott megismert egy Vargancsik nevezetű erdőmérnököt, s tetszhetett neki, hogy annak nem kellett dolgoznia. Édesapám ragaszkodott tehát, hogy menjünk Brassóba – ott volt az erdőmérnöki egyetem –, mert milyen jól megy soruk az erdőmérnököknek. Elmentem tehát Brassóba felvételizni. A szakemberhiány miatt az egyetemre bejutni nagyon könnyű volt, csak orvos lett vagy nyolc az osztályból. Én nem tudom elképzelni, hogy akinek egy kicsi esze volt, az ne jutott volna be, ahova szeretett volna. Hazajöttem, és kérde édesapám: „Na, fiam, mi van?” Azt mondtam, hogy nem sikerült a felvételem. Amikor indultam a teológiára felvételizni, szalad Kis Lajos tanító úr (második szomszédok voltunk): „Pista, Pista, a gyermeknek sikerült a felvételi!” Borzalmas volt, meg se tudtam szólalni. Szerettem édesapámat, becsültem, nagynak tartottam, de ekkor összetűzésbe kerültem vele. Pedig ő mindig az egyház mellett volt, akármi történt, mindig a lelkészt pártolta, de most más volt neki a véleménye. Megdorgált. Viszont édesanyám... milyen az édesanya? – „Hadd el, ne búsulj fiam, a Jóisten így akarja.” Engem azonban rettenetesen vádolt, hogy nem voltam őszinte. Az borzasztó dolog, akkor nem volt szokás a hazugság.

Elmentem a Teológiára felvételizni. Hegyi Pista bácsitól egy ajánlólevelet kellett vinni; mi volt benne, én nem tudom, de Juhász professzort³⁸ kellett keressem, s neki odaadnom. Hegyi Pista bácsi nagy barátságban volt Juhász professzossal, így került ott is nekem egy pártfogóm. Meg is találtam a professzor urat, átadtam az ajánlólevelet, és a felvételin bejutottam. Aztán fricskáztak is engem az osztálytársaim Juhász professzossal, mert ha ment végig a folyosón, vállamra tette a kezét: „Hogy vagy fiam, hogy érzed magad?” Tehát biztatott, nem egyszer hívott haza ebédre, valószínű, hogy kérdezősködjön, de akkor én még csak a finom ebédig láttam.

Felvételizni Szentírásismeretből kellett a Dávid Gyula³⁹ bácsi által szerkesztett valláskönyvünk alapján. Talán zene is volt. A zenéhez már valamit konyítottam, mert az én papom mindig előrelátott, és engem megtanított néhány összhangzattani fogásra, úgyhogy Benedek Kálmán⁴⁰ professzor intett, hogy mehetek tovább. Elég

sokan bejutottunk, lehattunk harminc- valamennyien. Együtt voltunk az evangélikusokkal és az unitáriusokkal.⁴¹ Az unitáriusok azon az évfolyamon voltak a legtöbben, vagy tizenötön-tizenhaton. Családias közösségünk volt. Érdekes, hogy olyan jól összesimultunk az unitáriusokkal is, a dogmatikai s ilyen-olyan kérdések nem választottak el egymástól. Az evangélikusok közül – volt egy leány és egy fiú – a fiú krizbai születésű volt, s püspök lett, Mózes Árpád.⁴² Kedves volt, mert akkor sem került el a házunkat. Akárhányszor ment haza Krizbára, vagy jött vissza, mindig megállt Héjjasfalván.

Régi Kolozsvár

Kolozsvár meseszerűnek tetszett Petek után. Abban az utcában, ami a Teológia mellett megy a Széchenyi tér felé, mind magyarok laktak, egytől egyig. Más nem volt abban az utcában. Az üzletekben az eladók között lehet, hogy volt néhány román is, de nagyobb része mind magyar. Egyetlenegy pontja volt, ami nem kellemes: a Teológiával szemben, a sarkon volt a pártszékház – na, ott lehettek románok. Kolozsvár akkor még magyar volt, szerintem legalább ötven százalékban.⁴³ A mostani Monostor negyedben kanalas cigányok laktak.⁴⁴ Ha mentünk kirándulni, mindig kellett vinni valami ajándékot nekik, egy-egy kicsi üveg pálinkát vagy valamit, mert meg is verhetek volna.

Került egy ismerős fogorvos házaspár – azt mondták, hogy zsidó a bácsi. Egy lejt nem vettek el, hogy gondozták a fogainkat, sőt ebédeltettek.

A kulturális élet csodálatos volt. Nem volt olyan színházi előadás, amire ne menjünk el. A színház vezetőségének, vagy nem tudom pontosan, kinek a jóvoltából, a teológusoknak volt kedvezményes jegy. Szinte ingyen mentünk. Ha azt mondta az ember az ajtóban, hogy „Kérem, teológusok vagyunk”, azt felelték: „Tessék, tiszteletes úr.” – nem volt egy banink se, és mehettünk. Ott láttam a Bánk bánt legelőször, és sorolhatnám: Csárdáskirálynő, Pillangókisasszony... Cso-cso-szánt megnéztük vagy tízszer is. Volt egy osztálytársunk, Szatmári Sándor, aki kapcsolatba került egy színésszel, de a teológus közösség is állandó látogatója volt a színháznak.

Érdekes, hogy miért tudott a magyar színház úgy megerősödni, miért tudott szinte azt tenni, amit akart. Gróza Péter⁴⁵ miniszterelnöknek a leánya, Bisztrai Mária⁴⁶ ott volt színésznő (valami Horváth nevezetű volt a férje), úgyhogy azok csak azt nem csinálhatták meg, amit éppen nem akartak. Olyan darabokat játszottak, hogy olyat esetleg még Magyarországon sem adhattak elő. Groza Péter többször ellátogatott Kolozsvárra, egyszer láttam is elmenni. Éppen a díszteremben voltunk. Futottak az unitáriusok: „Né' Groza itt megy el!” – az ablakból láttuk, sétált az emberek között, beszélt. Ő különben a Szászvárosi Református Kollégiumban végzett, iskolatársa volt a tordai tiszteletes úrnak, Szabó Zoltán bácsinak.

Professzoraim

Nagy András⁴⁷ professzor volt az ószövetséges, ritka ügyes, komoly ember, Maksay Albert⁴⁸ professzor pedig az újszövetséges. Most is emlékszem, a Római levelet elemeztük... mennyi melegséggel, türelemmel újrakezdte tízszer is, ha kellett, hogy valahogy annak a görög szónak nyoma maradjon bennünk. Mózes András⁴⁹ tanította a magyar református egyháztörténelmet, Juhász István az egyetemes egyháztörténelmet. Nagy Jóska⁵⁰ bácsi románt adott elő, és úgy emlékszem, hogy az ortodox egyház történetéből is. Benedek Kálmán zenetanár végtelen kedves volt. Akkor már kórusa volt a Teológiának, több helyen is szerepeltek. Emlékszem például egy tordai szereplésre.

Egy áldott tanár volt, aki etette az éhes ifjúságot, ha nem egyébbel, marmaládés [*lekváros*] kenyérrel, Horváth Jenő bácsi.⁵¹ Ő volt a katekétikai előadó. A Zsil-völgyéből, Aninószárról került be, először Nagyenyedre, s amikor Észak-Erdély visszacsatolásával az enyedi Teológia megszűnt, akkor került a kolozsvári Teológiára. Talán Nagy Józsi bácsi is. Borbáth Dániel tanár úr pedig kezdetben a Szászvárosi Református Árvaháznak volt az igazgatója. Szászvároson, ahol ma esetleg nem lehet 25 magyart találni, akkor magyar református árvaház működött.⁵² Ott a környéken mindenütt erős gyülekezetek voltak. Az egész vidék református volt: Déva, Piski, Alvinc, Szászsebes. Felvinc halófélben volt már akkor is sajnos, pedig a katolikusok ott vannak a töviben.

Geréb Pál⁵³, a dogmatika professzor kicsit olyan száraz volt, mint maga a dogmatika. Voltak az úgynevezett vígestélyek, ahol a diákok a tanárokról is megmondták a véleményüket, úgyhogy, aki elment oda, volt mit halljon. Ha szóba került, ott mondták a nagyobb diákok – Antal Pista, Lőrincz Mócsi, s többen voltak Udvarhelyszékről –, hogy Geréb professzor nem tudta úgy elfogadtatni magát tanárként, mint Tavaszgy Sándor⁵⁴ professzor, Juhásznak az apósa, aki akkor már nyugdíjban volt. Geréb nem tehetett róla, ő mondta, nem is egyszer, hogy „Én soha nem lettem volna teológiai tanár, ha a feleségem nem lett volna.” Aztán mindenki gondolt, amit akart. Úgy látszik, hogy egy ügyes tiszteletes asszony volt. Nem lehetett az öregurat zavarni, délután mindig aludt. Az életrevalóbbak, akik nem félték s jártasabbak voltak a diákélet csínjaiban, mentek oda, döngették meg az ajtaját s mire kijött, eltűntek.

Vásárhelyi János⁵⁵ volt akkor a püspök, egy kedves úriember. Mentünk hozzá egyszer, Réti Misinek volt valami elintéznivalója, hogy küldjék ki exmisszióba. „Na, gyere-gyere fiacskám – mondta kedvesen a püspök úr. – Örvendek, hogy szolgálni akarsz.” Ő megtalálta a módját, hogy a házasulandók jövendőbéljét is megismerje. Volt eset, hogy azt mondta: „Fiacskám, nem látom jónak!”

Egy csudálatos hely volt a református teológia könyvtára – templomi csend –, az valami szentélynek számított. Gálfy Zoltán⁵⁶, későbbi professzor volt a könyvtáros. Az unitáriusoknál a felsőrákosi Borbáth Károly⁵⁷ világi történész volt, aki egyetemista korában, hogy megismerje a magyar falvakat, gyalog ment fel mindig, s jött haza Kolozsvárról, nyilván tél kivételével. Nem lehetett tőle olyat kérni, hogy ne tudja odaadni, az égvilágon mindent megkaptunk, amire csak szükségünk volt. El nem felejtem soha, hogy milyen csudálatos volt olvasni azt az – azt hiszem kilenckötetes – Erdélyi Örökség⁵⁸ című, akkori krónikások által leírt, persze később összeszerkesztett, történelmi lexikont. Úgy emlékszem, hogy nekem egy alkalommal valami egyháztörténeti forrásmunka kellett, és Borbáth Károlyon keresztül Gálfy Zoltán azokat is megszerezte. A tiszteletes uram azt mondta, hogy ez nem lehet igaz, ezt nem lehet Erdélyben megkapni, s az unitárius könyvtárban megvolt. Oda is sokat jártunk. A Ferencz József Egyetemmel szemben a katolikus liceumnak is egy csudálatos gazdag könyvtára volt, azt hiszem, Pázmány Péter volt a neve. Egy kicsi kártyát is kaptunk, s azzal bemehettünk a volt katolikus gimnázium könyvtárába is. Voltam egypárszor az

egyetemi könyvtárban is, de ott nem éreztem olyan jól magam, mert sokféle rendű, rangú, ilyen-olyan ember volt.

Felejthetetlenek voltak az akadémiai istentiszteletek. Megszólaltatták a régi professzorokat is, Gönczy Lajost, Imre Lajost⁵⁹... Imre Lajos bácsival két évben is jártam Kerekdombra, Hídelvére vallást tanítani – az élményszámba ment. Persze esztendő végén minket is felbátorított: „Bíztatlak fiam – nem mondta, hogy kötelező – , bíztatlak fiam, hogy a következő órát te tartsd meg.” Idegesség, izgalom, de felejthetetlen élmény volt. Soha bele nem szólt, mondjuk egy vallásóra közben, hogy ez nem megfelelő, itt másképpen kellett volna szemléltetni vagy éppenséggel ezeknek a kicsi kedves gyermekeknek magyarázni.

A tanári kar termében van egy óra, s azt lehet hallani. Mikor az elsőt ütötte, azt hiszem tizenegyől, volt az istentisztelet, ahogy Gönczi Lajos professzor úr mondta: *A mi segedelmünk...* Mikor azt mondta az áldás végén, hogy *ámen*, az óra ütötte a tizenkettő utolsóját. Ez annyit foglalkoztatott engem, hogyan csinálhatta. Amikor később a feleségemnek elmondtam ezeket az élményeimet, ő is sokszor mondta: „Rég elütötték a tizenkettőt.”

Ekkor még a Szeku [*Securitate*] nem járt be a Teológiára. Ezek a tanárok olyan emberek voltak, hogy még ők félték tőlük. Azután kezdődött csak a cirkusz, következtek a nehéz napok.⁶⁰

Emese volt az aranyöve az évfolyamnak

Senki óráról nem hiányzott, pedig nem voltak kötelezőek, legalábbis a mi évfolyamunkról. Talán azért, mert Csiháné Nagy Emese⁶¹, az évfolyamunkon járt. Emese volt a lelke az évfolyamnak. Egy kicsit a tanári kar részéről is ilyen-olyan dolgokat kiszivárogtatott, nyilván az édesapja révén. Olyan különösnek tetszett nekem, hogy ha valamilyen kérdés felvetődött a tanári kar és diákság között, mindig a diákoknak lett igaza. Úgy gondolom, hogy ennek orvosa, kezelője Emese volt. Nekem is nagy pártfogóm volt, de minden elesett embernek.

Nem voltam sokbeszédű, nem szerettem én különösebben szólni ott, ahol nem is illett. Inkább hallgattam, s amikor eljött az alkalom, valószínű én is egy-kettőt szóltam. Nagyon jó barátságba kerültem Réti Mihállyal. Isten nyugtassa, Parajdon halt meg. Megosztottuk minden gondunkat, már ott a teológián. Még egy lelki jó barátom volt a teológusok közötti, „kicsi” Tóth János. Egy színjeles, csupa szív és lélek fiú valahonnan Várad környékéről. Már civil korában úgy nyilatkozott meg, mint egy pap. Vele aztán, amíg a Jóisten elszólította, mindig jó baráti kapcsolatban voltunk.

Érdekes volt, a teológián megszabadultunk sok mindentől, ami azelőtt kötött, s én is elkezdtem cigarettázni. A barátom viszont, Misi halálos ellensége volt. Sokszor kért, hogy ne cigarettázzak. Megnősültem, s azután Anikónak, a feleségemnek egy szavába került, s a cigaretta elmaradt. Évekkel később valami ügye lehetett Misinek – Pákében szolgált akkor –, s telefonált, hogy „Né’ te, nem tudnál bejönni Brassóba, találkozunk?” A Kolostor utcában volt egy cukrászda, megbeszéltük, hogy ott találkozunk. Mikor megyek el a kirakat előtt, látok egy úriembert, olyanszerűt, mint Réti Mihály, s cigarettázik. „Nem lehet Misi –gondoltam én –, hát ő effélékkel nem foglalkozott, sőt.” Megyek be, s hát Réti Mihály cigarettázik. Mondom neki: „Hát’ mi lett veled?” – „Olyan lettem, mint te.” – felelte. Mondom: „Amilyen *voltam!*”

Aztán voltak ezek a vígestélyek az esztendő közepén, amikor lejártak a félévi vizsgák. Ott az elsőéveseket is egy kicsit kiparódiázták. Nem is gondolta volna az ember, hogy valaki figyel, s megjegyzi ilyen-olyan elszólásait vagy viselkedését. S voltak a csendes napok: három nap bibliaolvasás külön évfolyamonként, megbeszélés együtt, ahol jelen volt a püspök úr is mindig. Szóval szép idők voltak.

Csihánéra különös szeretettel emlékezem. Emese volt az aranyöve az évfolyamnak, aki mindenütt békességet, jót, szeretetet osztogatott. Egy igazi hívő leánykaként. Nem mutatta soha, hogy ő teológiai professzor leánya, pedig megtehetette volna.

Én egy picit tudtam románul, mert elemi iskolában románba jártam, Ott az egész együtt nem tudott annyit, mint én, pedig én se tudtam sokat. Egy alkalommal a teológián románból írtunk dolgozatot, ilyen felmérő-szerűt. Többen ültünk a padban, és nem fértünk. Ott volt Misi meg Benedek Sándor, székelyföldi unitárius, s én voltam a legszélén, azzal a közös megegyezéssel, hogy amikor a kérdéseket

megválaszolhatjuk, akkor én eresztem a lapomat tovább – diák csak diák, még teológusként is. És jött egy kedves fiú, mondta, hogy „Menj bennebb, engedd, hogy üljek ide melléd!” S mondom: „Tóni drága, hát nem látod, nem tudok, a fél popsimon ülök itt a szélén.” De így, de úgy... csak nem fértünk, hiába lökdösött Tóni, és nekem csúnyát mondott. Felálltam, s úgy megcsaptam Tónit, hogy ott abban a helyben eldőlt. Vettem a cuccomat, tanárnak köszönhettem *Békesség Istentől* – nem emlékszem –, és kimentem. Akkor már gondoltam, nem kellett volna, aztán életemben bántam s szégyelltem, mindmáig.

Emese a következő szünetben feljött hozzánk, azt mondta, ezek s ezek voltak a kérdések, „Diktálom, válaszolj!” Megírtam a dolgozatot, mintha ott lettem volna. Emesének és Réti Mihálynak megmondtam (senkinek másnak), hogy Tóni mit mondott nekem édesanyám vonatkozásában. „Ne foglalkozz ezzel!” – vette a dolgozatot és elvitte. A dolgot aztán csak felfűjták, s igaza lehetett a seniornak, aki a tanári kar elé vitte, hogy én verekedtem. A dolgozatom azonban ott volt. Nagy József professzor úr – sokat tanultam én ebből – azt mondta, hogy „Uraim, amikor bementem órára, ő ott volt, itt a dolgozata.” Ki akartak két napra csapni a Teológiáról, Emesének köszönhetem, hogy nem kaptam kétnapi büntetést. Szegény Tóni hiába tanúskodott, elutasították: „Hogy nem röstell megvádolni valakit, aki nem is hibás?”

Az osztályunk legjobb tanulója Saja Sándor volt. Papgyermek, ritka jó szívű, látszott, hogy úgy nevelkedett, olyan környezetben. Sajnos szegény rég meghalt, kár érte. Ő valahol a másik kerületben szolgált. Talán ő volt az egyetlen, aki lelkileg közel került az erdélyiekhez. Valahogy a két kerület tanuló ifjúsága nem találkozott lelkileg egymással, nem tudott egymásra találni. Nem tudom mi okból, talán azért, hogy ők gazdagabbak voltak, nem tudom, de akkor volt egy kicsi olyan nem tetszünk egymásnak, egy kicsit az, hogy én többet tudok – mármint a váradiak –, mint az erdélyi egyházkerületben lévők.

Voltak piéták [*a pietizmus*⁶² követői] akkor is, például Fekete János, és érdekes, hogy Vásárhely és környéki fiúk voltak ennek a táplálói, éltetői. Kedveltem őket, ez az igazság, de azt kerestem, hogy ki, amit mond, azt éli-e? Bocsássanak meg, áldott, jó fiúk, de nem volt köztük olyan, s akkor én nem mentem oda. Igyekeztem embernek lenni, de nem álltam középük, mert igyekeztem mindig a ló hátán maradni, nem pedig

a tulsó oldalára kerülni. Ez az álláspontom megmaradt később is. A szebeni egyházmegyében nem volt ilyen lelkész, de a küküllői egyházmegyében – ahová én csak később, héjjasfalvi lelkészként kerültem –, ott már voltak. Úgy tudtam csodálni minden embert, aki szíve-lelke szerint azt szolgálja, amire készült, amiért tanult, amire felesküdt. Bocsássa meg a Jóisten bűnömet, de el kellett telnie nem tudom, hány esztendőnek, hogy Magyarországon találkozzak egy olyan emberrel, Czövek Olivérrel⁶³, akiről azt gondoltam, szeretnék legalább félig olyan lenni, mint ő.

Az IKE-re nem emlékszem Kolozsváron, ifjúsági bibliaórák azonban voltak a Kétágúban⁶⁴, a Farkas utcában⁶⁵. Nagyon-nagyon szerettük László Dezső⁶⁶ bácsit. Amikor a Teológiára kerültem, akkor ott már minden kapcsolatot meg akartak szüntetni a hatóságok a külvilággal. A teológiai tanárok között mindig volt egy, aki a hatóságokkal tartotta a kapcsolatot, az én időmben egy Rab Károly nevű evangélikus professzor. Amikor meghalt Sztálin, ő, aki mindig piros nyakkendőbe járt – egyházjogot tanított –, fekete nyakkendőben jött, s olyan elkeseredve, nagy bánattal jelentette be, hogy „Né’ elpusztult egy ember.”

Hazamentünk békességgel

A mai napig nyomot hagytak az életemben és szívemben a legációk. Első évtől kezdve mehettünk. Első két évben úrvacsorát nem oszthattunk, alapvizsga után viszont igen. Az első legációs helyem Radnót volt. Ott nagyon sok szolgálatom volt, mert a tiszteletes úr meghalt; országos úszó volt, de belefulladt a Marosba. Aztán, valószínű, hogy édesapámat is puhítsa a tiszteletes úr, meghívtak Petekre, haza a szülőfalumba. Szederjesen kétszer voltam, Enyeden, Rákoson is voltam, Udvarhelyre már Dávid Gyula bácsi hívott meg, hogy ott végeztem a középiskolát.

Albu Dezső bácsi tiszteletes úrnak a fia osztálytársam volt, s hallottam – másodéves vagy harmadéves lehettem, nem tudom –, hogy általában Dezső bácsi hívja meg a legátusokat. Mondtam Zoltikának: „Édesapád nem hívna meg? Milyen jó barátok Hegyi tiszteletes úrral!” – „Hogyne, ó, eljössz Rákosra?” *[Alsórákos Petektől 25 km-re délkeleti irányban fekszik]* Így kerültem Rákosra legációba egy húsvétkor. Amikor felmegyek a szószékre – szétnéz ugye a lelkész –, kit látok ott a férfiak között? Édesapámat. Azt gondoltam, hogy elment az eszem. Nem létezik, ez nem igaz. Hát

mégis édesapám. Lejár az istentisztelet, a férfiak kimennek. Mondom: „Dezső bácsi, itt van valahol édesapám, Biró Pista a neve.” Ő mindjárt küldött egy presbitert. A templom a hegyen van, s ahogy mentek le az emberek, elkiáltotta magát, mindenki hallotta: „Biró Pista bácsi álljon meg, a tiszteletes úr akar véle beszélni.” Apám megállott s megvárta engem is. Sírt, mint egy gyermek. Én is. Nem tudtuk, hova tegyük az egész dolgot. Együtt mentünk haza. Talán olyan kedves, talán olyan lélek- és életgazdagító beszélgetésem édesapámmal nem volt. Hazamentünk békességgel. Ezt követően nagyon mellém állott, ez az igazság.

Különben a legációkból fizettük a fizetnivalókat, s amellet aztán még segélyeket is kaptunk. Sarmaságon voltam legátus, s mikor hazamentem mondtam édesapámnak: „Né’ ennyi pénzt kaptam.” „Jaj, te fiam –mondta –, három ilyen piros tehenet lehetne venni belőle. Hát hogy kaptál annyit?”

Exmisszióban – Így lett nekem Pallas Lexikonom

Harmadéves lehettem, amikor a nagyteremi tiszteletes úr megbetegedett, asztmás volt. Küldött egy kérvényt a Teológiára, ha lehetséges lenne, küldjenek neki arra a nyárra egy teológust. Engem küldtek, gondolom nem azért, mert én azt megérdemeltem volna, hanem hátam mögött volt egy kicsi pártfogó. Odakerültem, s hát az egy olyan csudálatos nyaram volt, hogy még boldogabb voltam, hogy teológus vagyok, hogy pap lehet belőlem.

Két gyülekezet volt: a teremi volt az anyaegyházközség kétszáz lélekkal, és a teremiújfalusi volt a leányegyházközség vagy hatszáz lélekkal. A pap bácsi Nagyteremiben lakott. Egy ritka áldott ember volt Benkő Elek tiszteletes úr. A fia, Benkő Samu a feleségével járta a vidéket, régi kastélyokat keresve fel, így jutottam el Almakerékre, vagy Bonyhára, ahol akkor jártam először. Mikor a Bethlen kastélyt látogatták, a pap bácsi szerezte a szekeret, én voltam a kocsis. Benkő Samu felesége is egy áldott, úri, tudós asszony volt.

„Na, elmúlt a vasárnap – mondta a tiszteletes úr. – Úgy gondolom fiam, meg kéne keressük azt az igét, amiről prédikálsz a jövő vasárnap.” Minden hétfőn így tettünk. Nagy áldás volt az Elek bácsival való szolgálat. Nem tudott soha szószékre lépni a

betegsége miatt. Nem tudom, hogy szabad volt-e, de még temettem is Teremiben, s azt hiszem kettőt Újfaluban. Életemben csak jóval áldott meg a Jóisten. Annyi jó emberrel kerültem kapcsolatba! Ilyen volt Benkő Elek bácsi is.

Mentem a tiszteletes úrral család látogatni. Azért sejtettem, és volt ismeretem a falusi életről, de mégsem olyan kínos, fájdalmas, szomorú helyzetekről, mint amit vele tapasztaltam. A mi családunk élete nem volt kínos, kenyérgondunk akkor se volt, amikor a falu felének nem volt mit ennie. Valahogy mindig mindenünk volt, amennyi kellett.

Ott szövődött egy barátságom egy kicsi nebulóval, ami a mai napig tart. Takács Palika el nem mulasztja, legalábbis eddig, minden nagy ünnepen köszönteni engem. Milyen csudálatos a Jóisten! Palika megbetegedett, de kórházban nem tartották, s egy ismerősüknél, egy idős özvegyasszonynál maradt, hogy bejárhasson kezelésre. Én elmentem, hogy látogassam meg a beteg tanítványt. Mikor bementem a szobába, meglátom a Pallas Lexikont.⁶⁷ Hát a szívem szinte megfájdult. Én rongyos voltam könyv dolgában. Mi lehetett akkor egy falusi gyermeknek? – azt mondhatom, ahhoz mérten, ahogy egy polgári gyerek elindult, semmi. A Gazdalap, ahogy mondtam, Tolnai világlapja, s amit Hegyi tiszteletes úrtól kaptam. Pallas Lexikon! – gondoltam magamban, hát ez pont olyan, mint a Hegyi tiszteletes úré. Levettem és nézegettem, nézegettem... Palika ott állott mellettem, s bent volt a hölgy is. „Tetszik, tiszteletes úr?” „Ó – mondom –, meg se merek szólalni, ilyenről még álmodni se merek.” – „Ne mondjon ilyet! A tiszteletes úrnak is biztos, hogy lesz, valószínű, hogy még modernebb.” Ő ismerhette már a Révai Lexikon sorozatot is, amiről nekem fogalmam sem volt. Olyan kedvesen fogadott, megebédeltetett, hogy Palikával még jártunk oda azután is.

Egyszer, amikor úgy mentem oda, hogy na, elbúcsúzunk, azt mondja: „Tiszteletes úr, én azon a nap, amikor először jött, elhatároztam, hogy adjon, amennyit akar, s amit tud, de ezt a sorozatot a tiszteletes úrnak adom. Szeretném, ha olyan emberhez kerülne, ahol hasznát is veszik. A férjem ügyész volt Abrudbányán, magyar ember régi magyar világból”. Én akkor százhusz lejt kaptam egy hónapra. Azt mondtam: „Százhusz lejem van, abból tizenhét lejt az út Kolozsvárig, ennyi minden vagyonom.” – „Jöjjenek holnap a lexikonért” – felelte. Akkor hazamentem, s ezt elmondtam Elek

bácsinak. „Ó, fiam, én megfizetem a kolozsvári utat, ha úgy gondolod.” Úgyhogy másnap visszamentem, s odaadtam a százhusz lejt. De hát mi volt százhusz lejt? – egyetlen kötet többet ért belőle, ez az igazság. Így lett nekem Pallas Lexikonom. Ott be is csomagoltuk, és hazaküldtem az egészet. Sok áldását éreztem a Jóistennek. Ha én nem kerülök oda beteglátogatni, nem látom meg. Kaptam százhusz lejt, de aranykoronaképpen egy Pallas Lexikon sorozatot.

Elterveztem azon a nyáron egy gyalogtúrát a Nyárád-mentén. Kérdeztem: „Elek bácsi, engem elengedne egy hétre, hogy addig menjek itt a Nyárád mentén, ameddig felérek Szovátára?” – „Hogyne fiam, gondolsz erre?” – „Igen.” Ő beajánlott ide-oda, református papokhoz, ahol kellett, még az ajánlólevelet is odaadtam, Így kerültem Fekete János⁶⁸ bácsihoz Karácsonyfalvára. Nagy piéta volt. Fekete Zsoltnak, a vásárhelyi festőnek⁶⁹, aki elvégezte a teológiát is, az édesapja. Hogy élt, hogy nem, nem tudom, de amit mondott, azt szívvel-lélekkel magaménak éreztem s hasznosnak láttam.

Úgyhogy felmentem Szovátáig. Akkor ismertem meg Csáky Karcsiékat Cserrefalván, s Nyárádszeredában még katolikus papnál is aludtam. Aztán vonattal jöttem vissza.

Mezőnagycsány (1956-1957)

Amikor a teológiát elvégeztük, s megvolt a kibocsátó ünnepség, az az ebéd olyan fájdalmas volt – na, vége. Kezdődtek az intézkedések. Elmentünk a kerülethez Misi barátommal, mert neki ott volt valami ismerőse. Persze engem is mindig vitt, hogy ne legyen egyedül. Misi mondogatta, hogy „ez lenne az elgondolásom” – de nem mondta ki, hogy hova kapjon kinevezést. Egyszer már megunt a tisztviselő – nem tisztviselő, mert szolgálja az Úrnak –, s azt mondta: „Te Misi, te már végre tudd meg, hogy ezt én intézem, hogy oda mész vagy nem. Mondd meg, hova akarsz!” Szóval így működött a dolog.

Engem kineveztek a Mezősége. Mezőnagycsány volt a gyülekezet neve, Gyéres és Mezőszopor egyenes vonalában van, Gyérestől egy olyan jó tizenöt-húszt kilométerre. Ott csak gyalog lehetett közlekedni, az apostolok szekere érvényesült. Tanyákkal együtt olyan százhusz lélek körül lehattunk Csányban, a többi ott a környékén, mert

Mezőbő is hozzám tartozott, kilenc kilométerre volt a virágosvölgyi állomás... szóval Mezőcsánytól szinte Tordáig mind az én szolgálati területem volt. Mezőségekre jártam ki szórványba a teológiáról, de nem tudtam, hogy milyen is a Mezőség.

A magyar forradalom és a románság

1956-ban végeztem. Már nem voltam a Teológián a forradalom kitörésekor, hisz szeptember elsejétől kint voltam már Csányban. Jön egy kedves bácsi, neki volt egyedül rádiója a faluban; románoknak sem volt, még az orvosnak sem. Jön Szatmári bácsi: „Tiszteletes úr, kitört a forradalom Magyarországon!” A rádióban hallotta, és mindjárt elmondta nekem is, hogy mi a helyzet, sőt meghívott a déli hírekre. Az döbbenetes volt, s amilyen döbbenetes, olyan öröm, hogy na, végre megszabadulnak. A Teológiára attól kezdve jártak be a szekusok.

Érdekes módon azonban kezdetben a románságnak is örömet jelentett a magyar forradalom. Találkoztam a román tiszteletes úrral: „Ai auzit, mai Stefan? – Hallottad te István, hogy mi van Magyarországon? Végre!” – és lelkesedett. Kezdetben a magyar forradalom szinte próféciaként hatott a románságra, azt jelentette: minden megváltozik. A román orvos, akivel nagyon sokszor sakkoztam, az egyetlen román ember volt, akihez közel kerültem Csányban, akit nem csak én kedveltem, hanem ő is elfogadott engem. Ő kényszer szolgálati helyen volt Csányban, úgy hozták oda. Tőle hallottam, hogy a románság, akármelyik pillanatban, csak egy szikra, és követné a magyarokat, de a Szeku, mint ahogy azóta is, Erdély elvesztésével fenyegetőzött.

Érdekes módon a román tiszteletes úrral nem kerültem közeli viszonyba. Nem került rá alkalom. Volt egy nagyon ügyes fiú, Sandunak hívták, egy román fiatal gyermek, aki mindig a nyomomban volt. Elkerült Kolozsvárra, jogot végzett, éveken keresztül leveleztünk; ha írt, illett válaszolni. Kíváncsi is volnék, hogy mi lett ezzel a szép, kék szemű fiúval.

Azon a héten elmentem haza Petekre a szüleimhez, hogyha esetleg valami adódik, ne aggódjanak, tudjanak ezekről a dolgokról. De szüleim is tudták, hallottak már a forradalom híreről. Szinte minden állomásban egy vonat tele orosz katonákkal. Ki lehet számítani: Gyérestől Tövisig, Tövistől Balázsfalváig, Megyes, Segesvár,

Homoródbene... Vitték őket Magyarországra. Mikor leszálltam Benében, egy nagyon kedves, idősebb állomásfőnök fogadott. Tudta, hogy pap vagyok, a románság mindig nagy tisztelője volt a papoknak. „Vai Domnu parinte [*Jaj, tiszteletes úr*] – mondja nekem –, nézze meg, itt mennek Magyarországra ezek az oroszok!” S hogy milyen nagy baj van stb.

Akkor mi is egy kicsit visszahúzódtunk, de nekem volt egy áldott lelkű esperesem, Gyulai Lajos bácsi az aranyosgyéresi lekipásztor, a Tordai Református Egyházmegye esperese, aki mindig úgy meg tudott nyugtatni, akármilyen rossz hírt hallottunk, „Ne búsulj, édes fiam, te sohasem vagy egyedül, még ha tisztán a kert sarkába mész ki, akkor sem. Veled van, fiam mindenkor, mindenütt a Jóisten, ezt hidd el.” Egy áldott lelkű ember volt. A híveimet aztán én is biztatgattam, hogy így lesz, úgy lesz... Soha vissza nem hallottam, hogy ennél vagy annál a családnál ezt vagy azt beszéltük, nyilatkoztuk, ami Mezőcsányt illeti, olyan jó magyar emberek voltak.

„A nagyapám volt magyar és református”

A Kati-völgyben mind döngölt sárból készült agyagházak voltak, aminek van egy olyan tüdőt nyomó szaga. Nem illata, hanem szaga, hogy azt akárki nem bírja. Én különösen nem bírtam. El tudtam képzelni, hogy faház, téglaház, de hogy sárból is össze lehet rakni, ilyenről Petken nem hallottam. Tavaszon és nyáron kint tartottuk a szabadban az istentiszteleteket. Volt egy kicsi, patakhelyszerű árok, ami védett minket a széltől, s volt ott egy nagy fa, az alatt tartottuk az istentiszteleteket. Minden megmozdulni képes ember s gyermek a Kati-völgyi tanyákról – ott többen laktak, ott is voltak a gyülekezetnek valamibbre való tagjai – ott volt. Ezek is olyan élmények, amiről annyiszor jutott eszembe Pál apostol, ahogy ő is prédikálhatott a szabadban.

Kellemetlenségünkre meghalt a gondnokunk. Írástudatlan ember volt, de a kiadásokat, s bevételeket jobban tudta, mint én. Én esetleg elővettem volna a költségvetésemet, a számadást, ő viszont fejből tudott mindent. Áldott lelkű ember volt, Bartalics Józsefnek hívták. Szegény Józsi bácsi meghalt, én pedig készültem a szolgálatra a magam módján. Amikor kimegyek a tanyára, persze gyalog, kit látok ott, az esperes urat, Gyulai Lajos bácsit. Mikor megláttam, mondtam is neki: „Jaj, Lajos bácsi, amikor megláttam, ami kicsit tanultam, azt is mind elfelejtettem. Meg se tudok mukkanni.” Ő

nagyon kedvesen: „Hadd el, elintézzük ketten fiam. Tudod milyenek ezek, egy kicsit olyanok, mint a románok – azt mondja –, azt szeretik, hogy legyenek többen papok, azt szeretik, hogy legyen nagy pap is. Hát most mind a ketten nagypapok vagyunk.” A leckémet elmondtam, mert az az igazság, hogy eléggé tudtam magolni. Kívülről tudtam, elmondtam, s még meg is dicsérte Lajos bácsi. Milyen jólesett ennek az árva, nyomorult, szerencsétlen mezőségi papocskának, hogy a főnöke azt mondja: „Jaj te Pista, én nem is tudtam volna ilyen temetési prédikációt írni!” Ő kapott stólát [*alkalmi istentiszteletekért járó pénzbeli adomány*], s nekem nem adtak. Mielőtt elment volna, azt mondja: „Gyere ide fiam, mert itt annyit adtak, hogy fele a tiéd.” A fizetésem, azt hiszem, háromszázhusz lej volt, és kaptam tőle hatszáz lejt. „Hát ezt nem” – mondom. „Fiam, ez így van, el kell venni, Isten őrizzen, hogy ne kelljen!” Amíg bementünk, vagy három kilométert is mentünk a temetőtől a tanyáig, mind ilyen biztató, gyakorlati történeteket magyarázott az ő életéből.

A magyar iskola a papilak ebédlőjében volt. A templomhoz volt építve a papilak, elől laktam én, hátul a tanító néni a családjával, közbül pedig tanultak a gyermekek. Minden nap együtt voltam velük. A tanyákról is bejöttek a gyermekek, szegények – hogyan tudtak télbe hazamenni, nem tudom. Annyit gondolkoztam, hogy a farkasok megehetik, ott összemocskolhatják szegényeket, de azok nem féltek semmitől.

Érdekes, volt rengeteg román csodálatos szép magyar névvel: Faragó, Hegybéli, Ady – „y”-nal! – vagy Orbán. Meghallottam, hogy ott a Virágosvölgy egyik tanyavilágában, van egy Orbán nevezetű család. Kérem az állomásfőnöktől, persze románul: „Uram, igaz, hogy itt, ebben a völgyben lakik egy Orbán nevű család?” – „Igen – mondja –, három is. Mind egy család a három.” – „S elmehetnék én oda, hogy felkeressem? Talán híveim, esetleg reformátusok”. – „Nyugodtan mehet, azok magyarok. Orbán.” Elmentem, már a nap lemenőben volt, egy kicsit úgy meg is rebbent a szívem: *Uram, hol járok én, Biró Pista, petki gyermek, a Mezőségnek egy ilyen félelmetes helyén?* Az, hogy Orbán s magyar, erőt adott, hogy tovább menjek. Köszönök, hogy *Békesség Istentől*, s így válaszoltak *Buna seara [Jó estét]*. Mondom, hogy „Én az Orbán családot, a füzetembe be van írva a nevük, ezeket keresném, azt hallottam, magyar reformátusok.” – „A nagyapám volt magyar és református.” – *hallhattam megdöbbenve.*

Beszélgettünk, kedvesen fogadtak, mikor bemutatkoztam, hogy a csányi pap vagyok. A papot csak a tenyerükbe nem vették azok az emberek. Akármilyen babonások, nem tudom, milyenek voltak, de a pap, az egy kapcsot jelentett az Úristen és köztük, ők úgy látták. Szinte szentként fogadták a papot, akármilyen gyarló ember volt. Azt mondja nekem az ember: „Ne menjen haza, tiszteletes úr, már szürkülődik, ne menjen haza, maradjon itt!” Ott aludtam aztán náluk. Lefektettek a tisztaszobába, de én valósággal allergiás voltam ezekre a földházakra. Mondtam, hogy „Ne haragudjanak, nem azért, hogy én nem érzem jól magam, de engedjék meg, aludjak kint a tornácban. Vessenek oda ágyat.” A mezőségiak is szoktak ott aludni. Ők mondták: „Nem szeretnénk, hogy a tiszteletes urat megrontsa valamilyen gonosz lélek.” – „Ne féltsenek, engem elkerülnek. Ne féltsenek!” De ők féltettek. Reggel felcsomagoltak, amit tudtak. A túró, az finom volt. Áldásos volt nekem is, és gondolom, nekik is, de egyúttal rettenetesen fájdalmas, amikor hallottam, hogy az Orbán-család már nem magyar. Elveszett, és mondhatnék ötösével ilyen eseteket. Fájdalmas volt már akkor a beolvadás, veszteség.

Kallós Pista bácsi volt a harangozó Csányban. Ő a kettes huszároknál szolgált Brassóban. Amiket Kallós Zoltán⁷⁰ összegyűjtött, mezőségi énekeket, azt a bácsi úgy hegedülte, s úgy tudta, hogy hihetetlen! Nekem akkor, ha egy kicsi eszem lett volna, s értettem volna a zenéhez, Kallós Zoltán előtt mindent leírhattam volna a mezőségi dallamot illetően. Harangozó emberként tisztában volt a dolgokkal, tudta, hogy az egész Mezőség elrománosodott a nagybirtokosok miatt, akik betelepítették. Nevekre hivatkozott. Eleinte kételkedtem egy kicsit, s megkerestem a román Faragó bácsit. „Hát erre járok – mondom –, benéztem, hogy vannak?” Bemutatkozott nyilván ő is, hát tényleg Faragó volt, egykor magyar ember. Kíváncsi volnék, hogy él-e még valaki, mert a fiatalok mind elmentek, úgy hallottam, Gyéresre, Tordára, s szétszóródtak ebben a román nagyvilágban. Olyan kár, olyan fájdalmas. A Mezőségen, aki általmegy, az csak sírni tud, hogy milyen magyar temetővé változott – s mondhatom, református temetővé is. Talán fel sem fogták a nagybirtokosok, hogy mit tettek nemzetükkel. A Tiszák telepítették Csány és környékére a románokat. Csányban volt egy hatalmas nagy Tisza-birtok. Amikor a Tisza-család elmenekült, ott maradt a kastély az unitárius egyháznak. Az én időmben a Tordai-hasadéknál lévő hatalmas nagy, palotaszerű menedékház (ma hotel), az is az unitárius egyházé volt.

Mit hagyhattam én ott, amikor nem maradtam?

Áldásos volt a mezőségi szolgálat. Különben a feladatom, s ezt Vásárhelyi püspök úr kötötte a lelkemre, „Fiam, nyitott szemmel, hogy minden magyart valamiképpen megtalálj, vigasztalj, s érezzék, hogy nem felejtettük el.” Nem voltam hűséges, mert egy esztendő után eljöttem. Ha én tényleg olyan szolgaként, Isten szolgájaként vagyok ott, amennyi ismeretre a Mezőség vonatkozásában szert tettem, ott kellett volna maradjak legalább öt esztendeig.

Amikor a Mezőségre kerültem, akkor közelebbi kapcsolatba kerültem a tordai Szabó Zoltán tiszteletes úrral. Osztálytársam, jó barátom, Szakács Géza volt a segédpapja. Amikor bementem Tordára, egy olyan áldott tiszteletes asszony volt ott, Ella néni, aki berendezett nekem egy vendégszobát: ágyat, szekrényt és íróasztalt. Külön kulcsom volt. Kimondhatatlan nagy támaszom volt a gerendi tiszteletes úr, Gudor Lajos bácsi, s nagy támaszom volt, biztatóm, bátorítóm, eligazítóm a Torda melletti alsó-, felsőszentmihályi tiszteletes úr, Deák Lajos bácsi is. Egy könyvszerető, olvasni szerető, bölcs ember. A tordai segédpap barátom sokszor szóvá tette: „Miért vagy úgy oda, mit keresel te itt meg ott?” De ezek az emberek: Szabó Zoltán tiszteletes úr, Gyulai Lajos, az eperesem, Gudor Lajos gerendi tiszteletes úr, Deák Lajos bátorítottak. Valóban nem érdemeltem meg, ahogy szerettek és mindenben segítettek.

Rettenetesen fáj a szívem a kiköszönő istentiszteleten. Nem volt mindegy, azért, hogy láttam az ő nyomorúságukat, lelki, testi szegénységüket, szerencsétlenségüket, semmibe vett magyarságukat. Olyan faluban nőttem fel, ahol csak a csendőr és a jegyző volt román. Nem is tudtuk, hogy Romániában születtünk, és akkor becseppentem a Mezőségre! Gondoltam, hogy engem Udvarhelyre neveznek majd ki, de a papom közbelépett. Aztán később mondta is Pista bácsi: „Édes fiam, azt szerettem volna, hogy egy kicsit kóstolj abból a helyzetből, amibe az erdélyi magyarságnak, ez a része, a Mezőség jutott. Ahol – ő, ugye ismerte – valamikor nagy gyülekezetek voltak.” Így kerültem én Mezőnagycsányba. Mindig úton voltam. Volt egy betelepített román falu, amit az állam telepített oda: Bolduc. Ott még Bíró nevezetűek is voltak. Ott volt Mezőbő, Szopor, jártam oda is, akkor a Kati völgye, ott több magyar volt. Mielőtt eljöttem, mindegyik közösséget megkerestem, s elköszöntem. Aztán hogy van ilyenkor? Szegény emberek jobbak voltak, mint én, mert én nem kellett volna

elfussak. Talán hagynom kellett volna a házasságot s mindent, ha értelmesen gondolkozok, s nem lettem volna olyan önző, és maradjak ott köztük, örvendjek velük, sírjak velük... Ritka-ritka jó emberek voltak.

Elbúcsúztam egyszer a bolduciaktól, mezőbőiektől, szoporiaktól. A Kati-völgyiek már bejártak, és bejöttek a kiköszönő istentiszteletre. A templomban alig fértünk. Mit hagyhattam én ott, amikor nem maradtam? Ez lett volna a legszebb prédikáció, ha én ott maradok és már őket megismerve tovább szolgállok. Nem kívánom senkinek a búcsúzkodást. Csányban, Gógánban és Héjjasfalván szolgálhattam. Három helyen voltam életem során, 45 évet lehettem a gondviselő Isten és népünk szolgálatában. Jó, hogy az embert erősíti az Ige, s érzi, hogy nagyon fontos a múltat feleleveníteni, abból erőt meríteni, jövőbe tekinteni, és minden nap újra kezdeni.

Előtte van mindenkinek az arca, hihetetlen, és érzem az én bűnömét is, hogy őket idő előtt otthagytam. Gondolom, azóta minden megváltozott. Lelkileg azért sosem szakadtunk el teljesen egymástól. Keresztes Nagy Imre, volt egerbegyi pap bácsival tartottuk a kapcsolatot, s tudtam, hogy mi történik Csányban. Mindennapi imádságban hordozom szeretett testvéreimet...

Megtaláltam életem társát

Szabó Zoltán, a tordai lelkész feleségén, Ella nénin keresztül ismertem meg feleségemet, Anikót, még csányi pap koromban. Olyan gyámoltalan lehettem. Nem voltam sokbeszédű, de Ella néniék felkaroltak. Velük voltam legelőször Tordán moziban: Ella néni, Anikó, Zoltán bácsi, s jómagam.

1957-ben házasodtunk össze. Elhívtam édesapámat, akkor az volt a divat, hogy a szülő nézze meg, ki lesz a társa a gyermekének. Akkor látogatott meg Csányban először. „Hej, fiam, hogy érzed magad?” – „Hát hogy érezhetem, édesapám?” – „Ne búsulj, a Jóisten veled van!” Kedvesek voltak velünk a hívek is, és azt hiszem, két napot töltött ott édesapám, aztán gyalog mentünk be Tordára. Harminc kilométert biztos gyalogoltunk, és addig mind beszélgethettünk. Ahogy mentünk, édesapám elkezdte: „Fiam, te tudod, mire vállalkoztál, hogy megnősülsz, s eltöltöd az életedet családban, egy asszonnyal?” Mondtam: „Hát hogyan tudnám, édesapám.” Mit tudtam

én? Tudhattam, de nem úgy, mint apám. „Fiam, most tényleg megyünk, de amíg odaérünk, meg lehet gondolni. Vigyázz, hogy amire vállalkozol, abban ember tudj maradni. Ha egyszer összeházasodtok, azt végig kell vinni.”

Apámnak is megtetszett Anikó, aki sugár vékony, szép, szőke leány volt. Mások is udvarolhattak neki, s udvaroltak is; egyik jó barátom is lett aztán, Kolozsi Karcsi tanár. Anikó Tordán tanított egy iskolában, sőt igazgató is volt. Hogy sikerült neki, azt én nem tudom, de ott tanított, és onnan került egy árvaházba, szintén tanítónőnek. Megérkeztünk édesapámmal Tordára. Hát ki vár ott? Anikó tanító bátyja Sínfalváról és a házi néni, egy drága, áldott asszony. Nem volt mellettünk édesanyánk, de ő ellátott minket minden jó tanáccsal. Szegénynek a vőlegénye meghalt az első világháborúban. Megbeszélték a dolgokat a sógorom s édesapám, s mi, fiatalok örvendtünk. Így kezdődött életemnek egy új, felelősségteljes szakasza.

Először megtörtént az eljegyzés, legalábbis így nevezte Szabó Zoltán bácsi, a tordai tiszteletes úr. Én nem tudtam, mi az, hogy eljegyzés, falun ilyen nem volt. Nem voltam segédpapja Zolti bácsinak, de azt kell mondjam, hogy talán a szíve közelebb volt hozzám, mint az igazi segédpapjához, aki szintén lelki jó barátom volt, Szakács Géza. Az eljegyzés körüli dolgokat Zolti bácsi intézte. Azt mondta: „Fiam, kell vegyünk két gyűrűt.” – „Nincs pénzem, Zolti bácsi.” – „Na, hadd el – mondja –, majd én megveszem.” Megvettük a gyűrűket, s akkor megegyeztünk, hogy szüleim jönnek Petekről, és nagybátyáimat is hozzák. A Mezősegről bejöttem Tordára, onnan a „mocanítával – úgy mondták annak az abrudi kicsi vonatnak – mentünk Borévig. Ott vártak szekérrel, s még vagy tíz kilométert mentünk Torockószentgyörgyig. Kicsit resteltem, hogy szekérrel kell mennünk. Azt pedig nem is tudtam, hogy meg kell kérni a szülőket. Zolti bácsi elmondta a maga mondandóját, s akkor ideadta a gyűrűket... ilyen volt a ceremónia. Én csak bámultam, hogy milyen helyzetbe csöppentem. Aztán ott vacsoráztunk. Anikónak nemcsak a szülei, hanem testvérei közül is többen jelen voltak. Édesapámék másnap reggel mentek a Székelyföldre, Zoltán bácsi és jómagam pedig mentünk vissza Tordára, Mezőnagycsányba.

Anyósom végtelenül rendes, áldott lelkű asszony volt. Nem mondom, hogy úgy szerettem, mint édesanyámat, de a kettőt, ha egymás mellé teszem, mind a kettőnek mondhattam volna: édesanyám. Ő törzsgyökeres torockószentgyörgyi volt, apósom

viszont csombordi származású, Enyed mellől. Neve is németes, Köble, valószínű elmagyarosodott enyedi szász. Mikor anyósommal megismerkedett, feljött Torockószentgyörgyre, ott kezdtek élni. Aztán elkerültek a Zsil-völgyébe – ott született talán két gyermek –, de hazajöttek. Anyósom nem bírta azt a levegőt, környezetet – ahogy ők mondták. Hazajöttek Szentgyörgyre, és ott éltek, gazdálkodtak. Apósom megtanult orgonán játszani, és halála órájáig kántora volt a torockószentgyörgyi református gyülekezetnek. Javadalmát az egyházi földek jelentették, úgyhogy hiányt nem szenvedtek. Hét gyermeket neveltek fel. A heten felül kettő meghalt két éves korában, egy meghalt tizenkét éves korában, anyósom tehát tíz gyermeket szült. Apósomat lévita papnak is megválasztották Désfalvára, de felesége nem akart odaköltözni.

Ahogy nődögéltek a gyermekek, kettő közülük Kolozsvárra ment. Anyósomnak volt ott egy gazdag testvére, őt én is ismertem személyesen. Nagyvállalkozó volt az öreg, gyümölcskereskedése is volt. Pista sógoromat Vásárhelyi püspök úr egy püspöklátogatás alkalmával beajánlotta, s beírtatták az enyedi tanítóképzőbe – ügyes, olyan anyósom alkatú, szorgalmas gyermek volt –, két fiúból pedig sofőr lett. Anikó útját Pista sógorom egyengette Enyeden, de ő is szorgalmas gyermek lehetett, ahogy a tanáraitól találkozókon hallottam. Még volt egy kicsi testvérük, Erzsike, talán az volt a családban a legokosabb. Itt él Medgyesen, nyugdíjas könyvelő.

Már az eljegyzési vacsorán megbeszélték, mikor lesz az esküvő. Édesanyáméknak az volt a kívánsága, hogy lenne az én szülőfalumban, Petken. Oda hívták össze a rokonságot, mindkét családból. Történetesen Juhász professzor úr is ott volt a tiszteletes urunknál. Mondtam neki: „Ha nem terhelném a professzor urat, szívesen látnánk a lakodalomban.” – „Hogyne fiam, megbeszéltük Pista bácsival (ti. Hegyi István lelkipásztorral), hogy elmegyünk mind a ketten.” Én, a buta, azt kérdeztem tőle lakodalmat követő valamelyik nap: „Ne tessék haragudni, hogy érezte magát a professzor úr nálunk a lakodalomban?” Egy kicsit csúnya dolog, amit mondok, de azt felelte: „Édes fiam, ilyen szorultságban talán csak édesanyámban lehettem.” Megszégyelltem magam.

El lehet képzelni egy családi házban annyi embert. Őszintén mondom, hogy sok olyan is jött, aki nem volt hivatalos, akit egyáltalán nem hívtak a szüleim. Édesapám és én is

mindenkivel ritka jó viszonyba voltunk, mindenkit szerettünk a faluban az elsőtől az utolsóig, a békésebb lelkületűt és a hangosabb természetűt egyaránt. Hogy bonyolódik le falun egy ilyen lakodalom? Egy héttel a lakodalom előtt, szombaton két pántlikás pálcájú gyermek elmegy a házakhoz, elmondja a mondókáját, meghívja a háznépet XY-hoz – történetesen akkor éppen hozzánk. Összegyűlt a társaság, de olyan sokan voltunk, hogy nem fértünk az udvaron, pedig elég nagy az udvarunk; szinte két telek is lehetne, van vagy tizenhat méter széles, azt hiszem. Nem fértünk. Kint az utcán is voltak emberek.

Jött a szószóló, aki az egész lakodalmat levezeti. Szószólónak mondták akkor, ha jól emlékszem, most házigazda. Az rendezte a dolgokat, de mikor kikérdezte, hogy Anikó családja honnan jött, kik s mik, mit keresnek itt, akkor az öreg ezzel tett pontot az egészre: „Most már ne haragudjanak, egy leltárt kell készítsünk, hogy milyen és mennyi hozománya van a menyasszonynak”. Az idősebb sógorom erre úgy megneheztelt, hogy azt mondta: „Fiúk, hagyunk csapat-papot, megyünk haza.” Pedig valószínű, inkább vicc volt – így sejtettem, igaz, nem voltam otthon két lakodalomban sem, hogy tudhattam volna pontosan? Mondtam Anikónak: „Szólj nekik, hogy ez vicc lehet, olyan székel tempó.” Aztán lecsendesedett a jövődöbéli rokonság, és elindultunk a templomba zenekarral. A Segesváron élő Kovács Gézániának az édesapja volt a zenekar vezetője. Csodálatos hegedűs, ügyes magyar ember. Városfalviak voltak a zenészek.

Elindultunk a templomba. A vőlegényt két férfi kísérte, a menyasszonyt két asszony. Közben a tanító bácsink fényképezett. A templomban olyan szép prédikációt mondott a tiszteletes urunk, hogy elsírtam magam. Könnyeim potyogtak. A falu pedig adott egy más magyarázatot erre, hogy én mit siratok, de olyan szépen belefoglalta a jelent, a jövődöt, hogy őszintén elgondolkoztatott...

Akkor következett aztán az evés-ivás. Kultúrháza a falunak nem volt, mindenki a saját házában vagy csúrrjében rendezte a lakodalmat s még sok más ilyen dolgot. Emlékszem, a tiszteletes urunkat – aki áldást kellett ott mondjon – s a professzor urat betették egy sarokba. Onnan ki se tudtak jönni, annyi volt az ember. Ott szorongták végig az egész estét.

Érdekesek a beszédek, amiket mondanak ezek a szószólók. Egy kicsit dorgálom magam, hogy mind elkérhettem volna Miklós Marci Albert bácsitól. Gyermektelen ember volt, de valószínű, a falu nagy részének ő volt a házigazdája. Nagyon szép beszédeket mondtak, istenes beszédeket is. Jöttek a vőfélyek a mondókáikkal, levesre és mindenre valaki mondott valamit. A végén aztán jött a segítségadás. Mondott egy mondókát a szószóló, hogy milyen gondban vagyunk most, s milyen nyomorúságos jövő előtt állunk – így kellett mondania. Aztán ajándékoztak az emberek. A legnagyobb ajándék 25 lej volt, az egészből vettünk egy sezlont [*heverő*] Tordán. Ennyi gyűlt össze. Szóval nem azért hívták segítségadásnak, hogy néhány százás összegyűljön.

Ilyenkor aztán egy kicsit beöntenek [*berúgnak*] a székelyek, s elkezdnek beszélni. A zenészeket beszorították egy sarkába a hátulso szobának, az lett a táncterem. Így lett aztán vége a dínomdánomnak. Reggel nem akartak elmenni. Egyszer mondom Anikónak: „Édesapádék készülnek úgyis vissza, és mikor visszamentek, mi elmegyünk a húgomhoz.” Aztán csak nem a húgomhoz mentünk, mert ott is vendégeket kellett elhelyezni, hanem a szomszédba.

Üzenném a mai tiszteletes asszonyoknak, mindenkinek. Nem emlékszem, hogy egy vasárnap délelőtt vagy délután Anikó a templomba ne lett volna. Elmondhatom, hogy soha nem hiányzott. Csak, mikor szült. Amikor megszólították – mert megszólította akkor a hatóság, mondták a magukét az „illetékesek”, sajnálni valók –, hogy milyen dolog ez, akkor azt felelte: „Én a dolgom elvégzem, ahogy el tudom, de ez sem maradhat el, mert én esküt tettem, hogy jóban-rosszban együtt leszek vele.” Minden alkalommal ő jött legutoljára a templomból haza. Mindig akadt valakivel valami beszélőnivalója. Üzenném a mai tiszteletes asszonyoknak, hogy Isten szolgáló leányai és támaszai lehetnek egy embernek, akit szolgálatában csak ők értenek meg, és segítik hűségese kerest hordozásában. Kulcsa a szolgálatának, hogy ki a társa.

Ha valaki mellém állott, ha valaki mellettem volt a Jóisten után, akkor azt mondhatom, Anikó volt az. Ha csak egy szót vagy valamit többször használtam a prédikációmban, már megjegyezte: „Olyan sokszor mondod, hogy...”, vagy: „Ne fenyegezd ezeket a jóságos embereket, inkább bíztassad, bátorítsad őket!” Ezt is ő mondta: „A magyarázat rendjén, az ige igazságát meg kell mondani, de ne dorgáld, ne szidd őket soha!” Vagy

ezt: „Meg kellene látogasd XY-t a gyülekezetben.” Nagy segítségem volt. A gyülekezet asszonyainak lehet, hogy névlegesen én voltam a papja, de az igazi lelki kapocs, ami engem is velük összetarthatott, az Anikó volt. Nyilván apósom is egyházi ember volt, s családjuk is istenfélő volt, ő is ezt hozta magával.

Ma reggel is elgondoltam: „Mit tudnék én csinálni, Uram Istenem, nélküle? Áldott legyen a neved! „Az asztal meg van terítve, gyere reggelizni.” Nagy dolog ez!

Gógáni⁷¹ szolgálat (1957-1964)

Egy kedves barátom, Bencédi Berci⁷² írt egy levelet, hogy „Pista, megyek el, eljönnél-e utánam?” Engedtem a csábításnak. Kedves volt Berci, hogy rám gondolt. Én szerettem, mert tudtam, hogy nagyon sokat segít sok bajbajutott papon, akiknek nem voltak kapcsolatai, akiket a világi inspektorunk⁷³, mikor fogott kezét a papokkal, mindig kikerült. Odaért, s akiket nem kedvelt, azoktól elfordította a fejét, ment tovább. Berci viszont ezeken az embereken sokat segített – rajtam is. A leányunknak egyik barátnője elment Magyarországra; Ildikó is elment volna, de visszadobták az útlevelét. Elmentem Bercihez, aki az udvarhelyi Kollégiumban felettem járt egy-két évvel. Megkértem: „Te Berci, én tudom, hogy te mindent el tudsz intézni. Légy szíves, a gyermeknek ezt az útlevelét intézd el”. Elmentünk Vásárhelyre, és a rendőrségről hozta ki az útlevelet.

Éppen a nősülésemkor neveztek ki Gógánba. A lakodalom után Petekről közvetlenül Gógánba mentünk. Elég bonyolult volt a helyzet akkor: amíg az embernek nem volt kezében a hivatalos papírja, addig nem szabadott a gyülekezetben szolgálni. Telefonáltam Szebenbe Nagy Gyula esperes úrhoz, a későbbi püspökhöz. A válasz az volt, hogy „Fiam, el van küldve, nyugodtan mehetsz Gógánba, s ha megjött a kinevezés, akkor vasárnap szolgálhatsz”. De nem jött meg. Úgy töltöttük el, szinte szegyenkezve, azt a vasárnapot egyik-másik családnál. Azt hiszem, 1957. augusztus 17-én volt a vendégség, 1957. szeptember 1-jén még nem tudtam szolgálni, de következő vasárnap már szolgáltam a gógáni gyülekezetben.

Gógán egy család volt

Engem a Jóisten úgy megáldott gondnokokkal – kurátornak mondták –, hogy azt nem tudom soha megköszönni. Nemegyszer volt, hogy elmentem a gondnokhoz valami problémával, és el se kezdtem, amit akartam, ő megszólalt: „Tiszteletes úr annyit gondolkodtam...” – ugyanazt mondta, amivel én odamentem. Az Úristen mindent úgy elrendezett, hogy nem tudom megköszönni. Nem mondhatom, hogy lett volna vitám valakivel.

Gógán egy család volt. Háromszázhusz lélek. Itt is voltak Bíró nevezetűek. Éppen egy Bíró Sándor nevezetű kedves bácsi, mikor lejártak a nagy beszédek a beköszönő istentiszteleten – Gógánban is voltak jó beszédű emberek –, azt mondta: „Aztán ne csináljon úgy, mint egyik-másik, hogy még jóformán le se tette a kabátját, s már vette fel, s elment”. Megleckéztetett, komoly ember volt. Nem tudom, mit mondhattam, de hét esztendőt ott töltöttünk Gógánban. Egy meleg lelkű család volt az egész gyülekezet. Tudták például, hogy a feleségem is kezdő – mint asszony –, ezért minden szombaton este egy-egy család rucaázalékra [*pörkölt*] hívott meg. Vasárnaponként nem volt időm, mert volt egy szórványunk is, Szászszentivány, oda is jártunk minden hónapban rendszeresen.

Érdekes dolog, hogy a gyülekezetnek már az előttünk levő második tiszteletes úr, Benkő József idejében szerveződött egy férfi kórusa. Ezt ők nem hagyták el. Ennek a kórusnak a vezetője, a velem egyidős Benefi Sándor volt, *Sanyikának [Benefi Sándor fehéregyházi lelkipásztornak]* az apja. Ritka jó ember, ő volt a kántorunk. Ha mentem Szászszentiványra – ez volt a szórvány –, mindig jött velem. Volt vagy négy-öt kilométer a hegyen át, de soha nem mentem egyedül. Akkor még a szászok tartották nagyon magukat. Nem engedtek be a templomba. Nem úgy, hogy nem engedtek be, de nem mondta soha a kollega, hogy „Te Pista, tartsátok az istentiszteleteket itt nálunk, a templomban”. Kundon is volt négy család, akik lejártak Gógánba, de talán nem volt olyan hét, hogy ne menjek fel Kundra is. Nyilván hétköznapi.

A gógáni gyülekezet „délutános” volt. Délelőtt kevesebben jártak templomba, de délután alig fértünk. Ott kicsitől nagyig mindenki a templomban volt. Annyi örömöm volt, úgy visszagondoltam később, mert csak az Úristen Szentlelke mozgathatta őket meg, nem én, hogy annyira ragaszkodtak Istenhez és református egyházukhoz.

Amint az előbb említettem rendszeresen mentünk Szentiványra. Odaérkezve, ahogy mentünk el az ablak alatt – ilyenek is történnek –, hallom, hogy mondja a kedves hívünk bent: „Ezeknek is most kell jönni, amikor csak éppen hazaértünk!” Azt mondja a kántor mögöttem: „Tiszteletes úr, hallja mit mondanak Mihályék bent?” – „Igen – mondom –, hogyne”. – „Hát mi ne menjünk be!” – mondja Sanyi. „Ó – mondom –, ha már idejöttünk, s amilyen kinccsel jöttünk, azt itt kell hagyni, s át kell adni”. Mikor bementünk, nekem ugrott az illető „Drága tiszteletes úr, Isten hozta, úgy vártuk, mint a Szentlelket!” Na, így fusson el a pap, ha valami olyat hall.

Gógánban volt egy fiatal orvos házaspár; szebeni volt a felesége, és váradi a doktor úr, az édesapja az első váradi baptista gyülekezetnek volt a szervezője, prédikátora. Ő nem volt különösebben rongyrázó ember, nem volt olyan, aki mutogatja, hogy ő baptista. Komoly, alapos, az emberek embere volt. Szépen beszélt magyarul, lehet, hogy ez is közrejátszott, hogy olyan jó barátságba kerültünk. Ment a faluba beteget látogatni, és sok esetben megkérdezte: „Volt-e vasárnap a templomban?” Mindenben segítettek a világiak is. Az, hogy fiatalok bibliaórája – ezek olyan természetes dolgok voltak, és el nem maradhattak. A fiatalok szinte mindig nálunk voltak. Anikó néni tanított az iskolában, így a kultúrmunkába is bevonták, s velük jártak ide-oda táncolni, színdarabokat előadni. Meleg, lelki kapcsolat alakult ki, mondhatom, családi viszony.

Felekezetiileg a falu zöme református volt. Háromszázhusz lélek körül voltunk magyarok. Nem mondták, hogy reformátusok, hanem magyarok. Román kevesebb volt, de azok mind beszéltek – nagyon szépen – magyarul. Volt a románoknak templomuk is, egy Bornemissza nevezetű gróf építette Váralján. Ott is voltak románok, azok talán egy kicsit érdekesebb alkatú emberek voltak, de jó kapcsolatban voltunk velük is, akárkihez bemehettünk volna. Gógánban minden román szeretett, befogadott, igaz, mi is őket. Ma is, ha meglátnak, örvendünk egymásnak. A második házban lakott tőlünk Erzsébetváros felé az idős Lita bácsi – hát olyan nap nem volt, hogy ne jöjjön be hozzánk. Azzal kezdődött a barátságunk, hogy Brassóban a 2-es huszároknál szolgált. Így volt egy olyan fogódzó, hogy volt miről beszéljünk. Aztán Doberdónál volt Lita bácsi a magyarokkal. Mindenben segítségünkre volt.

Nem csak Gógánban szolgáltam, hanem Váralján is. Mikor beteg lett a tiszteletes úr, Nagy Endre⁷⁴ bácsi, én kellett helyettesítenem. Konfirmáltattam is nemegyszer. Olyan vasárnap délután nem volt, hogy a váraljai fiatalságból ne kerestek volna fel legalább tízen, tizenötön. Így született a mai napig tartó barátság Nagy Marcival⁷⁵. Nem volt kántoruk. Gondoltam olyan ügyes, talpraesett fiatalember Marci, meg kellene tanítsam én kántorizálni, ha a kottából nem is, de összhangzattanilag. Olyan kántora lett a váraljai gyülekezetnek, hogy hihetetlen! Amikor odakerültünk, hogy menjünk Szebenbe vizsgázni, hát Marci többet tudott, mint jómagam! Már korából gyönyörűen játszott. Ilyen viszonyaim voltak ott is.

A gógániak nagyon alázatos, szelíd, szerény emberek voltak. Nem tartották többre magukat, mint akik voltak. Ha pappal találkoztak, nem futottak tovább, megálltak: „Hova megy tiszteletes úr?” Tehát lehetőséget adtak a lelkigondozásra, még az utcán is. Olyan nem volt, hogy ahova kellett, valakihez kétszer-háromszor, ötször-tízszer ne mentem volna el. Volt valami különös ajándékuk a Jóistentől, hogy vágyakoztak az ige után. Őszintén mondom. Nem úgy, hogy „*Uram, Uram!*”, hanem az alázatos, hívő, Istenben bízó ember lelke szerint, hogy semmi sem történik az Isten akarata nélkül, még csak egy hajszál sem... Annyi jó emberrel voltam megáldva, hogy ott nekem csak egy kicsit kapirgálni kellett, s mozgatni a gyülekezet kormányát.

Rendszerezések voltak a bibliaórák s az égvilágon mindenfajta szolgálat, amit el lehet képzelni. A vallásórák nagyon szépek voltak. Csak a bibliai történeteket tanítottuk; ezt kaptuk örökségül. Nekem olyan szerencsém volt, hogy Hegyi Pista bácsitól kaptam első-második osztályosoknak s harmadik-negyedik osztályosoknak szóló valláskönyvet, amit Juhász Albert, Imre Lajos bácsi és talán Gönczi Lajos professzorok írtak, akik kiadták annak idején Dél-Erdélyben. Ószövetség-Újszövetség végig, de az olyan precízen s valahogy olyan ügyesen összeszerkesztve, hogy egyik történet szinte igényelte, hogy a másik is kerüljön melléje. Énektanítás, aztán a víg történetek: „Balavásáron él az asszonyka, tanultuk, hogy miért járunk a templomba – hogy együtt a gyülekezettel hallgassuk Isten igéjét”. Következő órán kértem: „Mit is tanultunk, miért járunk templomba?” Egy olyan kicsi leányka, hogy még elsős se lehetett, nyújtja a kezét. Gondolom, hogy megkérdem. „Na, kicsi lányom?” Feláll: „Azért járunk a templomba, hogy lássuk a tiszteletes urat!” Ezt tanulta meg ő, aki hűségese tagja ma is református magyar egyházunknak.

A gyermekek is úgy jöttek hozzánk, mint haza. Ez annak tudható be, hogy a tiszteletes asszony nem volt olyan, mint sokan ma, hogy „Húzd le a cipődet, mert sáros!” Akkor még nem volt aszfalt. Az énekkarnak külön, szinte minden alkalommal egy-egy bibliai történetet olvastunk fel s igyekeztünk magyarázni is. Ők nem szóltak bele, csak hallgatták. Ott nem volt ilyen, hogy majd az egyházi elmegy – ment a pap, fiatal voltam. „János, tudja, hogy miért jöttem?” – „Hogyne tiszteletes úr, holnap menjek közmunkázni.” – „Áldja meg a Jóisten, akkor várjuk szeretettel.” A váraljai ifjúság is a lelkünkhöz volt növe.

Karácsonykor szokás volt a kántálás. Mindig megkértem: „Tudom, hogy rengeteg bor van a faluban, s ihatnak s ehetnek, de holnap úrvacsorát veszünk” – és mielőtt megvirradt volna, mindenki elcsendesedett, áldott emberek voltak. Minden nagyobb ünnep alkalmával volt ünnepély, szavaltak a gyermekek, énekeltek. Böjtfővel kezdtük, húsvét, pünkösd, október 31... Iskolakezdekskor szintén volt vallásos ünnepély, abban már a fiatalok is szerepeltek, szolgáltak. Gógánban még adventkor is volt ünnepély. Karácsonyról ne is beszéljünk, az olyan rendhagyó volt... mindenki ott próbált szavalni. Igaz, a feleségem azt mondta: „Édes fiam, ha semmit nem mond, csak dadog, akkor is mond valamit. Akkor is valami a szívében megmozdul annak a kicsi gyermeknek. Hát gondolj arra, hogy valami jót mond, és Jézusra gondol!”

Volt egy állami fizetés, de már nem emlékszem, mennyi volt. Csányban 320 lej értékű fizetést kaptam pénzben és gabonában, s így kezdődött Gógánban is, aztán emelkedett. Terménykepe⁷⁶ volt. Nem kellett senkit inteni, hogy vidd el a papbért, azt mindenki tudta. A gondnok, két presbiter szedte a gabonát, búzát, kukoricát, még zabot is hoztak. Gógánban akkora hambárok voltak – még a régi tiszteletes úrtól maradt –, hogy ott nem volt probléma elhelyezni. És volt 120-150 veder bor is. Igaz, azt mind megitták a barátaim, a sok boros barátom. Csiha⁷⁷ tiszteletes úrék, ők már okosabbak voltak: eladták a bort, vettek egy motorettát – kicsi motorbiciklit; arra nem kellett vizsgát tenni, mint a motorbiciklire –, azt hiszem, olyan ötven köbcentis lehetett. Két személy nyugodtan bandukolt vele. Ők okosak voltak, gyakorlatiasabbak.

Hegyi Pista bácsi, aki Udvarhelyre került aztán, rendszeresen látogatott, és emlékszem, gógáni pap koromban Horváth Jenő bácsi háromszor is, Nagy Jóska bácsi

kétszer is felkeresett. Nem bíraltak, de úgy irányítva beszéltek. Én már akkor megjegyeztem, milyen okos emberek ezek: mind dicsérnek, de azt is kiérzem belőlük, hogy ezt vagy azt jó volna csinálni.

Parókiaépítés

Egy nagyon régi parókiánk volt, vagonyszerű, hosszú. Azon gondolkodtam, vajon nem tudnánk-e lebontani, s újat építeni. Szebenben volt egy kedves jó ember, Pál Sándor bácsi, egyházmegyei főgondnok, építésmérnök, s kérdeztem tőle: „Mit tetszik gondolni főgondnok úr, elfogadható ez a gondolat egy ilyen fiatalember részéről?” – „Nagyon örvendek, Pista – mondta. – Megcsinálom a terveket ajándékba”. Amikor elkészült, bevittem a terveket Brassóba – odatartoztunk adminisztráció vonatkozásában –, de nem írták alá. Akkor visszavittem Szebenbe. Az esperesünk a főgondnokkal (persze nem autóval, hanem vonattal) elment Brassóba, és vonattal visszajöttek. Erzsébetvárosról telefonáltak, hogy menjünk utánuk, mert jönnek Gógánba. Hozták aláírva az engedélyt. Ilyen jók voltak hozzánk, felelős szolgálattevők!

Elkezdődött az új parókia építése. Én nem emlékszem, hogy gyűléseken valaki szájalt volna, mindenki egyet akart, a jót. Gondolom, hogy az aranykapocs a presbitérium és a lelkész között, az a gondnok volt. A gondnokaimmal megbeszéltem, amit gyarló módon elképzeltem, és az valahogy mindig talált a gondnokoknak, megyebíróknak az elképzelésével. Mindig felpártolták. Hogy fogtunk hozzá a papilak építéséhez? A papírok megvoltak, de csak két kiló szeg ára, vagyis tizennégy lejünk volt, mikor eldöntöttük, hogy új parókiát építünk, mégis valahogy úgy ment, mintha valaki cérnán húzta volna az egészet. A téglát kivetették a cigányok szinte ajándékba. Alkalom adódott, hogy kipucolták az akácfásokat, ezzel kiégették a téglát. Egy ember elvállalta a munka vezetését, ő kapott fizetést, senki más nem. Olyan embert is említhetek, Tóth Jánost vagy Bíró Mihályt, hogy egyik száznyolc napot dolgozott, másik száztizenhatot. Ingyen. Hagyta az ő munkáját, pedig falusi ember lévén rengeteg dolga lehetett, és jött oda dolgozni. Megépült a parókia. Elkészült szépen, csudálatosan: előszoba, iroda, ebédlő, háló, konyha, kamra, fürdő, borospince. Mai napig ez a gógáni parókia. Semmi támogatást nem kaptunk. Hogy kaphatunk volna, amikor még aláírni sem akarták az építkezési engedélyt? Önerőből épült. Az egy álmom volt, amikor elkészült.

Aszalos János bácsi volt az első gondnokom. Szebben tudott beszélni, mint a pap. Mindig helyére tudta tenni a dolgot. A következő gondnokom Tóth János volt, a Tihamér [*Buzogány Tihamér lelkipásztor*] nagyapja. A harmadik gondnokom Nagy Sándor volt, egy becsületes, tisztességes, hűséges, egyenes, református magyar ember. Jó szándékú, jót akaró emberek voltak! Igaz, hogy szinte köztük laktam, és Anikó is. Ahol ő látta, hogy kell egy kicsi asszonyi megértés, biztatás, anélkül, hogy nekem szóljon valamit, ő elment, meglátogatta azt a családot. Ismét mondom, hogy Isten könyörülő irgalmassága, ez segített engem a negyvenöt esztendő szolgálati időm alatt.

„Csórén maradtunk, fiam, mint a dió haj nélkül”

Rettenetes, borzasztó volt a kollektivizálás. Szegények kimenekültek a hatóságok elől a szőlőkbe. Mindenki azon volt, hogy ami kicsi java volt, s amiből élt, azt ne vegye el senki. Jól gazdálkodó emberek voltak. Sok földjük nem volt, inkább mondjuk szőlőjük, de mindenkinek megvolt mindene. Először a társas gazdaságok jöttek létre, olyan szövetkezetek alakultak, ahol együtt dolgozták, s el is osztották maguk között a termelt javakat. Ezt megcsinálták, s akkor jött a kollektivizálás⁷⁸. Borzalmas volt. Nehezen ment a dolog, de megalakult a kollektív, nem lehetett másképp. Amiket elkeseregtek és elsírtak az atyafiak – sokszor nem is a papilakon, hanem a szőlőben –, hogy milyen módon szervezték, azt hallani is fájdalmas volt. Sokáig éltek itt azok az urak, akik őket szorongatták, bántották s erőszakolták beíratkozni a kolhozba. Nehéz idők voltak.

Soha nem kértek arra, hogy hirdessem. Ilyen kényszerítés nem volt, hogy a pap beleavatkozzon. Azt viszont a kezdet kezdetén tudtam Berci bácsitól, hogy minden román pap be van szervezve. Azokban a falvakban, ahol legalább három más felekezetű volt, az ortodox lelkész két kongruát kapott, úgyhogy ők csinálhatták, de minket szerencsére nem bonyolítottak bele!

Mindent elvettek az egyháztól. Gyönyörű birtoka volt az egyháznak, s mindent az égvilágon elvettek. Szőlőt is. Hát évente legalább száz-százötven veder bor termett (felibe, mert kiadtuk Aszalos János bácsinak), de sajnos azok a jó szőlők mindenütt mind tönkrementek a kollektívben, mert nem gondozták rendesen.

Nem volt könnyű idő, minden gyülekezetben voltak fizetett besúgók. Anikóékat már kényszerítették, hogy a kollektív mellett agitáljanak, ő viszont olyan szerencsés volt, hogy a néptanács titkára, egy regáti születésű Gógánba nősült ember volt. Az a feleségemet maga mellé vette: „Jöjjön, tiszteletes asszony velem!” – és egy árva szót nem kellett szólni a feleségem, Costescu úr mindent elintézett, az beszélt helyette is. Láttam, hogy mi a helyzet: az ő vagyona és birtoka is elúszott, pedig egy gazdag román család leányát vette feleségül. Nem volt könnyű idő, az Úristen őrizzen.

Otthon Petken is megtörtént a kollektivizálás. Nem úszta meg senki, falunkban senki olyan nem volt, aki ne kerüljön be. Hét hektár birtoka volt édesanyáméknak, abból ők nagyon jól meg tudtak élni. Mindig volt édesapámnak legalább két tehene, ha nem három, legalább két-három növendék, olyan tinószerűség, két ló mindig. Igaz, édesapám megcsinált mindent, ezermester volt. Olyan szántó szekere volt, hogy sehol sem láttam olyat, csak Petken. Édesapám, szegény először nem állt be a kollektívbe, de még vagy négyen nem álltak be a faluban. Kétszer is áthívták Kányádba a rendőrségre, militiára. Azt mondták neki másodjára: „Pista bácsi, gondolja meg! Ha még egyszer idehívjuk, hát nem tudom, hogy megy el”. Magyar volt a rendőr. Elég gyengék voltunk, magyarok sok helyen, sok esetben... Akkor hazajött édesapám, s anélkül, hogy tudta volna édesanyám, aláírta. Aztán csak megtudta édesanyám, s hát kérdőre vonta. „Né’, Juliska, megfenyegettek”. Édesanyám akkor írt nekem egy levelet, és a kollektívbe való beállást így jellemezte: „Csórén maradtunk fiam, mint a dió héj nélkül”. Egyik napról a másikra elveszítették mindent, borzalmas, hogy mi volt. Utolsók között állott be, kényszerítve, édesapám.

Azelőtt neki sokszor mondták, hogy ez lesz, az lesz, próbálták meggyőzni, mert apám egy megbecsült, értelmes falusi ember volt. Nem sokat beszélt, annál többet dolgozott, olvasott. „Csórén maradtunk, mint a dió” – úgy megmaradt bennem. Akkor mindent elvettek, ami a tulajdonukban volt. Mindent. Lehet, hogy azt is hittél kellett volna kezelni, az első kátékérdéssel, illetve feleletével⁷⁹. Képtelen azonban az ember, hisz mindenki tudja, hogy mit jelentett a falusi embernek az a kicsi birtok.

Szerették és segítették a papok egymást

Gógán a szebeni egyházmegyéhez tartozott. A Nagyszebeni Református Egyházmegye – Brassótól elkezdve le egészen Hosszúaszúig, majdnem Balázsfalváig, s akkor Medgyes, Gógán, így felfelé jövet – hatalmas nagy területen feküdt. Már akkor olyan okos dolognak tartottam, hogy az értekezleteink mindig kétnaposak voltak: előző nap elmentünk, beszélgettünk, mindenki megosztotta nehézségét, a jó dolgokat, kitérte a szívét, s másnap kezdődött a rendes értekező. Autó nem volt, vonattal mentünk és jöttünk haza, vagy várni kellett estig autóbuszra. Viszont kimondhatatlanul jó volt a hangulat. Szerették a papok egymást, ez volt az érzésem, mindegyik úgy segített volna – de segített is –, ha szükség volt, lelki, anyagi vonatkozásban.

Különben a természetem mindig olyan volt, hogy akárki volt a főnököm, soha nem néztem rá meg nem értéssel. Úgy éreztem, igyekeztem magamban ezt elfogadni, hogy semmi sem történik az Ő akarata nélkül. Akár kellemetlenebb számomra, akár kellemes, minden, de minden a Jóistentől van. Ha a főnököm ideges volt, egy árva szót se szóltam, de egy csendes pillanatban azért csak megmondtam, amit akartam. Egyszer elfelejtettem egy közérdekű... úgy mondták, békejelentést küldeni, s akkor megbüntettek 25 vagy 50 lejjel. A főnököm Nagy Gyula bácsi volt szegény, Isten nyugtassa. Őt is szerettük a maga módján, mert sokat mondhatnak s mondhatunk róla, de segítőkész volt. Említettem már. Abban a helyzetben, amikor még falun is nehéz volt engedélyt szerezni, ő kapta magát, s anélkül, hogy mi tudtuk volna – és csak ezért az egy ügyért! – bement Brassóba, s elrendezte a paplak építésének engedélyezését. Aztán ki az, aki tökéletes? Esperesünk jó ember volt, mindennel megpártolt. Évekkel később javítottuk a templomot Héjjasfalván. Megy el egy nagy fekete autó, s hát kit látunk, a püspök úr ül benne. Meg se állott, ránk se nézett. Mondom neki azután egy alkalommal (nem tudom hol találkoztunk): „Nem tetszett megállni”. – „Édes fiam, volt engedélyed?” – „Nem volt”. – „Hát azt kellett volna legelőször kérjed, hol van az engedély!” Műemléktemplom a héjjasfalvi, és én nem is gondoltam erre, de valóban nem kértünk rá engedélyt. Nem adtak volna úgysem, vagy kellett volna ilyen-olyan bizottság elé menni. Inkább nem kértünk.

Édesapa lettem

Mind a két gyermek, hogy úgy mondjuk, gógáni. Ildikó 1958. május 9-én született. Kolozsvárra mentünk – Anikó ott akart szülni, ott lévén a nagyobbik testvére, és a nővére –, s hát éppen csak hogy megérkeztünk, a leányka megszületett. Összecsődült a család, nagy öröm volt. Az ablakban megmutatták nekünk a kicsit. Erre azt mondja az egyik sógorom, a legöregebb: „Te Pista sógor, nézd meg, a leányka megismert engem, int nekem!” Annyira megérintett a születése, az hogy született egy gyermekünk, hogy akkor pillanatnyilag elhittem.

Ildikó egy áldott, egyenes természetű, szókimondó gyermek volt. Gógánban járt óvodába, és egyik esztendőben nagy sárgaság járvány volt. „Hol voltál kicsi fiam?” – kérdeztem. „Elmentem s elbúcsúztam – azt mondja, XY-tól –, mert vitték a kórházba”. Figyelmeztettük: „Ne menj, mert te is beteg leszel!” – „Igen?” De azért ő ment. Ildikót mindenki nagyon szerette, magyarok, románok, még a cigányok is. A juhász bácsi, minden reggel ment ki a juhokkal, este haza. Kora tavasszal rengeteg bárány volt. Egyszer ott kint állunk a kapuban, s Ildikó odaszalad a juhászhoz: „Tudorica bácsi, adjon egy bárányt!” Aztán vettem egyet neki. Azt mondja a juhász: „Ha már egyet vett, vegyen kettőt, ennek a leánykának!”

István szintén a gógáni szolgálatunk idején született, de már Medgyesen. Ott voltak valami rokonaink, s hallottuk, hogy van egy ügyes zsidó – ő németnek vallotta magát – szülészorvos. Odamentünk, ott született István. Aztán Gógánban kezdett élni, s még nem tudott jól beszélni, mikor átkerültünk Héjjasfalvára. Örvendtünk Istvánnak is. Ildikó zajosabb természetű volt, olyan szókimondó. István alázatosabb. Nem mondtuk, de ha azt mondtuk volna, hogy fiam ülj le oda, az leült volna oda. Annyit el kell mondjak a gyermekeimről, hogy ha elmentünk valakikhez, s mondtuk, „Az a szék a tiétek fiam!” – engedelmesen elfoglalták helyüket, nem locsogtak, nem fordították fel a lakást. Már pici korukban azt gondoltam mindig, hogy ezek gondolkodnak: ha ránéznek a lámpára, valami elfoglalja őket, valami gondolat motoszkál bennük. Később is megmutatkozott jószáguk, amikor példaképei lettek a vallásórák, istentiszteletek rendszeres látogatásában gyülekezett gyermekeinek.

Héjjasfalvi⁸⁰ szolgálat (1964-2001)

Fejes Dezső⁸¹ bácsi héjjasfalvi lelkipásztor valamiért úgy a szívébe fogadott. Egy egyházmegyében voltunk, sőt valami ágról-végről a feleségével rokon is voltam, de erről nem beszélgettünk, talán csak én tudtam. Egyszer azt kérdi tőlem Dezső bácsi: „Te fiam, ha én elmennék Gyulafehérvárra, úgy van, hogy elmegyek, hát eljőnnél Héjjasfalvára?” Mondom, hogy „Hát...” – „Na, nem baj, gondolkozz rajta, eljövök hozzátok egy-két hét múlva”. Dezső bácsi eljött Gógánba, ott megbeszéltük a dolgokat, s rábólintottunk ajánlatára. Mikor elmentünk háztűznézőbe, azt mondja a harangozó nekem: „Tiszteletes úr, nem mindenki akarja, hogy a tiszteletes úr idejöjjön”. Ez őszinte dolog volt. Nem kérdeztük, hogy ki, de elhatároztuk, hogy azt fogjuk mondani Dezső bácsinak, hogy nem megyünk. Anikó volt az okos: „Ha egyszer meghívta a presbitérium szolgálni – hébe-hóba még magázott is –, akkor elmegy, elvégzi a dolgát, és hazajön”. December 5. volt, amikor mentem, és nem felejttem, hogy a Jelenések könyvéből adta Isten, hogy szólhattam gyarló módon. Nagy volt ott az öröm, de bennem valami szurkált: hogy né’, mit mondott a harangozó bácsi. Soha nem láttam addig. Első találkozás alkalmával őszinte volt hozzánk.

Igaz volt, amit a harangozó mondott. A kántor megegyezett egy tiszteletes úrral, nem is fontos a neve, hogy őt hívják és viszik oda. Sem az édesapja, sem egész családja Dezső bácsival soha nem volt jól. Dezső bácsi igaz, hogy olyan alkatú volt, hogy ha ő azt mondta, egy, abból kettő nem lehetett semmiképpen. Aztán csak elmondtuk Dezső bácsinak, mit mondott a harangozó. „Ó fiam, az nem úgy megy, ahogy te gondold!” Nem tudom, hogy mire gondolt. Végül odakerültünk Héjjasfalvára, és 37 évet szolgáltuk együtt Urunkat református egyházunkban.

Héjjasfalva már az 1300-as években említve van a tizedfizetéssel. A papoknak a névsora érdekes, kezdettől fogva végig, ennek összeállításában nagyon sokat segített nekem Dávid László segesvári lelkipásztor úr.⁸² Ha jól emlékszem, valaki Salamon nevezetű volt a legelső katolikus pap,⁸³ majd a kálvini reformáció honosodott meg. De valami oknál fogva nagyon megmozdultak a Keresztúr-vidéki unitáriusok, és úgy nézett ki, hogy az unitáriusok erőt vesznek Héjjasfalván, de egy fejedelmi rendelet kapcsán a reformátusok – nagyobb számban lévén – nyertek a további szolgálatot illetően.

Dezső bácsi biztatására vettünk egy 14-16 áras kertet. Neki volt egy nagy telke, azt felparcellázta és eladta. Mondtuk, hogy nincsen pénzünk – „Kifizetitek később”. Később ki is fizettük. Egyszer ott voltunk krumpli kapálni Anikóval. Jön két személy motorbiciklivel, megállnak a kapu előtt: „Itt vannak a tiszteletes úrék?” Kiáltok vissza, hogy igen. „XY vagyok, ez a feleségem, Magyarországról jöttünk, tudnánk egy kicsit beszélgetni?” Látszott arról az emberről és arról az asszonyról, hogy ezek tényleg Isten gyermekei, Isten szolgálja és szolgálóleánya. Az első pillanatban megéreztük. A későbbiek során sokat segítettek rajtunk. Czövek Olivér vecsési lelkipásztor volt a feleségével. Egy hívő lélek, volt vagy tíz gyermekük. Sajnos meghalt, velem egykorú volt. Mindig biztatott, hogy „Kellene tanulj hollandul!” Meg-megígértem, de nem voltam én arra való...

Szolgálatok

Nagy Bandi lett a kántorunk, akinek olyan áldott lelkű anyja volt, hogy a faluban egyet még olyat nem lehetett kapni, és Bandi is nagyon jó ember volt. Udvarhelyen együtt jártam vele a Kollégiumba, alattam járt. Mesélte, hogy egyszer nem volt pénze, amivel hazajöjjön, s engem megszólított: „Nem tudnál adni három vagy hat lejt?” – és én adtam neki. Nem emlékeztem erre az esetre. Elvártam volna, hogy tegezzük egymást – én tegeztem, ő soha. Ritka ügyes ember volt, áradt belőle a jóság. A korábbi kántorral való barátsága rendbe hozta a régi kántor velünk való viszonyát is. Bandi szolgálata áldás volt. Közben szerveztünk egy vegyes énekkart, abban nagyon sokat segített. Ha valahol mondjuk az én látogatásomnak vagy hívásomnak nem volt eredménye, szóltam neki: „Tudom, jó viszonyban vagytok, beszélj vele, hogy hát mégis a héjjasfalvi református magyarságot szolgáljuk, örvendeztetjük, ha valahol még énekelünk” – és Bandi mindjárt kész volt. Következő alkalommal jött az illető.

Az istentisztelet volt a legfontosabb szolgálati alkalom vasárnap délelőtt, délután – soha hatvannál kevesebben nem voltunk a templomban. Délután kevesebben voltunk, de többen voltak a fiatalok, olyan hogy fiatal ne legyen a templomban, úgy nem volt. A gyülekezet inkább délelőtti istentisztelet látogató volt, néha százötvenen is voltunk. A szomszédokhoz mérten, ne legyen dicsekedés, de Héjjasfalva gyülekezete járt legjobban a templomba a környéken. Nyilván elég sok vendégünk is volt, hívtam én tiszteletes urakat, fiatalokat különösen, s ők megmozgatták a gyülekezetet.

Igehirdetéseink textusait ilyenszerűen kerestük, és próbáltuk a gyülekezettel megosztani: Jézus születése... és úgy végimentünk pünkösöd utánig, azután kezdődtek az ószövetségi igeolvasások. Volt minden hétfőn reggel áhítat, igaz, hogy ketten voltunk a harangozóval, de az nem maradhatott el. Volt szombaton este, ott már többen voltunk, ezek a kedves idősebb nénik, a bácsik ritkábban jöttek. Sajnos rendre kihaltak, már egy sincs belőlük. Csütörtökönként bibliaóra volt, ahová inkább az asszonyok jártak. A fiatalokkal a vasárnap délutáni istentisztelet után találkoztunk; ilyen vagy olyan nagyobb horderejű kérdésekről beszélgettünk, de teljesen a Bibliára összpontosítottunk. Ezt gondoltam én mindig, látva otthon is, azt ismerjék meg, szeressék meg, olvassák, és azután próbálják beállítani életüket.

Nagyon fontosnak véltem a családlátogatást, a személyes, közvetlen kapcsolattartást híveinkkel. Nagy segítségünk volt szolgálatunkban Mester Pista bácsi testvéreinek az ottlakása. Az édesapjuk Szederjesen volt lelkész, és amikor nyugdíjba ment a pap bácsi, akkor vettek neki Héjjasfalván egy földbirtok-félét nagy házzal. Rózsika és Irénke néni egyedülállóak voltak. Ők az utcán, ha végimentek, számon kérték: „Na, voltál vasárnap a templomban? Mit prédikált a tiszteletes úr?”

Vasárnap reggel felkelt a család, de ott csend volt, mint a sírban, ott nem zavart engem senki készülésemben az igehirdetésre. Talán még reggelire se hívtak – hívtak nyilván: „Gyere, fald be ezt!” – és újból csend. Megszólalt a harang, aztán jött már Mózsi bácsi, áldott lelkű harangozónk, aki senkiről rosszat soha nem mondott, mindenkiben látott valami jót, valami kedveset.

Sárd volt a szórvány, negyvenegy-negyvenkettő lélek. Ott háznál tartottuk az istentiszteleteket. Aztán később, amikor a kántorunk Bandi lett, akkor minden vasárnap délután átmentünk Sárdra. Abból a negyvenkét emberből tíznél kevesebben sohasem voltunk. Végtelen kedves, jóra való emberek voltak. Kezdetben az istentiszteleteket az unitárius templomban tartottuk, felváltva Feri⁸⁴ bácsival. Egyszer volt egy kicsi meg nem értés: a mi asszonyaink készítettek egy szószékterítőt, egy úrasztali terítőt, s ebből lett valami vita a két nőszövetség között. Akkor gondoltam, itt az alkalom, vegyünk egy épületet. Megvettünk egy kicsi házacsát, telket, csűröstől együtt, s azt átalakítottuk imaházzá, azóta odajárnak. Méra Albi bácsi volt a gondnoka a sárdi gyülekezetnek, aki még egy kicsi tornyot is csinált az imaházra. Szolgálatom

Héjjasfalván és Sárdon öröm volt. Mindig olyan... nem kényszermosollyal, hanem olyan belülről jövő örömmel álltunk meg az úton, amikor találkoztunk híveinkkel. A kicsi Biblia soha a zsebemből ki nem került. Nyilván az Újszövetség. Csak hálával tudok visszaemlékezni, annak ellenére, hogy elég nagy volt a nyomás a világ részéről az egyházi szolgálatokkal szemben.

Ünnepek

Minden ünnepen templomi ünnepélyt tartottunk. Augusztusban, amikor volt az újkenyér úrvacsoraosztás, délután mindig istentisztelet volt, akkor szerepeltek azok a diákok, egyetemisták, akik távol voltak, október 31-én, az asszonyok s a férfiak, s mikor jött advent, aztán karácsonykor, március 8-án, anyák napján a gyermekek. Tehát így fel volt osztva, minden generáció valamikor szerepelt, szolgált. Anikó rendezte, de minden nagyon szép volt. A karácsonyi ünnepélyek különösen gyönyörűek voltak. Minden évben más-más szerepelt, szavalt, énekelt. Kaptunk egy kedves barátunktól egy magyarországi énekeskönyvet akkor, amikor még semmit sem lehetett – vagy csak nagyon titokban – áthozni Magyarországról. Onnan ismerem én is ezeket az új énekeket, amit tudok, hogy mi már akkor abból tanultunk, például azt az éneket, hogy *Új szívet adj, Uram énnekem...*

Szerveződött egy vegyeskar felnőttekből, a bibliakörös asszonyoknak pedig külön volt énekkaruk. Aztán volt a gyülekezetnek egy rendes fúvószenekara, még Fejes Dezső bácsi idejéből. Ezek viszont kiöregedtek, s lehetőség adódott, hogy szervezzünk a fiatalokkal. Szali Mózsi, egy egészségügyi asszisztens a nyugdíj előtt állott. Mózes vezetésével és jómagam szervezésével egy csudálatos gyermek fúvószenekar jött létre. Mózsi, ha valami nem ment jól, sokszor feljött a konyhába, hogy nézzek le. Ahogy megjelentem ott, csend, rend lett, folyt minden tovább. „Milyen ügyesek vagytok, szervusztok, folytassátok tovább!” Ilyen volt a gyülekezet: hogy nem, vagy másképpen, mint ahogy mondja a lelkész, olyat elképzelni se lehetett a gyerekek között sem. Ezt is Fejes Dezső bácsitól örököltük. Mielőtt hazamentek volna, csak lementem, s elkérdezősködtünk ott sok mindent tőlük.

Alakult egy fiatalokból való vegyes kórus. Nem mondom, hogy kérték, de úgy éreztem, hogy hajlanának arra, hogy legyen egy vegyes kórusa a gyülekezetnek. A fiatalokat

Anikó hozta össze, s akadt egy Máté Aliz nevezetű tehetséges tanítónő, aki jól értett hangszeres zenéhez, és kottát is kitűnően olvasott. Mondtam Alizkának: „’, te olyan ügyes tanítónő vagy, nem gondolnád, hogy ezt meg tudnád tenni, hogy vezessed a kórust?” – „Örömmel, tiszteletes úr!” Volt talán vagy négy tanítónő is, aki Szederjesen, Vásárhelyen, Keresztúron tanított, ezek mind hazajártak, s az otthoniak is örömmel összeverődtek, de sok érettségizett falusi asszony volt már Héjjasfalván. Így, énekekkel szolgálták Urunkat hűséges, hálás szeretettel.

A fiatalság ragaszkodott a Jóistenhez, az egyházhoz s a lelkészéhez, magyarságához. Az óvodások évvégi ünnepélyén – volt, amikor 33 gyerek is volt egy csoportban – annyian voltak a kultúrházban az ünneplők, hogy szinte nem fértek be. A fiataloknak abban az időben lett volna a futballmeccs, de Anikó megkérte a fiatalokat: „Legyetek szívesek, a futballmeccset tegyétek az óvodai ünnepély végére!” Megtették. A fiatalság eljött mind a kultúrházba, megnézte az előadást, és utána mentek a futballpályára. Rendes társaság volt, és volt, akivel dolgozni. Most már szinte kiürült a falu, ez az igazság, most már szinte nincsen gyerek. Kétségbe vagyunk mi is esve, hogy így megapadt, hogy így legyengült lélekszám vonatkozásában Héjjasfalva. Márpedig ha nincsenek hívek, nehéz dolgozni. Szinte csudálom, hogy milyen ügyes lehet Kamill [*Iszlai Kamill Ip.*], vagy azelőtt Buzogány Tihamér.

János, az ortodox tiszteletes úr

A tanítók nagy része megértett, legalábbis hallgatólagosan támogatott minket, bár voltak másfélék is. Érdekes módon, akik soha nem tágítottak mellőlünk, azok papszerető s biztos egyházukat is szerető katolikusok voltak: Tamási János tanár úr s a felesége, Mária tanárnő, és hasonlóan Hegedüs István tanár úr és felesége úgyszintén, Kriszta, Edit tanítónő és Grama Annamária tanárnő.

A helybéli vezetőségről sem mondhatok semmi olyat, amivel őket bírálhatnám. Amikor a sárdi imaháznak való telket vettük, engedélyt kellett volna kérni, nemcsak az egyházi hatóságoktól, hanem az állami hatóságoktól is, de azt mondták a néptanács, nem tudnak ilyen célra engedélyt adni. Egyszer megállít a néptanács elnöke: „Na’, hogy van, tiszteletes úr?” – románul persze. Mondom: „Hát tudja, hogy vagyunk”. Azt mondja: „El kell menjek egy hónapra tanfolyamra Moldovába, és meghagyom neki –

alpolgármester vagy mi volt, egy kedves erkedi szász –, hogy ha beadják a kérvényt, írja alá. Tessék eljönni, mikor én elmentem!” Ilyen a Jóisten Lelkének a munkája. Én vele jó napot kívánok viszonyban voltam, ennyi volt az egész, de valami megérintette a szívét, hogy azelőtt nem segített, vagy nem segíthetett, s mielőtt elment volna: „Nem leszek itthon egy hónapig, tessék elmenni!” Nem tudom, hogy hívták ezt a szászt, de ügyes ember volt az is. Megyek a kérvénnyel, és aláírta, küldhettük tovább. Sok jó emberrel áldott meg az Isten, kijelenthetem.

Gondolom, a néptanács elnökének hozzáállása annak is betudható, hogy volt egy szerzeteslelkű ortodox román tiszteletes úr. Árva gyermekként került be Felsőszombatfalvára, és így lett lelkész. Fogaras környékén van egy hatalmas szerzetesrendjük ma is, odajárnak sokan ilyen-olyan ügyekkel. Én is voltam, egyszer elvitt, illetve én vittem őt, mert akkor már volt autóm. Egy végtelen jóindulatú ember volt. Először valahova kihelyezték, onnan került aztán Héjjasfalvára, s amikor mi odamentünk, akkor már ő volt ott. Tiszteletünket tettük annak rendje-módja szerint, elmondtuk őszintén, hogy „Ennek ez a rendje, hogy mi ismerjünk meg titeket. Eljöttünk, szeretettel várunk titeket is hozzánk”. Jánossal – én neki mindig így mondtam – olyan barátságba kerültünk, olyan dolgokat tudott és mondott el nekem, hogy hihetetlen. Mindig tudta, hogy honnan fúj a szél. Én nem tudtam semmit, én egy magyar pap voltam. A kommunizmusban a sovinizmus, az nagyobb volt, mint maga az az elv, amit felvállalt a kommunizmus. Nagy segítségem volt már azzal is, szinte elhíhettem, hogy rólam, rólunk, magyarokról János rosszat nem mondott. Nagyon-nagyon jó viszonyban voltunk. Szóba került egyszer, hogy lehetne a fizetésünk egy kicsit más, nagyobb. Akkor még keperendszer volt, később változtatták át aztán. „Sajnálom – azt mondja –, hogy nem vagy ortodox pap, mert mi, ahol legalább három-négy-öt más felekezetű is él, dupla kongruát kapunk.” Ezt én nem mástól hallottam, csak tőle. Most halt meg; Szebenbe ment nyugdíjba, de el nem mulasztotta – a tiszteletes asszony most sem –, hogy karácsonykor vagy húsvétkor ne köszöntsön. Hálával emlékszem én erre a román ortodox lelkészre. Nem volt olyan látogatás náluk – mert jövegettek ilyen-olyan dolgok felszentelésére –, hogy meg ne hívjanak. Én nem értettem mindent, amit ők mondtak, de mindig ki volt adva, hogy ott kellett legyek. Mindig az elődeimre s nagyjaimra emlékezek, ez is Dezső bácsi hagyatéka volt, aki az előző, Doktor nevű román papcsaláddal baráti viszonyban volt. Tehát Héjjasfalván ez öröklődött. Az a pap

bácsi különben otthagya az egyházat valami oknál fogva, de ő is úgy ragaszkodott hozzám, hogy hihetetlen.

Az első szomszédaink jobb oldalon román emberek voltak. Ha elmentünk hazulról, soha le nem feküdtek addig, amíg nem értünk haza. Nyáron egyszer megyünk haza Anikóval, hát kint ülnek a kapuban. Mondom: „Ilyenkor egy falusi ember készül holnapra! Hát hogy tud reggel felkelni négy-öt órakor?” Azt mondja: „Jaj, tiszteletes úr, hát hogy fekhethénk addig...” – szóval így vigyáztak még a házunkra is. Az az igazság, hogy minden emberrel, aki Héjjasfalván lakott, nagyon jó viszonyban voltunk. A Jóisten olyan erőt és annyi szeretetet adott belém, hogy mindenkivel meg tudtam állni. Ha mondjuk, mentem valahova a faluba, s közben találkoztam Zsenika nénivel, ha ő megállott, nekem is volt időm megállani s megkérdezni legalább ennyit: „Hogy vannak? El tudott mondani egy imádságot a templomban?” Nem kérdeztem úgy, hogy na volt-e a templomban, de ebből mindjárt kiderült, hogy igen vagy nem. A gógáni románok kitűnően beszéltek magyarul, s a héjjasfalviak is tudtak, bár kevésbé.

Az 1970-es árvíz Segesváron

Minket, héjjasfalviakat nem érintettek annyira az 1970-es évek nagy árvizei. Bár a vasútig jött a víz, az szinte egy kilométer a Küküllőtől. Mi megúsztuk, ellenben Segesváron borzalmas dolgok történtek. Valami döbbenetes dolog volt nézni, hogy mik jönnek a héjjasfalvi vasútról; sok ideig a vonatok se jártak errefelé, nem tudtak. Amikor jött az árvíz, nyilván a presbitérium azon nyomban talpon volt, s ahol csak szükségét látták, készségesen mentek, takarítottak, segítettek, adományoztak. Akkor kezdődött el a holland segélyezés is, ha jól emlékszem. Volt vagy három népes család, és hoztak a hollandok adományt, hogy az árvíz alkalmával kárt szenvedett többgyermekes családoknak osszuk ki. Látni azt az örömet! – mindnyájan meghajoltunk a Jóisten és ajándékozó gyermekei előtt.

Az árvizet követően Segesváron dolgoztunk napokon keresztül. Hordtuk az iszapot a parókiáról, mostuk a könyveket. Kivittük Dávid László lelkipásztor rengeteg sok könyvét Héjjasfalvára, ott takarítottuk, szárítottuk. Gyönyörű könyvtára volt, minden tönkrement. A segesvári parókia pincéjében minden úszott. Akkor még lakók voltak ott, Laciéknak nem volt könnyű az életük. Ott lakott a harangozó nő. Hogy csináltak

neki helyet, nem tudom. Még fürdőszoba is volt ott, ahol most a gyülekezeti terem van. Hogy tudtak ők annyian, és mind különböző természetű emberek, békességben elférni, nem tudom, de Laciék türelmesen viseltek minden megpróbáltatást.

Hihetetlen, hogy mi volt akkor Segesváron! Az is nagy kellemetlenséget jelentett, hogy akkor még megvolt a régi fahíd és a régi, kicsi vasút, és ott minden elakadt. A víz a hegy felé nem mehetett, hát jött a templom felé. Hogy a templomban mi volt, arra emlékezni sem jó. Akkor viszont gyűjtöttünk, amit csak lehetett, s mindenfelé, ahol csak szükségét hallottuk, láttuk, megpróbáltunk mi is, a gyülekezet is a maga módján segíteni. Úgy látszik, a nyomorúság összekovácsolja az embereket. Olyan Isten adta próbának vélték az árvizet, amiből valami jó jön ki. Mindenki átérezte a szenvedők nehéz helyzetét és egyesek lettek az emberek, készek bárkinek segítségére sietni, amivel csak tudtak.

Az a fedett fahíd⁸⁵ Segesvár szimbóluma volt. Még ilyesféle valahol Sóvárad tájékán van, de itt a környéken ilyen nem volt. Amikor kezdték a Küküllőt szélesíteni, elvitték azt a műemlék fahidat. Nem a víz vitte el, ahogy sokan vallják, mert a víz meg se tudta mozdítani, hanem elvitték, akik elvitték – valószínű örvendtek, hogy eltüntethetik azt, ami a múltra emlékeztetett. Megtehetnék volna az akkori urak, hogy lennebb valahol állítsák fel.

Minket az árvíz különösképpen nem érintett, de érintette a Nyikó völgyét, ott voltak bajok, különösen Siménfalván. Az döbbenetes volt: valami furcsa, mély morajlást lehetett hallani, és látni tényleg azt az ömlő vizet, ahol el se képzeltük, hogy valaha ilyesmi lehet. Isten őrizzen, de még lehet ilyesmi a meggondolatlan gátépítések miatt. Ha a zetelaki gát véletlenül elszakadna, itt minket úgy vinne a víz, mint a gyufaskatulyát. Úgyszintén a bözödi gát megépítése is egy meggondolatlan cselekedet volt. Persze felöltöztették így-úgy, hogy ezt vagy azt szolgálja, s hogy az öntözés... Ezért pusztult el a bözödi katolikus templom, egy döbbenetes, rémes képet hagyva maga után.

Aztán az időjárás, a föld letisztítja, kitisztítja magát. Ellenben ahol lakásokat érintett az árvíz, ott még sokáig látszott a pusztító nyoma.

A héjjasfalvi templom⁸⁶ kincsei

Héjjasfalván, ahol a jelenlegi óvoda van, ott volt a községháza. Amikor a kilencszázas évek elején a Zeyk-obeliszk⁸⁷ a faluvégen felépítették – ott, ahol Zeyk Domokos, a visszavonuló 1849-es magyar csapatok parancsnoka meghalt –, akkor egyet készítettek a községháza udvarára is. Ezt azonban nem szenvedték egyesek, és, lerombolták. Viszont a község egyik elöljárója, ha nem maga a bíró – egy román ember, ez a valóság; én nem ismertem, de a fiát igen – Dezső bácsinak üzent akkor, hogy „Tiszteletes úr, ezt az obeliszket itt holnap le fogják bontani, szét fogják verni. Valakivel beszélje meg, hogy legalább a rajta levő táblát vigyék el!” És Dezső bácsi szóllott két legényecskének – egyiknek a nevére emlékszem, Búh Mihály volt, aki később becsületes, kedves presbiterünk lett. Ők elmentek, és annak rendje-módja szerint azt a lapot, amin a megemlékezés és az elesett hősök neve fel volt jegyezve, elhozták. Dezső bácsi betette a pincébe. A pince nem úgy nézett ki, mint ma, hanem olyan volt, hogy Isten őrizzen... – ott meg se találták volna, én is egész véletlenül egy javítás alkalmával vettem észre. Kérdeztem: „Dezső bácsi, miféle márványlap az ott a pince legfelső sarkában?” Akkor mesélte el a tábla történetét. A fiam harmadikos lehetett, amikor megkérdezte tőlem: miféle márványtábla van a pincében? Elmondtam a valós történetet, megdöbbenve hallgatta és soha senkinek nem beszélt róla. Hallgatott, mindent szívébe zárva.

Évek múltak, amíg valamit lazult a helyzet. Jöttek Bukarestből a műemlékeket ellenőrizni. Elgondoltam, s nyilván mindent megbeszéltem a gondnokommal és a presbiterekkel is, hogy mitévők tudnánk lenni. A márványlapról jómagam és Búh Mihály bácsi tudott egyedül, aki odavitte, és a fiam – mi hárman. Vigyük be a templomba, ez volt a presbitérium véleménye. Betettük oda egy sarokba, tudván azt, hogy jön valaki Bukarestből. Még az arcára is emlékszem, olyan nagyképű úr volt. Megmutattuk neki: „Uram, itt van egy nagyon érdekes dolog a 48-as forradalommal kapcsolatban”. El se tudta olvasni magyarul. Azt mondja: „Ez nem olyan érdekes”. Mikor ezt mondta, úgy átvillant rajtam, hogy fel kellene tegyük a falra. A szószék mellett van a mai napig. Egy héjjasfalvi fiú tette fel, Csomor Gyula, aki egy kitűnő építész volt, Bukarestben dolgozott. Mondom: „Né’, fiam, mi van itt! Meg lehetne csinálni?” – „Meg, tiszteletes úr”. Lemérte, elment Bukarestbe, ott gipszből csinált a műhelyükben egy

keretet, és fel van most téve a templomban. Volt aki... nem mondom azt, hogy ellenezte, de kifogásolta, viszont érveléseinket csak megértették.

Ott van még egy érdekes tábla közvetlen a szószék koronája alatt „*Magyarország ezer éves fennállása alkalmából, 896*” felirattal. Ennek is különös története van. Volt egy lakodalom – brassói fiú vett feleségül egy héjjasfalvi leányt –, s a vendégeik között volt valaki, aki azt elolvasta. Nem telt bele sok idő, hívtak a Szekura, s a tábla felől érdeklődtek. Aznap találkoztam az előző ortodox tiszteletes úrral, megölelt. Kétségtelen, hogy nem voltunk se így, se úgy. Az a tiszteletes úr volt, aki később aztán otthagyta a papságot. Kérdezte: „Van ott egy tábla a szószék felett, azon mit ír?” – „El lehet olvasni, uram, én pontosan nem emlékszem – mondom. – Nem tudom megmondani, de aki a templomba belép, el tudja olvasni”.

Az ügy akkor történt, amikor Ceausescunak volt egy útja Héjjasfalván keresztül. A középületeket különösen megvizsgálták, még a templom padlására is felmentek, hogy nincs-e ott valami, s a fejüket kidugták azon a kicsi lukon, hogy onnan nem lehet-e valami badarságot csinálni. A táblával kapcsolatban azt mondja az egyik: „Uram, azt le kell onnan venni”. Válaszom ez volt: „Azt nem tudjuk onnan levenni, mert akkor nekem végem, esetleg leteríthetjük egy varrottassal”. És valóban, egy varrottast készítettek az asszonyok, és oda felakasztották – a tábla elbújt egy időre. Mind kérdezték a hívek: „Tiszteletes úr, miért tetszett odatenni azt a varrottast?” – „Azért, hogy a tábla ott maradjon”. Nem kérdezősködtek többet. De aztán ugye gondoskodott a Jóisten arról, hogy le lehetett venni a varrottast, és aki csak akarta, olvashatta s tudta, hogy ezer esztendővel ezelőtt már itt magyarok éltek.

Különben Dezső bácsi mesélte, hogy nemcsak a tábla van ott, hanem mögötte megtalálható – nagyon pontos részletességgel – Héjjasfalvának a története is. Adorján László⁸⁸ tiszteletes úr, aki abban az időben Héjjasfalván szolgált, tette oda ezt a táblát és az egyházközség történetét a milleniumi ünnepség alkalmával. Sohasem mertem megbontani, nehogy ez a kincs tönkremenjen, vagy éppenséggel elvegyék. Egy tenyérszerű hely nincs a templomban, amihez ne kötődne valami történet, esemény. A vakolat alatt freskók vannak. Meg nem mertük soha bontani, de már megnézték ezek az ügyes szenterzsébeti mesteremberek. Ki tudja, milyen kincset rejt? Ahol az úrasztala van, ott lent kripta van, azt se mertük felbontani. Ezeket a dolgokat Dezső

bácsitól tudom, s ő valószínű, hogy az előtte levőktől. A héjjasfalvi templom a vidék legrégebbi temploma. A tornya nem ott volt, ahol most van, hanem középen. Dávid László azt mondta, hogy abból az időből való, amikor elrendelték, hogy minden tíz faluban egy templomot építsenek. Gyönyörű például a karzat festése. Vargyasi Sütő Leventével Dávid Laciék lepucolták, és megállapították, hogy azoknak a mintáknak, mindeniknek külön üzenete van. Én laikusként nem értettem, de Laci sokat mesélt. Őt nagyon-nagyon szerettem, tiszteltem. Hasonlóan különleges az asszonyok előtt levő pad is, azt már Sütő Levente édesapja restaurálta.⁸⁹

Sütő Leventének nemcsak a művészi lelke világa, hanem kétkézi munkája is itt maradt. Van két szék, a mennyasszony és a vőlegény széke. Elég sokszor megesett, hogy szegény menyasszony elájult, s ott kellett vizezzék. Levente okos fiatalember volt, s egy beszélgetés alkalmával egyszer ez is szóba került. „Nem tudom, mit tudnánk, fiam, csinálni, mert esküvők alkalmával, nem tudom, miért, de a mennyasszonyok elájulnak, vőlegények rosszul lesznek”. Azt mondja: „Megvan ennek a módja, hát ilyen szék van Vargyason is a házasulandóknak”. S használták is kezdetben. Leült a mennyasszony és a vőlegény, s a többiek körül álltak. Áldott dolog. Úgy van a szék hátoldala, hogy összehajlik, jelezve, hogy összetartozik az ifjú pár. Hogyha viszont közöttük valami történik, akkor fordítva kell tenni a széket, hogy a fejek nézzenek másfelé. Érdekes üzenet, elgondolkoztató.

Aztán hallottam, hogy Vargyasi Sütő Leventét magyarságáért, rengeteget zavarta a Szeku. Sajnos kiment, szinte menekült Magyarországra, most Budaörsön él. Valahogy olyan jó, mondhatom, a vénember, hogy ifjú barátságba keveredtünk. Elég sokszor javítottuk a templomot. A templom tornyának az utca felőli részére – a templom tornya nagyon fiatal – rá van írva, hogy kinek a lelkészsége alatt, kik építették azt a tornyot. Le van persze meszelve. Még érdekesebb a templom déli falán levő napóra.

Reszkessenek a papok

A szolgálatom a félelem árnyékában telt. Héjjasfalván mindig elő volt készítve egy kis hátizsák a legszükségesebb dolgokkal, hogyha a Szeku értem jön... Isten megóvott ettől, de a szolgálatom idejére ez a félelem rányomta a bélyegét.

Középiskolás koromban kezdődött. A szomszédunk párttagként egy gyűlésen volt, s hazamelve azt mondta: „Napok kérdése, hogy Biró Pistát elvigye a Szeku”. Egy velem majdnem egykorú leány, Nagy Juliska, aki reggel elsíránkozta a szomszédban, Miklós Juliskáéknál: „Szegény Biró Pistát, né’, azt mondta kicsi Ferenc bácsi, hogy el fogják vinni!” Az a néni mindjárt jött, hogy édesanyámnak megmondja. Édesanyám hívta édesapámat: „Eredj, menj el, együtt dolgoztatok Bukarestben!” Átalment édesapám, hogy „Feri bácsi, igaz ez a dolog?” – „Igaz – azt mondja. – Az este döntött úgy a párt, hogy a fiad ezt meg azt csinálta, és a jelentést elküldtük a mai nap”. Nem emlékszem, mit csinálhattam, nem lehetett igaz, valaki csak kitalálhatta. Tehát este történt, másnap küldték a jelentést. Apám megkérte szépen: „Tudom, hogy Feri bácsi vissza tudja csinálni, legyen szíves, induljon meg!” Megszabadultam. Mindenki veszélyben volt, még az is, aki besúgó volt. Azoknak sem lehetett könnyű, lelkiismerete mindenkinek van. Még Júdás is – ha felakasztotta magát – talán nem volt éppen olyan elvetemült, talán megbánta a bűnét.

Minden körzetben volt egy-két megbízott, Segesvár környékén is volt. Nevet nem mondhatok, de itt is volt. Összejárogattunk Dávid Laci, László János⁹⁰ bácsi szederjesi, Dénes Gyula bácsi búni, Bartha Gyula⁹¹ bácsi fehéregyházi tiszteletes urakkal. Drága idősebb, áldott lelkű lelkészek közé keveredtem, mikor Héjjasfalvára jöttem, nem is tudom megköszönni a Jóistennek különleges ajándékát. Azoknak a tekintetéből tanult az ember. Kiss Mihály⁹² bácsit is idehozták kényszerlakhelyre. Dávid Laci volt a lelke itt a környékbeli papoknak. Össze-összegyűltünk: „Na, vasárnapra erre gondoltam, hogy ezt a textust olvasom...” – megbeszéltük a legfontosabb tennivalóinkat. Egyszer az inspektor azt mondta, hogy legyen vége az összejöveteleknek. Aztán vége lett.

Dávid Laci és jómagam Szentgyörgyön voltunk lelkészértekezleten. Jött az inspektor, s amikor Dávid Lacihoz ért, elfordította a fejét. Hát én tudtam, hogy mi lesz. Addig beszélt elfordulva azzal, akivel, amíg engem is meghaladott. Mikor a harmadikhoz ért, nem mondom a nevét, azt még meg is ölelte. A kommunizmusban nem az esperes volt a fő ott kint az úrasztalánál, hanem az állami inspektor. Valószínű, hogy ők megbeszélték előre a mondandókat.

Volt személyes bajom is. Sajnos egy unitárius lelkész referált az inspektornak olyan információkat, aminek semmi alapja nem volt. Azért, hogy gyülekezetgondozás vonatkozásában fogjon engem valahogy vissza. A szovátai esperes Szabó Béla⁹³ bácsi, esperes úr nagyon jó ember volt. Eljöttek, hogy kivizsgálják ezt az esetet, hogy én Küküllőszárdon, mit csinálok az unitárius hívekkel. Jött az esperes, az inspektor, és jött a néptanácsból a titkár. Magyar volt az is, úgyhogy magyarul folyt a diskurzus. Azzal kezdte, hogy miért avatkozok bele a más felekezetűek ügyeibe. Ez nem volt igaz, csak az unitárius lelkész olyan természetű volt, minden jósága ellenére, aki mindenben irányítani próbált mindenkit a maga módján és érdekében. Mondtam: „Uraim, fogják rövidebbre a dolgot, mert temetésre kell menjek”. Nekem kellett azon órában – Isten nyugtassa – szegény Szabó Árpád bácsinkat, egy kedves jó presbitert temetni. De ő csak fújta, hogy a békességet felkavartam Szárdon, és hogy miből vettem az autót... S mondom: „Uram, hát ketten keresünk, a feleségem és jómagam”. Akkor megint volt valami, s már megsokalltam. Mondtam: „Uram, mondja meg, hogy mit akar!” – „Azt akarom, hogy a palástot vegyék el magától”. Erre én, pedig reszkettem idegességemben, azt mondtam: „Uram, azt nem az inspektor úr adta a vállamra, és nem is veheti el. De az Úristen míg megtartja a bal és jobb kezemet, ne aggódjanak, mert nem szorulok itt senkire az esperes úron kívül, hogy segítsenek rajtam”. Felálltak. Az esperes úr mind szorította a kezem, többször megérintette a lábam, hogy hallgassak, de egyszer az ember csak kimegy a formájából, amikor igazságtalanul vádolják, nehéz önmagán uralkodni... Elmentek, én vettem a palástot, s így mentem temetni a presbitériumnak egyik áldott emberét. Ha azt mondtam volna ott a híveknek, hogy menjenek, és igazítsák el ezzel az illetővel, ott van az autója a Községházánál, akkor Tankó [*Tankó Árpád kultuszinspektor*] épen nem ment volna haza.

Bementek a szomszédhoz, hogy ott is érdeklődjenek, miből vettük az autót. Azt mondta a szomszédasszonyunk, ő volt hangosabb: „Hát mit képzelnek uraim, hát ketten keresnek!” Okos asszony volt. Anikó minden hónapban megkapta a fizetését, nem úgy volt, mint a lelkész, hogy csak esztendő végén.

Vettem egy Skodát, azt hiszem, 53000 lej volt. Ötezer lejt adott édesapám, hogy majd megadom, ötezer lejt pedig kértem egy brassói unokatestvéremtől. Szorgalmas, ügyes, munkásember volt, húszat is adott volna. Édesanyámmal úgy jártam, hogy megbuktam először a sofőrvizsgán, s mondtam: „Édesanyám, megbuktam, és hoztam

az ötezer lejt.” Azt mondta édesanyám: „Fiam, legyen a tied”. Édesapám meg nem szólott semmit. Így vettem azt a Skodát, ami annyira érdekelte őket.

Rettenetes volt a helyzet, és ha már minket az Úristen erre méltatott, becsületesnek kellett maradni, szolgálni azt a szerencsétlen népet, aki sohasem kapta meg azt, amit megérdemelt volna, betevő falatképpen sem. Hazugság volt az egész, amit külföld felé mutattak. A fájdalmas az volt, hogy Ceausescut elfogadta a nagy, szeretett, várva várt Amerika. Döbbenetes dolgok voltak, olyan visszasságok, hogy azt el nem lehet mondani. Soha senki senkinek, így gondolom én, híveinknek nem panaszkodtunk. „Semmi baj tiszteletes úr?” – „Semmi, jól vagyunk, hála Istennek”. De a lehetőségeimnek, az energiáimnak negyedrésze a szüntelen való rettegésre ment, nehogy elszóljam magam. Az ige, az Ige, az igaz akkor is, ha én nem vagyok az, és oltalmaz és megtart, s megvéd – ez ingyen való kegyelem.

Az előző román ortodox tiszteletes úr, aki helybéli születésű volt, s aki később otthagya az egyházat, ő is beszervezett ember volt. Meg mertem azért kérdezni, hogy „Ne haragudjon a tiszteletes úr, azt mondta valaki, hogy amikor jönnek hozzám, mindig innen jönnek ki a CEC-ből” [*takarékpénztár*]. Azt mondta: „Igaz. Miért nem jöttél néha ide hozzám?” Mondom: „Hát mit kell elmondani, amikor azok itt biztos elmondták, hogy miért jönnek?” – „Ej, Pista, Pista!” Amikor aztán változott a világ, s ő visszatért a papságba, Vásárhelyen lett valami nagy pap. Jó ember lehetett az apja, mindenki emlegette. Aztán egyszer a román templomban már mindenki ott volt, én is, de nem ott elől. „Undei Pistu, undei Pistu?” [*Hol van Pista, hol van Pista?*] – addig kiabált, amíg oda melléje vittek. Szóval ilyenek voltak az emberi kapcsolatok.

Viszont tudtuk, hogy az idős tiszteletes urak között egy sincs. Tudtam én, hogy Dávid Laci nem lehet, tudtam, hogy X se lehet. S azt is tudtam, hogy Y biztos az, úgyhogy óvakodtunk. Megyebírónk lett az egyik – Isten nyugtassa, áldott jó ember volt –, Megválasztották megyebírónak, jön hozzánk: „Ó, tiszteletes úr, mennyit jöttem ide a tiszteletes úrékhoz, hogy nézzem meg kik a vendégek, s honnan jöttek!” Mondom neki: „Megsértem, ha megmondom, amit akkor gondoltam? Én tudtam, hogy miért jön”. Volt egy házaspár, akik szintén besúgók voltak, de azok nekem mindent megmondtak: hogy ez a helyzet, stb. Amikor megtörtént a rendszerváltás, tudtam, hogy gyökeres változás nem létezik Romániában. Az mégis nagy megnyugvás, felszabadulás volt,

mert az ember, mégis csak ember. Ahogy az István a királyban éneklük: „gyarló az ember”. Ami nagy kincse volt a gyülekezetnek: a klenódiumok, úrasztali terítők. Talán azokról kellett volna szólni, és nem egyebekről, emberi gyarlóságunkról...

Egy Újszékelen paposkodó református lelkész is engem azzal jelentett, hogy titkos gyűléseket tartunk Sárdon. Voltam is megkérdezve, de aztán a végén visszahajították az egész dolgot a községi békítő bizottsághoz, s én kellett megvédenem a vádlómat, nehogy a presbitérium az ajtóhoz verje.

Egyszer jött egyik román szomszédom: „Tiszteletes úr, engem miért mind hívnak a tanácshoz? Miért hívnak, s kérdezik, hogy milyen ember a tiszteletes úr?” Mondom: „Azért biztos, hogy mondja... ha nem is az, de mondja azt, hogy milyen jó ember”. Az öregúr kedves pártfogóm volt. Volt egy másik román szomszédom, Morar bácsi, aki egyszer cirkuszt csinált a község házában az illető szekussal. Morar bácsi, a falusi román nem ijedt meg, ők nem féltek, ez az igazság. Bárki jelenthetett valamit, mert kijött Segesvárról valaki felőlem érdeklődni. Morar bácsi a harmadik házban lakott tőlünk. „Mi a véleménye?” – kérdezték tőle. Megdicsért. A szomszédjainkat is hívták, és azok olyan kedvesek voltak, hogy hazafelé jövet mindig bejöttek, és elmondták. Aztán kiverte a hisztit Morar bácsi: „Mit mind kérdezősködnék, mit mind zaklatják azt a jó embert?” Annyi dicséretet rám rakott, hogy nem érdemeltem meg.

Abban az időben mindent vissza akartak fojtani és begyömöszölni a templomba. Volt olyan rendelkezés, hogy vallásórákat nem szabadott tartani, csak a templomban. Hát ott fagyunk meg, gondoltuk, és rendszeresen a parókián tartottuk. Meglátogatott egy kedves tanár, és mondja: „Nem tudná ezt a könyvet kölcsönadni?” Tudtam, hogy azért jön, mert szombat van, ott vannak a gyermekek a konyhában – hogy ő lássa. Egyes tanárok sokszor kiálltak a templomtól egy olyan százméternyire, és szóltak a gyerekeknek: „Nem itt a helyed, hanem a pionír összejövetele!” A gyermek visszafordult, s a túlsó utcán jött a templomba – ő oda megy, ahova a szülő mondta, küldte. Nem tudtuk a templomban tartani a vallásórákat, még a cinteremben igen hébe-hóba, de hát ott télen megfagytak volna szegény gyermekek. Akkor nem volt még Héjjasfalván a pince elkészítve gyülekezeti teremmé, hát a konyhában tartottuk. Jött egy atyafi a barátjával: „Hát mi van itt?” Ők tudták, hogy mi van. Ő csak kipillantott az

ajtón, és látta, hogy a gyermekek özönlenek be a papilakra. „Mi van itten?” Mondom: „Melegedés, hogy ne fázzanak, és vallásóra”.

Életemben mindig voltak ilyen fenyegetések. Jön egy hajnalban édesapám, nem tudtuk, hogy jön. Kopog a háló ablakán: „Fiam!” – szólított, mindjárt megismertem. „Valami baj van édesapám?” – „Hát még itthon vagy?” A szülőfalumbeli párttitkár együtt dolgozott fiatalkorában ácsként édesapámmal. Jó barátságban voltak. Az megcsendítette neki, hogy „Né’, már hónapok óta érdeklődik a Securitate, s fenyegetőzik, hogy a fiadnak a börtönben a helye”. A mai napig sem tudom, miért lett volna ott a helyem. Talán azért, mert a dolgomat próbáltam elvégezni?

Mi nagyon jól voltunk Csiha Kálmánnal, lehet azért, hogy ők kerültek utánunk Gógánba. A tiszteletes asszony, Emese Gógánba, a tiszteletes úr Váraljára volt kinevezve, de Gógánban laktak az új papilakban. Kálmántól kaptam egy jó tanácsot. Mondtam neki: „Te, úgy néz ki, zaklatnak, s hívtak ide is a rendőrségre. Tulajdonképpen nem lehet kivenni, mit akarnak, de én úgy érzem, hogy be akarnak szervezni”. – „Tudod mit, te Pista? – mondta –, akárhányszor valahova hívnak, azt te mondd el annak a barátodnak, akiről, azt gondolod, hogy besúgó. Őszintén mondj el mindent, hogy ezt tettem, ezt mondtam...” Így megszabadultam. Tudtam, hogy XY-t megkérdik, és mindent elmond. A presbitériumnak is elmondtam: „Megint a rendőrségre hívtak” – azok között is minden gyülekezetben volt legalább három fizetett besúgó. Az Úristen megsegített, hogy én nem írtam alá, és nem is kellett aláírjak semmit. Ebben Csiha Kálmán segített Isten kegyelméből.

A kommunizmus éveire még emlékezni se jó. Volt a rettenetes félelemkeltés, hogy reszkessenek a papok, aztán a rendelkezés, hogy vallásórát csak a templomban szabad tartani, aztán a bizalmatlanság keltés minden közösségben, elsősorban gyülekezeteinkben... Az idősebb pap bácsikban bízunk, és még volt egyvalaki itt, Segesváron, Dávid László, aki előtt magyarul beszélgettünk. Hallottam kollegáimat beszélni, hogy a feleségem vajon nem a Szeku megbízottja-e, vagy éppenséggel a gyermekeim, a véremből való vér... Az egy döbbenetes idő volt, tele hazugsággal, borzasztó elnyomással, rettenetes magyargyűlölettel. Hiába tagadják.

A petki teológusok koronája

Egy petki fiút elvittek abban az időben. Miklós Pista állami tanítóképzőt végezett Székelykeresztúron, utána ment a teológiára. Sokszor együtt voltunk petki teológusok, lelkészek, és egy alkalommal egy székelydályai leányka felolvasott egy gyönyörű szép verset a magyarság jövőjéről. Nem tudnám megmondani, melyik vers volt, de akkor mind élveztük, örvendtünk. Ott is volt valaki, aki beszámolt arról az együttlétről, és Pistát ilyen alapon – lévén ugye a Teológián – kiszemelték, és virágvasárnapján letartóztatták. Elítélték, kapott, azt hiszem, öt és fél évet. Csiháékkal együtt volt Peripráván. Emlékszem, akkor néztem meg a térképen, hogy hol volt, mikor hazajött, s magyarázta. Kolozsváron volt vizsgálati fogságban. Borzalmas volt – azt mondta. „Nézd meg, még nem csináltattam meg a fogamat, de itt ők verték ki”. Szegény Pista becsületes fiú volt, be nem árult, hogy mi is ott voltunk abban a társaságban, amiért őt elítélték. Miklós Pista előtt letérdepelnék a mai napig. Végig tagadott, azt is tagadta, hogy mi is ott voltunk a találkozón. Úgy tudtam szeretni Pistát, és becsülni ezért az emberségéért, azt én nem tudom elmondani. Annyit tudtam tenni érte, hogy amikor kiszabadult, s nem volt hova elhelyezkedjen, úgy kértem, mint apámat Hegyi Pista bácsit – ő akkor már udvarhelyi pap volt –, hogy legyen szíves, adjon egy darab kenyeret neki. Befogadta másodtitkárnak. Onnan került aztán vissza István a teológiára, és elvégezte. Ludas mellett, Marosbogátra került, többször ő is szolgált nálunk, én is szolgáltam náluk. Udvarhelyre jött nyugdíjba, és ott halt meg. Sajnos a drága felesége is. A petki teológusoknak ilyen vonatkozásban ő a koronája. Sem a Hegyi fiúkról, sem rólunk nem árulkodott.

„Kérnék szépen egy kenyeret!”

Kenyérért sorba kellett állni. Volt itt egy kedves fehéregyházi asszony, Szabó Gizi – még él, templomban is gyakran látom –, aki a segesvári állomásnál dolgozott egy kenyeres üzletben. Ismertem leánykorában, csudálatos szép leány volt, egy ügyes gyermek. Mikor Segesváron jártam, mindig oda mentem kenyerért, mert tudtam, hogy ő mindig ad. „Tessék parancsolni, tiszteletes úr!” Nem is kérdezte, hogy miért mentem, odaadtam a neccemet, s betette a két kenyeret. Egyszer megjártam. Más dolgozott a pultnál, de hallván, hogy az a kenyeres hölgy erkedi (volt négy-öt erkedi középiskolás barátom), gondoltam ő biztos ad. Mikor odamentem, hogy „Kérnék szépen egy kenyeret”, azt mondta: „Kérem a személyazonosságit”⁹⁴. Mondom: „Hát asszonyom,

tudja, hogy én nem vagyok segesvári”. – „Akkor nem adhatok”. Zoltáni Mancsi egy más pultnál volt. Feléje fordultam, és köszöntem tisztességesen. „Tiszteletes úr, tessék megállni, kérem ide a pénzt!” Elment ahhoz, aki tőlem kérte a személyit, és hozott két kenyeret.

Még egy hasonló esetem volt. Anikó nem volt otthon, s én elmentem az üzletbe, hogy vegyek egy fél kenyeret. Reggel nyolc és kilenc óra között adogatták a kenyeret. Volt, aki egyenesen bement, és jött ki valamilyen csomaggal, mi annak rendje-módja szerint sorban álltunk. Bementem, egy kedves román asszony és egy kedves református magyar asszony voltak az eladók. Mondtam: „Kérnék szépen egy fél kenyeret!” Nem is a román válaszolt – ezért fájts úgy a szívem –, hanem a magyar: „Tiszteletes úr, ma annyi sincs, amennyit a szemembe tegyek.” Én elhittem, hát miért ne higgyem? Kijövök a boltból nagy szomorúan, hogy mitévő tudjak lenni – most menjek be egy fél kenyérért Segesvárra? Hát jön Bandi, a kántor. Áldott jó ember, sohasem tudom elfelejteni. Azt mondja: „Hol tetszik járni tiszteletes úr?” Mondom: „Nézd meg te, nem kaptam kenyeret”. – „Kérem ide a neccet, tiszteletes úr, s a pénzt.” Bandi jött ki egy kenyérral nekem. Akkor úgy elgondolkoztattott, hogy milyen az ember. Az az asszony minden vasárnap a templomban volt, majdnem az első padban ült. Nem azért, mert rólam van szó, de biztos, hogy másokkal is így viselkedett, akik kenyérral éltek.

Nehéz idők voltak, például ruha dolgában. Hogy legyen ünnepi felöltöm és nadrágom, azt a ruhát, amivel Gógánból eljöttünk, egy héjjasfalvi kedves bácsi, Zia bácsi, kifordította. Így volt nekem ünnepi ruhám.

Amit tett a kommunizmus, arról beszélni sem érdemes, de volt, akiket megbolydított. Egy találkozáson – ott elmond az ember sok mindent – azt kérdezte az egyik kedves osztálytársam: „Te Pista, a te feleséged tanítónő?” – „Igen”. – „A te feleséged tanít, hát hogy lehet az? Hogy lehet, hogy egy osztályellenség tanítson? Nem volna nekik ott helye!” Így elneveltek bizonyos embereket. „Ó – mondom –, te buta vagy, te nem tudod azt, hogy arrafelé, ahol románok is laknak, minden ortodox tiszteletes asszony, akinek diplomája van, tanít. Így taníthattak s taníthatnak – mondtam neki – a szász papnék és a magyar papnék”. Ez így is volt. Anikót se bántotta a románság, bár próbálták őt is rávenni arra, hogy ne járjon templomba. De amilyen gyengének néz most ki, az éppen olyan harcos volt Isten szolgálóiért és református egyházunkért.

Rendszerváltozás

A változás olyan meglepetés volt, legalábbis nekünk, vidéki embereknek, hogy hihetetlen, de kezdetben kételkedtünk. Hazajött a leányom a gyárból. „Édesapám – mondta –, hallotta, hogy mi történt Bukarestben Ceausescuval?” – „Nem lehet igaz fiam, hát hogyhogy...?” Eltűntek a milicisták a faluból, jött a szomszédom a hírral. A vejünk egy gyári tüntető társasággal ment be a városba; a gyárból elindultak, onnan kintről több ezer ember, ez a valóság. A vejünk befutott Lacihoz: „Laci bácsi, adjon egy fekete lobogót – azt mondja –, né’, mi történt!” – „Lelkem gyermekem, nem adhatok” – mondta Laci. Félt. Nem hittük, hogy annak a réginek tényleg vége van, s úgy nézett ki, hogy abba pusztulunk bele. De az Úristennek más volt az akarata és a végzése.

A változás mindenkinek a szívében olyan felszabadulást jelentett, hogy azt nem tudja megérteni senki, csak azok, akik benne voltak, az erdélyi emberek. Nem hittük, hogy Ceausescu tényleg elfutott, aztán, mikor mutatta a tévé, hogy elítélik, akkor kezdtünk egy kicsit reménykedni. Jött a vejem is haza, hogy így lesz, úgy lesz... aztán nem lett semmi. Eltelt egy pár hónap, ismét jött haza a gyárból, és azt mondta: „Apu, csak el kell menjünk!” Még a rendszerváltozás előtt meghívták őt egy tudományos cseretalálkozóra, tudván, hogy ő szász, és nagyon jól, szépen beszél németül. Megígérték a németországiak előtt, hogy Zachel fog menni, neki viszont azt mondták, hogy „Húzódj hátra, és ne vállald el, mert akkor ez a munkahelyedbe kerül!” Es ő hallgatott. Hát hogyan örvendett volna az ember, amikor ettől megszabadult, mert azért soktól megszabadultunk. Ahogy én most beszélek, akkor meg se gondoltam volna, hogy így beszélhetek.

Tőkés Lászlóról⁹⁵ már brassói szolgálata alatt sokat hallottunk, mert egy osztálytársamnak a kedves, fiatal felesége brassói volt, sőt talán még udvarolt is Terinek Tőkés. Ő mindenütt ilyen tartású volt, nem csak később Temesváron. Úgy örvendett az ember, hogy van valaki, aki nem fél, és szót emel az igazság érdekében, akit Isten Szentlelke megerősített, aki Istenre bízta tényleg az életét. Aztán az a forradalom, az nem úgy pattant ki, ahogy mondják. Való igazság, hogy temesvári magyar, Tőkés László lobbantotta fel.⁹⁶ Ott először reformátusok, baptisták, egyházi emberek voltak, s csak azután a tömeg. Akkor is furcsa módon viselkedtek az

emberek. Van egy gyönyörű katedrális Temesváron a központban. Amikor a tömegbe lóttak, annak az ajtója be volt zárva!

Fekete március⁹⁷

Egy kedves keresztleányunk kiment Pestre, és kicsi támogatás kellett volna neki. Jó tanuló leány volt, Gógánból származó, drága jó barátomnak, Török Jancsinak a leánya, aki az ösztöndíjából – a vegyészmérnökin járt – segítette a testvérét. Hallottam, hogy milyen nehezen él Zsuzsa Pesten. Állj meg, gondoltam én egyet, hát elmegyek Juhász Andráshoz⁹⁸, Juhász Pista bácsinak a nagyobbik fiához, aki jó barátom volt, és beszélek vele. Nagyon jó barátságban volt Cseri Kálmánékkal is, Andriskának mindenütt volt a Földön barátja, biztos ott fent is; korán elment, kár érte. Mondom: „Ne búsuljatok, én egy olyan fiúhoz megyek, hogy nem létezik, hogy ne tudjon rajtatok segíteni”. Istvánnak, a fiamnak mondom: „Fiam, nem mennénk el Juhász Andráshoz Vásárhelyre?” Elmentünk.

A Szabadi úton szolgált Andriska, s ahogy ott megyünk, halljuk és látjuk, hogy nagyon nagy tömeg és zűrzavar van a főtéren. De mi mentünk a dolgunkra, hogy rendezzük Zsuzsa dolgát. Elmentünk oda. „Na, mi szél hozott ide Pista? Milyen rég volt Petken...” – ott nyaraltak a papunknál ők, innen kezdődött a barátságunk. Mondom, hogy miért jöttünk: „Tudom, hogyha akarsz, tudsz segíteni. Erről lenne szó”. Azt mondta: „Ne aggódj!” Leadtam a címét a leánynak, segített is, ez az igazság. Beszélgetés közben beszalad a felesége: „Jaj, nagy baj van, nagy baj van, jönnek a románok, meneküljünk, Andris! Ti ilyen nyugodtak vagytok?” – még meg is szidott egy kicsit. „Ó, menj el – azt mondja –, nem megyünk sehova”. Akkor magyarázta el, hogy mi történik Vásárhelyen; azelőtt volt a gyertyás tüntetés, arról is aprólékosan hallottunk tőle. Egy olyan öt perc múlva ismét jön vissza a felesége: „Nagy baj van, s meneküljünk, itt mind elpusztítanak!” – „Ó, menj el – azt mondja megint –, nem megyünk sehova”. Mondom: „Mi elmegyünk, hogy ne nyugtalankodjék a feleséged”. – „Hát úgy se megyek sehova” – azt mondja.

Eljöttünk Istvánnal, de akkor már ijesztően hangos volt a főtér. A városházánál hatalmas nagy tömeg és ordítózás. Mi letettük a Kossuth utca végében az autót, s valahol ott jöttünk el. Rengeteg gyermek ment be a katolikus templomba, közben jöttek ki a szónokok, ki románul, ki magyarul beszélt... Mondom: „Édes fiam, menjünk el,

mert itt valami nagy baj lesz”. Akkor felmentük a Bolyai Kollégium elejébe, ott volt az RMDSZ-nek a székháza. Hát olyan tömeg volt ott is, hogy alig tudtunk az utcákon kikerülni, hogy eljöttünk haza. Döbbenetes volt hallani egy ilyen megvadult, züllött, részeg tömeget, amit ott láttunk.

Bíró Albert református lelkész volt Sámsondon, a gyermekei már bent éltek Vásárhelyt. A két fia akkor menekült el Pestre. El kellett menjenek. Aztán Fejes Dezső bácsinak a leánya jött a családjával: „Pista bácsi, né’, mi a helyzet!” Este behoztuk Segesvárra, ők is úgy elmentek, hogy soha nem jöttek vissza. Az döbbenetes volt a magyarság részére. El nem képzeltük volna, hogy úgy reagálnak, de hát ugye a Szekut vissza kellett állítani... A rendszerváltozáskor a magyarság is egy kicsit megszusszant: Na, végre tényleg demokrácia lesz! Adjon Isten jót... Akkor egy olyan lelki-szellemi felszabadulás, reménység ébredt bennünk is, ami sajnos a vásárhelyi eseményekhez vezetett. Tehát nem valósult meg, sajnos nem sokat változtak a dolgok. Annyi, hogy most már locsoghat összevissza az ember, de senki számba sem veszi.

Rendszerváltozás az egyházban

Mi, falusi papok, a rendszerváltást egyházmegyei szinten éreztük leginkább az egyház vonatkozásában. Mindenkit az öröm töltött el, hogy végre megszabadultunk a diktatúrától. Nem voltak a papok arra kényszerítve többé, hogy a templomban tartsák a bibliaórákat, nem jött többé az állami inspektor... Megszabadultunk mindentől, ami addig gyötört, és ez olyan erőt adott mindenkinek, hogy teljesen új élet kezdődött.

A püspökválasztásra készülve természetes volt, hogy nincs más, nincs külön, nincs odavalóbb, mint Csiha Kálmán vásárhelyi lelkipásztor-esperes. Bustya Dezsőt – még az is fennállhat, hogy ő is aspirált a püspöki székre – Csiha Kálmán aztán maga mellé vette. Viszont előző alkalommal⁹⁹, amikor a püspök helyettest *[missziói előadót]* választották, fele még Albu Zoltánra¹⁰⁰ szavazott. Hogy létezik ez, hogy akkor a papságnak fele odaszavazott? Hihetetlen. Albu Zoltán, Isten nyugtassa, nekem egy kedves osztálytársam volt, az alsórákosi tiszteletes úrnak a fia, aki aztán apósa, Csia Pál révén bekerült Brassóba papnak, aztán bekerült Bukarestbe lelkésznek. Ő volt a kapocs az állam és az egyház között. Mindig meglátogatott, ennyi becsület volt benne, hogyha errefele jött. Sokat beszélgettünk, vitatkoztunk.

Akkoriban volt egy törekvés, hogy a papok tartsanak állatot, a földdel foglalkozzanak, műveljék meg. Zoltánka egy alkalommal bejön hozzánk, s elkezd ott nekem beszélni, hogy milyen nagy lehetőség az istálló, a csűr, a tehén, a friss tejhez való jutás... s nem tudom, még miket nem mondott szegény. Nem akartam én feleselni – nem azért, mert félttem tőle, de gondoltam nem sértem meg –, de hát ez nem tudja, hogy mi a papi szolgálat! Ez ott élt Bukarestben, előadásokat tartott nem tudom, milyen egyetemen. Aztán csak kitört belőlem. „Elment az eszed – mondom –, hát ki gondolta ki ezt a butaságot? Inkább venné a kezébe a Bibliát, s azzal foglalkozna, s gondolkozna azon, hogy miképpen szolgálja azt, Aki ma még irgalmas hozzánk. Aki ma még könyörületes hozzánk. Te is, én is, s minden lelkipásztor”. Felesége mindjárt megfogta a kezemet, aztán ő tette helyére a dolgot, hogy csendesen váltunk el. Engem nagyon meglepett, amikor fele a papságnak rá szavazott. Hát a kettőt – Csiha Kálmánt és Zoltánt – nem lehetett összetenni, s mi még csak úgy álltunk, erdélyi református lelkipásztorok, hogy így szavaztunk. Ez hihetetlen volt. Akkor sorsot vetettek, és Csiha Kálmán így lett püspök helyettes.

Kimondhatatlan öröme volt, legalább is, akikkel nekem kapcsolatom volt, vagy barátaim voltak, hogy Csiha Kálmán 1990-ben püspök lett. Mint ahogy kimondhatatlanul örvendtünk, amikor Kató Béla¹⁰¹ püspök lett. Kató Béla akárhova elment az Erdélyi Egyházkerületben, háta mögött volt Illyefalva, ahol ő építkezett, amit ő valósított meg. Mikor először jártam ott, hát elállott a szavam. Nem tudtam, hogy hova tegyem: Ma, amikor alig élünk egyik napról a másikra, ez lehetséges? Ő tudott úgy gondolkodni, cselekedni, gazdálkodni, hogy csak ámultam-bámultam hűsleges hozzáállásán.

Sajnos a rendszerváltozást követően a héjjasfalvi gyülekezet nem kapta vissza a tőle elvett birtokokat, bár a papírokat idejében benyújtottuk. Olyan nagy területtel rendelkezett valamikor a héjjasfalvi gyülekezet, hogy csak erdeje 42 hektár volt. Mindig szerettem a természetet. Volt egy kedves, nyugdíjas vasutas, Kibédi Pista bácsi, az is szeretett jönni-menni. Nem volt Héjjasfalvának olyan határrésze vagy erdőrésze, ahol mi ketten Pista bácsival ne jártunk volna. Milyen egészséges bükkfák, cserefák – abból egy tenyérnyit vissza nem adtak. De szántóföldje is rengeteg volt, kaszálója is a héjjasfalvi egyháznak, Fejes Dezső bácsi iskolát épített, kultúrházat épített – azt sem

adták vissza semmiképpen a 90-es években. A románságnak nem volt, s nem adták vissza. Aztán talán Tihamér¹⁰² rendezte ezt el, őt aztán a község díszpolgárnak is választotta, ott ünnepeltek a református templomban. De azt hiszem, hogy azóta visszakapták a földterületeket is, és a kultúrházat is visszakapták s az iskolát is, ami az Anikó idejében óvoda volt. Ott van most a gyülekezeti terem. Nagyon ügyes volt mind a két utódom. Tihiről aztán ne is beszéljünk, holland a felesége, az apósa – úgy hallottam, egy segélyszervezetnek az igazgatója –, és Kamill is nagyon ügyes. Öröm Héjjasfalvára menni.

Szólnom kell egy felejthetetlen eseményről, amikor 1991 júniusában részt vehettünk Budapesten a Magyar Reformátusok Világtalálkozóján egy autóbusznyi héjjasfalvi hittestvéremmel, gazdagodva egy egész életreszóló élménnyel. Így az Erdélyi Református Egyházkerület gyülekezeteinek lehetőség adódott, hogy részt vehessenek ezen a jelentős eseményen. Jelentettük részvételi szándékunkat a Kerületnek, és rövid időn belül megkaptuk az engedélyt a programmal együtt. A külhoni gyülekezeteket magyarországi gyülekezetek fogadták, és biztosítottak minden támogatást számunkra. Öröm volt azok szívében, akik mehettek, és egy kevés keserűség azokban, akiknek nem adatott meg, hogy mehessenek.

Elérkezett az indulás napja. Isten segedelmét kértük a templomban, majd elindult az autóbusz Nagyvárad irányába. Kolozsváron meglátogattuk a Farkas utcai templomot és a főtéren levő római-katolikus Szent Mihály templomot, majd Bánfihunyadon a református templomot. A Királyhágón átmenve Élesd érintésével Nagyváradra, majd a borsi határátkelőhöz értünk, s rövid ellenőrzést követően Magyarországon lehettünk. Meglátva a magyar lobogót nagy csend lett az autóbuszban, és a héjjasfalviak szemében örömköncseppek jelentek meg a hála jeleképpen, hogy vágyálmuk beteljesedett és Magyarországon lehetnek. Berettyóújfalu, Szolnok után Budapest következett, egy szeretetteljes református gyülekezet, ahol a hívek szállást, otthont adtak minden kedves vendégnek. Másnap városlátogatásra vittek, és azt követő nap a Református Világtalálkozó ünnepi eseménye következett. Több ezer hívő ember Jézus Krisztusban eggyé lett, boldog lélekben érezve és vallva, hogy az Isten szeretet.

A találkozót követően az egri várat látigathattuk meg, ahonnan életreszóló élményekkel mehettünk a számunkra kijelölt gyülekezetekbe, Alsózsoltára és Geszthelyre. Lelkipásztorok és híveik határtalan szeretettel fogadtak otthonaikba. Egy hétig voltunk együtt, mindkét gyülekezetben istentiszteleten szolgáltunk. Miskolc és környékét ismerhettük meg. Láttuk és megcsodálhattuk Vizsolyban Károli Gáspár Bibliafordítását. Megállapodtunk egymás testvérgyülekezetté fogadásunkról, mielőbbi jövetelükről Erdélybe-Héjjasfalvára. Mint testvérek, imádsággal búcsúztunk el, a mielőbbi viszontlátás reményében énekelve: „Isten velünk, viszontlátásra”. A Lélek által megerősödve szívünkben indultunk haza, együttlétünk egy hetére, ezer esztendőnk isteni oltalmára, megtartására emlékezve. Megálltunk Göncön a bibliafordító gyülekezetében, Sátoraljaújhelyen, Nyíregyházán, Debrecenben. Késő estére érkezünk szálláshelyünkre Félixfürdőre. Másnap reggel az Érchegységen átvergődve, az Aranyos völgyébe jöttünk át, aztán Maros-mente, Küküllő-mente következett – és Héjjasfalva, ahol mesebeli utunk véget ért.

Lelkipásztor kollegáim

Én csak hálás lehetek a Jóistennek, hogy annyi jó emberrel áldott meg. Egész életemben azt tapasztaltam, hogy olyan áldott lelkészkollegák vettek körül. Ez igaz a héjjasfalvi szolgálatom idejére is. Fölém a Jóisten egy olyan védőhálót helyezett az emberek jóságából, megértéséből, elfogadásából, hogy én nem tudom megköszönni.

Kedves kollegám Sebestyén Ferenc¹⁰³ a szederjesi tiszteletes úr – jelenleg Nagykapuson él –, s már az elődje László János bácsi is, a Fehéregyházán szolgáló Bartha Gyula vagy a búni Dénes Gyula. A segesvári Kiss Mihály, ha betoppantam hozzá, ölelgetett és kért: „Na’ ne menjen el, mondjam el ezt is!” – ő [Dávid] Lacinak volt az elődje. Kényszertelepítés áldozata volt, háromkilós csomaggal hozták ide Maroscsapóról. Ott volt neki szép birtoka, a gazdaságáról sokat beszélt. Egy ügyes, végtelen egyenes, becsületes, magyar ember. Kiss Mihály és Fejes Dezső volt az a két lelkész, aki az esperesünk szemébe az égvilágon mindent egyenesen meg mert mondani. Isten nyugtassa, szegény Nagy Gyula, a későbbi püspök Petrozsényben kezdte. Ott akkor a munkásosztály nagyon mozgott, és azok hatására inkább balos beállítottságú lett. Azt gondolta, hogy az igaz, ami csupa hazugság volt. Aztán ezek helyére tették: „Elég volt már Gyula a vélekedéseidből!” Püspöknek, úgy nézett ki

abban az időben, hogy Dávid Gyulát választják, de beleszólhatott az állam, s Nagy Gyula bácsit választották meg.¹⁰⁴ Viszont jó ember volt ő is; lehetséges, hogy a gógáni, keze alatt való szolgálatunk okából, de mindennel megpártolt.

Bevezették például, hogy békejelentéseket kellett küldjünk minden hónapban. Nem mondtunk igazat, nem írtunk igazat. Kadácsi Zoltán bácsi, küküllőalmási lelkész eligazított, megmondta, hogy kell írni. Megkérdeztem: „Mit tudjak írni, Zoli bácsi? Én nem csinálok semmi olyat, amit itt hallok felolvasni!” – „Drága fiam – azt mondja –, leírom, vagy meg tudod jegyezni?” Mondott négy pontot, aztán én az írtam. Még Csányban történt egyszer, kérdezte az esperes: „Te tudod-e, mi az, hogy békejelentés, fiam?” Nem is hallottam eddig róla, mondtam: „Én most hallom az esperes úrtól.” – „Hát az, fiam...” – s mondta. Abban a helyben gépelt egy szöveget tizenkét példányban egész esztendőre, amíg én Csányban voltam. Aláírtam, s ő betette oda, ahova kellett. Szóval kimondhatatlan sok jó ember volt körülöttem.

Bartha Gyula volt a fehéregyházi lelkész. Ő sokáig segédlelkészkedett Dávid Gyula mellett Udvarhelyt, és iskolai lelkész is volt a Kollégiumban. Dénes Gyula bűni lekipásztor, az épp csak fel nem kente az embert a kenyérére. Egy áldott meleg lelkű ember volt. Dávid László segesvári lekipásztor – Isten nyugtassa, nem tudom a Jóisten miért szólította el – olyan jó ember volt, akire ha csak ránézett az ember, minden gyarlósága eszébe jutott: *Hogy nem tudok én ilyen lenni?* Mindegyik ügyes a Dávid-család gyermekei közül, de olyan, mint Laci... Arról nyugodtan elmondhatjuk, angyal volt, Isten küldötte. Nem tudom elképzelni, hogy valakire durván rászólt volna. Ritka meleg lelkű volt Dávid Laci, áldott lelkű szolgája az Úrnak. Ők a feleségével, hogy segítsenek István fiamon – hogy ne kelljen bejárjon télen Héjjasfalváról a líceumba –, behívták magukhoz lakni. Istvánnak is haszna volt belőle, mert megismert egy embert, aki senkiről életébe rosszat nem mondott, még talán nem is gondolt, aki minden embert szeretett és Isten ajándékának tekintett. Sok mindent tanult Dávid Laciéknál István. Ki volt adva, meg volt beszélve, hogy bármit kérdezhet, erről-arról, amihez nekem mondjuk fogalmam sem volt. Egy papgyermek, legalábbis az én időmben, nagy előnnyel indult a teológiára – hol lehettem én, amikor ő már nem tudom, milyen magasan volt? Sokat kellett küzdenem, hogy esetleg a nyomába kerüljek. Lacitól István rengeteget tanult, és sok mindent látott. A náluk való lakása áldás volt az ő életében, teológus lett belőle.

Tudja a csoda, de mind áldott jó espereseim voltak. Bíró Sándor¹⁰⁵ héderfáji lelkipásztor ritka áldott jó ember volt, de Szabó Béla is, a szovátai pap, hát azt éppen csak kenyérre nem lehetett kenni. Mindig, mikor a lelkészértekezletnek vége volt, egy igével bocsátott el. Török Ernő¹⁰⁶ is meleg lelkű, közvetlen, áldott jó ember volt mindenkivel szemben. Nyárádszeredában szolgált, ő hozott legelőször hollandokat hozzánk: „Mondd el, hogy mire van szükségetek!” Ritka hívő, segítőkész emberekkel jött hozzánk Török Ernő feleségestől, sőt, hogy ne legyen olyan feltűnő¹⁰⁷, egy román Daciát vásároltak, és azzal jöttek Nyárádszeredából sok gyülekezetbe. Az a Török Ernő esperes úr által létrehozott holland kapcsolat folytatódott tovább a, gyermekeinkkel. Minden esztendőben még most is felkeresnek. Anyagilag is támogattak, de lelkileg is sokat segítettek, olyan hívő emberek voltak, hogy csak ámultunk. Ők nem tudták az itteni helyzetet... nem hogy érzékelni, hanem felfogni sem, hogy milyen nehézségek között vannak a gyülekezetek, lelkipásztorok. Ezt Török Ernő rendezte együttérző, segítőkész lélekkel Isten nevében.

Érdekes, hogy az esperes választásokon, mindig megvolt ez a kettősség, hogy *ez illő oda, de én is szeretném, ha odakerülnék*. Még szememre is vetette egyszer egy kedves lelkészbarátom: „Más mellé álltál”. Amire azt válaszoltam: „Hát én nem álltam csak Jézus Krisztus ügye mellé”. A következő esperes Kakassy Árpád¹⁰⁸ volt, Makfalván szolgált. Ő már más alkat, de ő is jóra való ember, őt is tudtuk szeretni, támogatni. Udvarhelyt él nyugdíjasként, és mégis minden esztendőben legalább kétszer találkozunk. Kakassy után jött Bandika [Székely András]¹⁰⁹. Ő egy finom ember, született lelkész lélek, jellem, egy jó fiú. Azt hiszem, hogy még ő volt az esperes, amikor nyugdíjba mentem.

Akkor talán egy kicsit több becsületünk volt, nem akartak olyan hamar elkergetni. Hetven esztendeig szolgáltunk. És most is vallom, aki képes, azt engedni kellene szolgálni, amíg lelkileg képes. *Miért nem mennek nyugdíjba?* – panaszolta a fiatalság. Telt-múlt az idő, elcsendesedtek, aztán, amikor éppen ez a társaság ment nyugdíjba, olyan csend lett, mint a sírban. Elmondhatom, hogy mindennek ellenére egy Istentől megáldott idő volt az a 45 esztendő, amíg népünkkel együtt szolgálhattam ezt a földi és ama mennyei nemes ügyet azzal az áldással, amit pappá szentelésemkor Istentől és református egyházunk vezetőitől kaptam. *„Mert a hegyek eltávoznak, és a halmok*

megrendülnek, de az én irgalmasságom tőled el nem távozik és békességem szövetsége meg nem rendül – így szól könyörülő Urad” [Ézs 54:10].

Nyugdíjas évek

Anikó korábban, már 56 évesen nyugdíjas lett. Én 2001-ben jöttem nyugdíjba. Ez hihetetlen számomra: 2001-ben nyugdíjba jöttünk, s mi még élünk. Nemrég elővettem a fényképünket, akik a Teológián végeztünk '56-ban – alig negyedrésze él, és ezek között vagyok én is, készülvén a 60 éves találkozóra.

Kiköszönés a héjjasfalvi gyülekezetből

Emlékszem, hogy a kiköszönő igehirdetésem textusa az Ézsaiás 54:10 volt. Erre az alkalomra nem hívtam senkit, de Dávid Laciék s minden szomszéd lelkipásztor eljött az istentiszteletre. Eljöttek a gógániak közül is többen, természetes dolog volt nekik. Sőt az istentisztelet után egy ebéd volt a papilakon, s az unitárius lelkipásztor is eljött. Mondta is Feri: „Nem hívtál, de eljöttem, mert együtt jártunk Sárdra”. Ez egy természetes alkalom, és egy kicsit úgy belsőleg megérinti, meggondolkoztatja és megmozgatja az embert. Harminchét esztendő nem kevés idő... Öröömre, a lelki kapcsolat azóta is tart, bár a mi korosztályunk szinte teljesen odalett, megváltozott a gyülekezet. Kezdetben szinte nem volt olyan nap, hogy Héjjasfalváról valaki fel ne keressen, sőt mostanság is elég gyakran felkeresnek idősek és fiatalok egyaránt.

Annak idején Héjjasfalván vettünk egy telket, és arra építettünk egy házat. Édesapám amolyan mesteremberféle volt, és ő annyi petkit hozott, hogy három házat is felépítettek volna. De segítettek a héjjasfalviak, sőt még Gógánból is jöttek. Úgy gondoltuk, hogy ott telepedünk le. Aztán az utolsó esztendőben meggondoltam: *Nem lesz jó. Talán szakadást is idézhetek elő a gyülekezetben. Jobb, hogyha én innen elmegyek. Jobb, ha mi innen elmegyünk.* Eladtuk a házat, még pótolunk, és akkor megvettük ezt a lakrészt Segesváron. Azt gondoltam, belepusztulok ebbe a szorultságba. Már azon tűnődtem, hogy haza kell menjek szülőfalumba – akkor még jól nézett ki a szülői ház, udvar, minden –, de Anikó okosabb volt. Nem egyezett bele, hogy menjünk, és hagyjuk ezt itt. Végül megragadtunk. Most már én is látom, hogy ilyen vén fejjel nem is tudom, hogy mit csinálnék otthon. Semmit. Szerencsém volt az

is, hogy nem szakadt el minden szál, a lelkészek jóvoltából hívtak Héjjasfalvára, Fehéregyházára, Búnra, Szederjesre szolgálni. Valami áldott ezüstronal megmaradt, nem szakadtunk el a gyülekezettől, sőt Dávid Laci itt Segesváron meghívott szolgálni. Jelenleg a fiam itt parókus lelkész és igénybe veszik szolgálatom.

Héjjasfalván mindenkit úgy ismertem, mint a tenyeremet, és valószínű, hogy ők is engem. Igyekeztem az égvilágon minden embert úgy elfogadni, amilyen. Egyedül Nagy Laci bosszantgatott, de igyekeztem vele is illően viselkedni, és szeretni. Nem hiszem, hogy azt tudnám mondani, hogy ez ilyen volt, az olyan volt. Mindenki jó ember volt, Isten tanítványa – és nem csak a magyarok között, hanem Héjjasfalva viszonylatában minden esetben. Csak hálás lehetek a Jóistennek. Lelki kapcsolatunk ma is élő, őszinte felebaráti szeretetből fakadó.

A lelkésznek nem szabad semmiképpen a gyülekezettől, az egyháztól elszakadni. Úgy, ahogy az Isten ad lehetőséget, ha más egyéb nem marad, csak a templomba járás, akkor sem illő dolog elszakadni, megválni. Valahogy adott a Jóisten egy olyan érzést, olyan gondolatot – imádságban valakihez bekopogtatok –, hogy mindennap megvalósítható terveim vannak. Rengeteget olvashatok, látásom jó – ez is nagy ajándéka az Úrnak. Bármilyen fizikai munka adódik Istvánnál, én ott vagyok. Igyekszem az időmet mindig, de mindig valamivel betölteni, valamit tenni. Jó érzés az is, hogy a segesvári szolgatársak nagyon tapintatosak, és érezhetem, még egy kicsit közéjük tartozhatok. Nem lehetek hálátlan ebben a kérdésben sem.

Amikor idejöttünk, akkor itt volt még Dávid Laci, nem jöttünk idegen helyre, lelki hiányt nem érezhettünk. Segesváron sok embert ismerünk, jó kapcsolataink voltak, vannak. A héjjasfalviakkal sem szűnt meg a kapcsolat, még gógániak is jönnek néha ide. Amikor költöztünk el, sok limlomot, bútorokat hazavittünk Petekre, amit pedig ide be tudtunk hozni, azt a kedves héjjasfalvi atyafiak, az akkori gondnok s presbiterek segítségével hoztuk Segesvárra. Egyik azt mondta, mikor kinézett a balkonon: „Jaj, tiszteletes úr, hogy szeretnék én itt lakni! Milyen jó a tiszteletes úrnak, vesz egy halászbótot, és csak kidobja a teraszról, s már kapja ki a halat a Küküllőből!” Megmosolyogtuk.

A Jóisten megáldott egy nyugdíjas lelkipásztorral, akivel a Teológián két évet együtt voltunk. Itt volt Pista [*Besenyei István*]¹¹⁰, ő nagy ajándéka volt számomra a Jóistennek. Együtt lévén a teológián, voltak közös témáink. Különösen, hogy ő Csihával volt évfolyamtárs és jó barátságban. Pistát nem lehetett, csak szeretni; mert sokkal finomabb, mélyebb lelkületű ember volt sokaknál, nálam is. Csak csudálni lehetett tudás dolgában is, de lelkiekben is. Vele együtt lenni, bármiről beszélni mindig felüdülés volt, öröm. Pedig élete során sokat szenvedett. Kulákok voltak a szülei, s az akkor nagy vétek volt, így is került a teológiára. Igazán tudtunk örvendeni egymásnak, akárhányszor találkoztunk. Bibliaórákra együtt jártunk, a mi székünk mindig ott volt egymás mellett. Egy áldott, jóra való szolgatárs volt, akitől még vén fejjel is nagyon sokat lehetett tanulni. Kató, a felesége pedig úriasszony, igazi tiszteletes asszony, egy finom lélek. Feleségemmel nagyon jól megértették egymást, úgyhogy mi itt nem érezhettünk árvaságot vagy magunkra maradottságot. Gazdagon megáldott a Jóisten. Nagyon sajnáltam, amikor Pista elköltözött, de Isten akarata, hogy haza hívja jó és hű szolgáját... én is mehettem volna.

Családom élete

Testvéreim

A legnagyobb testvérünkre, Józsira nem emlékszünk, csak abból, hogy édesanyánk egész életében kesergett korai halála miatt. A fényképe a kezünkben is megfordult: egy szőke hajú, kék szemű gyermek. Úgy emlegették, hogy különlegesen értelmes, okos gyermek volt. Valami bélcsavarodásban pusztult el. Annyira fájdalmas nyomot hagyott édesanyám életében, hogy soha el nem felejtette, folyton emlegette. Nagyon sokat beszélt róla, hogy milyen hamar megtanult járni, beszélni, elküldhették a szomszédba is, példaképpül állította elénk minden tekintetben. Sajnos nem érte meg az iskoláskort.

A húgom kisebb két évvel, mint én. Ritka okos leányka volt, akit, hogy én iskolába kerültem, édesapám szeretett volna taníttatni, de édesanyám ezzel a kijelentéssel: „Hát akkor mi lesz a földdel, mi lesz a birtokkal?” – nem egyezett bele. Így maradt ő otthon, lett később kollektivistá, átélve mindazt, ami osztályrészük lehetett a falusi asszonyoknak. Nagyon hívő, mindig Istenre hagyatkozó asszony, szüleinktől

örökölhette, talán így tudta kibírni vagy elhordozni az életét. Sógorom egy kicsit iszákos ember volt. Jó ember, de ami nálunk nem volt szokás, sem cigarettázás, sem italozás, az nála szokás volt. Szegény húgom, így gondoltam én aztán később, úgy viselhetette el, hogy Istenben bízott, az imádságban megnyugvó, hívő asszonyok közé tartozott, akik, mikor a templomból hazamentek emlékeztek a textusra, és a lelkész, amit a Bibliából nekik magyarázott, meg tudták beszélni, már hazafelé menet. Jelenleg is van egy ilyen ajándék a petki emberekben, akik még otthon tengetik életüket, hogy gondolkodnak az ige felett. Rendszeresen küldöm a *Mai Igét*¹¹¹, és ő hittel fogadja annak üzenetét. Rendszeresen Bibliát olvasó, különösen most, hogy megidősödött, özvegyen él. Gyermekei Udvarhelyt élnek, mint sok petki emberé.

Nem volt könnyű az élete, annak ellenére, hogy – úgy éreztem én mindig – sokkal értelmesebb, okosabb, más szemmel nézte a világot már gyermekként, mint a vele egykorú gyermekek. Egy ritka jó testvér.

Gyermekeim

Két gyermekünk van Ildikó és István. A kettő két természetű volt mindig. István engedelmesebb, Ildikó a lányunk pedig határozott gondolkozású, jóságos, segítőkész, mindenkit szerető gyermek. És ezt becsültem benne, hogy véleményén nem nagyon változtatott, de hozzánk mindenben szeretettel, hálás gyermekként viszonyult. Szorgalmas, felelősségteljes tanuló, imádkozó, templomot szerető gyermek. Az elemi iskolát Héjjasfalván, a középiskolát Segesváron végezte. A Segesvárra menő autóbusz a templomot megkerülve ott állt meg szinte a kapunk előtt. Olyan pontos leányka volt, hogy az autóbust soha le nem késte. Ildi sok könyvet olvasott, sok mindennel tisztába volt, amivel más nem. Egy szorgalmas leányka volt, de nem volt előnyére, hogy papgyermek. A tanárnője – nevet ne mondjak, a változásokat követően megtért, és milyen nagy ajándék, hogy van lehetőségünk arra, hogy Istenhez megtérjünk –, elfelejtette, hogy kenyeret kezdő korában a református egyháztól kapott, és lakást is. Szemére vetette, hogy „Mit gondolsz, mert te papeány vagy, neked mindened kitűnő lesz?” Tízes dolgozatot írt, de azért, mert papeány, ki kellett javítsák a dolgozatát. Szóval nem volt könnyű. Mikor később Ildikó meghallotta, hogy az illető tanárnő Búnon Istvánról és magáról úgy nyilatkozott, mint lelkész s tanítványa, összecsapta a kezét s megdöbbenve mondta: „Édesapám!”

Ildikó orvosira akart menni, ez az igazság. Jól fel volt készülve, s készíttve is. Sikerült a felvételi vizsga, hely nélkül. Ez azt jelentette, hogy nincs mit keress itt. Azt mondta nekem egyszer egy egyetemi tanár: „Volna-e tiszteletes úr ennyi s ennyi pénze?” – „Sajnálom uram”. Nem is volt, hát honnan legyen nekünk? Nem mondta, hogy miért, de én értettem. Akkor elvittük a leánykát Kolozsvárra asszisztens képzőbe. Ott is sikerült, de hely nélkül. Annyit bántott, hogy miért kellett mindenüvé odaírni azokban a kérdőívekben, hogy az apja pap. Ildikó tehát nem tudott felsőbb iskolát végezni, ellenben megsegítette a Jóisten, és el tudott végezni egy műszaki rajzoló tanfolyamot. Brassóban, vizsgáztak, és szerzett egy műszaki rajzoló diplomát. Így kapott helyet egy segesvári gyárban, és jutott kenyérhez.

Ott ismerkedett meg Alberttel, a vőnkkel, aki szász. Egyszer hazaállított a leányunk Alberttel, s olyan csetepaté lett, hogy azt el nem lehet mondani, még rágondolni is kellemetlen. Ildikó viszont nyíltan beszélt: „Édesapám, ne bosszankodjanak, meglátják, hogy ez a fiú egy jó ember”. – „De édes leányom, az én leányom, egy magyar református papnak a leánya ne kapjon egy magyart Erdélyben?” – „Édesapám...” – s ő mondta a magáét határozottan. Többet nem veszekedtem azután vele, de Anikó...! Albertről kiderült, hogy nem tud egy szót se magyarul. Nálunk laktak, két hét után azt mondta Ildikó: „Édesanyám, Albert már kezdi érteni, miket tetszik mondani róla”. Egy ideig románul beszélgettünk, mert mi nem tudtunk németül.

Nagyon elleneztek a lányom házasságát, de ezzel nem boldogultunk. Férjhez ment a szász fiúhoz, és rájöttünk arra megszégyenülve, hogy ennél jobb embert, a Földön nem kapott volna sehol. Albert megtanult magyarul, és a feleségével otthon és bárhol csak magyarul beszél. Ismét Isten gondviselő szeretetére gondolhatunk csupán, hogy a Jóisten így akarta. Albert mérnökember, elektromérnököt végzett. Hívó fiú, aki addig le nem fekszik, hogy Bibliát ne olvasson családjában.

István fiam ott nőtt fel Héjjasfalván, elemi iskoláit otthon végezte. Mindenki kimondhatatlanul szerette, a román fiatalság is. Mikor Héjjasfalvára kerültünk, és bekerült az iskolába, nem tudott egy szót se románul. Jött egy szomszédunknak a fia, és játszódott úgy az udvaron, hogy a román mondta románul, s István magyarul, amit kellett, és így barátságosan a fél délutánt eltöltötték. István úgy megtanult ezzel a

módszerrel románul, hogy mikor Bákóra került szorványlelkészek, azt kérdezték: „Hát te magyar vagy?”

Értelmes, szófogadó gyermek volt. Természetesen a középiskolában zsúroztak, és akkor még el szoktak a gyermekek kérezni: „Édesapám, szombaton Segesváron lesz egy zsúr, elmehetnék?” – „Hát aztán meglátjuk, fiam”. Megvolt az a jó vagy rossz természetem, hogy azért én mindig utána érdeklődtem, kik, mik, hol lesznek... Istvánnak, ha azt mondtam: „Lelkem, gyermekem, az én meglátásom szerint nem helyes, hogy oda menj!” – bár osztálytársai voltak –, ő azt mondta: „De elmegyek, édesapám!” Nem szóltam semmit, de István nem ment el. Elmondhatom, hogy egy áldott jóra való, szófogadó, rendes gyermek volt. Az nem nyöszörgött soha, hogy megyünk a templomba, hanem örvendett, hogy „A falu népével együtt megyünk a templomba!”

Nem tudom, hogy a teológiára való menetel benne mikor fogalmazódott meg. Kérdezték tőlük a tanárok az iskolában, hogy „Fiam, te hova akarsz menni?” – Én mérnökire, én ide-oda, felelték a tanulók. Kérdezték Istvánt: „Te hova mész?” – „Én a teológiára”. Erre azt mondta Farkas Miklós tanár úr neki: „Nem baj fiam, oda is becsületes emberek kellene!” Csiha Emese osztálytársnőm volt, s az édesapja, Nagy József professzor úr még Héjjasfalván is felkeresett: „Hallom, a fiad a teológiára készül”. Mondom: „Igen, öröm a családban, ha a Jóisten...” – „Édes fiam, ha úgy van, hozd fel, hogy igazítsuk el, mire kell figyelnie a készülési során”. Közben István készült, tanult otthon. Én, csacsi, a tapintatlan, azóta is fáj a szívem, hogy annak a profnak azt mondtam: „Hát nagyon-nagyon szépen köszönöm, de úgy gondolom, a gyermek fel van készülve”. Hát ilyen tapintatlanságot! – az ördög mondatta ki velem.

Aztán elment a teológiára, és románból megbukott – nyomban behívták katonának. Más helyen nem volt felvételi, csak a bányászati egyetemen Petrozsényben. Azt mondja István: „Hát oda megyek édesapám, hogy ne kerüljek három éves katonaságba”. A Jóisten mindenütt velünk volt. Elmentünk Petrozsénybe, és megtudtuk, hogy ott van a tanítónak a fia, Kiss Loránd sebészorvos. Nyilván elmentem Lorándkához, elmondtam, hogy mi miért vagyunk itt. „Semmi probléma – azt mondja –, ott ebédelek mindennap a tanárokkal”. István bejutott a bányászati mérnökire. A bányászfiúkat mind Szászvárosba vitték a katonasághoz, István is

odakerült. Ott lehúzta azt a nem tudom, hány hónapot. Beteg is lett szegény gyermek, valami megszúrta az ujját, vérmérgezést, majd vesebajt kapott. Éppen szabadságon volt. Látja az édesanyja, mondja neki: „Istvánka, te vagy elhíztál, vagy meg vagy dagadva” – hát tele volt vízzel, nem működött a veséje. Mikor meglátták az udvarhelyi orvos barátaim: „Azonnal Vásárhelyre!” Elvittük Vásárhelyre. Nem kívánom senkinek, azt az állapotot. A beutaló orvos, aki gondjába vette, román ember: „Tiszteletes úr! Tiszteletes úr nem lepődik meg, Istenben bízó ember, Isten szolgája, mindenre legyenek felkészülve!” Ez azt jelentette, így értettük mi, hogy elpusztulhat a gyermek. Úgy mentem haza Vásárhelyről, a hitvány Skoda autómmal, hogy a könnyem folyt, hiába nem akartam, de végig keseregtem, sírtam. Másnap reggel már mentem vissza, de azzal fogadott az orvos: „Nem tudok semmit mondani tiszteletes úr”. Harmadik nap, mikor visszamentem, jön az orvos szembe velem, megölel: „Na, hol van az a boríték, amit ide akart adni?”

Onnan megszabadult, és a katonaságtól is szabadságolták. Mondtam én ott valaki nagy tisztnek: „Sajnálom, hogy szegény fiam nem tudja kiszolgálni az idejét”. Azt mondta nekem: „Uram, ne sajnálja, úgy örvendene mindenki, ha innen elmehetne”. Eljött István haza, és ismét készült a teológiára. Milyen csudálatos Isten dolga, ő már Petrozsényban járt Lőrincz Mózsi lelkipásztorhoz rendszeresen, és Mózsi felkészítette a felvételi vizsgára. Amikor betegsége miatt hazajöhetett, és ősszel ment a teológiára, akkor simán sikerült a felvételi.

István ifjúsági szenior volt. Egy végtelen jóindulatú, mindenkit szerető, mindent elfogadó, helyesen gondolkozó ember. Egy bíráló szót valakiről vagy valami olyan különös megjegyzést, valami bántót az nem tett soha. Úgyhogy megvallhatom, én is tanultam sokat tőle. Ilyen természetű gyermek volt.

Nem Erdély, nem beszélt senki magyarul

Meglepett, hogy Istvánt Bákóba helyezték a teológia elvégzése után, mert úgy nézett ki, hogy vagy Udvarhelyre, vagy Medgyesre jön. Erről ő nem is tudott sokat, hisz a medgyesi tiszteletes úr tőlem kérdezte: „Te mit szólnál, ha a fiadat elhoznám?” Mondtam: „Nagyobb örömöm nem lenne!” Mentünk a kibocsátó ünnepségre. Tordát elhagyva Felek felé – már este volt – olyan zápor, villámlás, dörgés lett, hogy talán

életemben olyan csúnya időt nem éltem át. Belevágott a villám egy fába, amennyi ágaboga volt, mind tiszta tűz volt. Olyan rossz érzéssel mentünk Kolozsvárra e miatt az eső miatt. Másnap lejárt az ünnepség, mondom Istvánnak: „Fiam, ne menjek be a püspökhöz, Nagy Gyulához?” Hát eszerem volt. Nem is hozzá, hanem mentem volna a kedves feleségéhez, a püspöknéhez. Sokszor aludtunk Szebenben náluk annak idején. „Édesapám, hát nem helyes, ahogy gondolkodik, szó se lehet!” S mondom: „Te fiam, tudod ezt a Medgyest?” – „Hogyne – azt mondja –, de úgy néz ki a dolog, hogy nem megy az”. – „S hát mért’?” – „Nem mondhatok – azt mondja – semmit, nem tudom, de nem megy”. Eljött a kinevezések ideje és talán Istvánt nevezték ki legelőször, Bákóba. Engem nagyon meglepett, viszont ezt neki nem mondhattam. Volt akkor is, aki intézkedett. Maradjon ez Annál, Aki ezt inkább megőrzi. Nekünk biztatnunk kellett Istvánt, bátorítani. Kissé megnyugtató, hogy ő a kinevezését Isten akarataként fogadta és vállalta.

Istvánt, mikor ment Bákóba, mi költöztettük. Hárman mentünk: Anikó, István és én. Úgy fel voltunk pakolva, hogy mikor Csíkszeredán túl mentünk ki arra a hegyre, gondoltuk, ki kell húzassuk az autót valamilyen teherautóval. El is romlott egyszer-kétszer, de addig mentünk, hogy egyszer csak megérkeztünk. Csak hogy éppen nem sírtam! Nem Erdély, nem beszélt senki magyarul. Voltak ott valami kedves szomszédok, egy zsidó család, később kimentek Izraelbe. Ők ugyanabban az épületben laktak, ahol volt az imaház és a papi lakás.

Nagyon féltettük Istvánt, valaki mindig a nyomában volt. Egyszer beszélgettünk vele a lakásában; egy szoba volt s valami konyhaféle. Ki tudja, miket mondhattam ott, megfogta a kezemet a gondnoknő férje, és intett mind a lámpára. Román ember volt, magyar a felesége, még amellet héjjasfalvi származású. Megfogtam, kivettem és megkérdeztem: „Mit mind integet a lámpára?” – „Tiszteletes úr, oda van betéve a mikrofon, amivel lehallgatják a fiát. Amit nekem mondott, azt mindent tudnak”. Diákok voltak Istvánra is ráállítva lasiból [*Jászváros*]. Istentiszteleteket úgy tartottak, hogy kimentek az erdőbe vagy ilyen-olyan helyekre, de mindenütt a nyomában voltak.

Egy svájci segélyegyletnek az alkalmazottja Erdélyben járt. Egy kedves barátom elhozta hozzánk modván, hogy „A fia Bákóban van, akkora területen szolgál, mint Erdély, mégisincs semmi járműve”. – „Semmi probléma – mondta az illető –, elküldjük

a pénzt a bukaresti bankon keresztül, mihamarabb megkapja, és vesz egy Daciát”. Hatvan-hetvenezer lej volt az akkor. A papír megérkezett Istvánnak, hogy a pénzt elküldték a brassói banknak, menjen, vegye fel, onnan azonban nem jött semmi értesítés. Végül Istvánnak megmondták, hogy húzódjon meg, a pénzt visszaküldték Svájcba. Igen, ilyen világ volt akkor, még emlegetni se jó. Hála Istennek, hogy az Istennek mai szolgálói ezt nem érzik.

Viszont nagy öröm volt, hogy István becsületesen helyt állt, szorgalmasan végezte a rábízott feladatokat. Közben a Teológián megismerkedett Ildikóval. Ildikó is járogatott Bákóba, mi is voltunk nemegyszer. Eltelt két év, és aztán ürült Bún, Dénes Gyula ment nyugdíjba, s az ő szava elég volt: „*Hívjuk meg a héjjasfalvi tiszteletes úr fiát!*” Így került Búnra. Iskolatársai is voltak Búnon, Nagy Gézáék, úgyhogy ismerős volt ott István. Talán prédikált is Búnon, tehát a búniak is őt akarták. Ez 1989-ben volt, már a feleségivel mentek Búnra.

Unokák

Három unokával áldott meg a Jóisten. Ildikónak egy lánya van, Münchenben élnek, egy ritka értelmes, okos gyermek. Egyetemre jár, valami városfejlesztés szakra. Most annyi egyetem van, hogy nem lehet eligazodni. Azt mondják, hogy jó szakma. Mondtam: „A szakmához fiam, aztán jó ember is kell, szív is kell”. Az idén írja a vizsgadolgozatát. Az ő természete az édesapjéé: alaposság, meggondoltság, türelem, mindenkinek a megbecsülése, mindenki szeretete. Soha nem hallottam az unokámat valakiről valami bíráló szót mondani. Vejemnek tudom be, hogy kicsi Ildikó, hál’ Istennek még – bár van egy keserű íze azért ennek, mert csak elvesz, vagy már elveszett – csudálatosan szépen beszél magyarul. Sok ismerősöm van, ahol már haza sem jön az unoka, mert nem tud a nagyapjával, nagyanyjával beszélni. Csudálatosan beszél kicsi Ildikó magyarul, mondhatom, hogy segesváriakkal felveszi a versenyt. Egy alkalommal az iskolában személyi adatok felvételekor megkérdezte az osztályfőnöke: „Anyanyelved?” Azt felelte: „Magyar – édesanyám magyar”.

A fiamnál gondoltam, hogy legalább három-négy gyermek születik. Kettő lett: Emese és Istvánka. Mindkettő értelmes. Emese szorgalmas, és igyekszik a célját elérni. Elvégzett egy német-angol szakot, aztán még elvégzett egy nemzetközi kapcsolatok

mesterit. Jelenleg egy német cégnél dolgozik Kolozsváron. Már volt kint kétszer tapasztalatcserére: egyszer Berlinben, most utoljára Münchenben.

Ami nekem egy kissé fájó pontom, az Istvánka. Mindig azt gondoltam, hogy pap lesz belőle. Istvánka egy mély, lelkileg érintett, jóra való, már most hívó lelkületű gyermek. Politológiára iratkozott be, aztán most a jogra is beiratkozott, de az ő helye, amilyen alkatú, gondolkodó gyermek, a teológián lett volna. Csak a Jóisten tudja, hogy miért adta ezt, de hiszem, hogy ebben is ott van Isten döntése, akarata. Hálásak is vagyunk, mert úgy néz ki, hogy még ragaszkodnak, megbecsülnek minket. Elég gyakran telefonálnak, még írnak is egy-egy emailt mind a ketten. Szeretni való fiú, aki egész életében mindenkit szeret, és mindenki javát szolgálja becsületesen.

Záró gondolatok

Számtalan jóval megáldott a Jóisten életem során, én azt nem is tudom megköszönni. Sokszor gondolkoztam arról, s még most is, amikor olyan esetek adódnak, olyan hálát érzek szívemben, hogy nem találok megfelelő szavakat. Miért vett ki a Jóisten, miért tartott engem valakinek abból a hatvannégy gyermekből, akik a mi utcánkban voltunk, hogy engem erre méltatott, hogy igyekezzek a szolgálja lenni? Ha valami olyan ért, hogy esetleg emberileg kifogásolható, mindig ehhez mértem a jelen állapotomat, milyen volt akkor, amikor gyapjúból való harisnyám volt. Voltak áldott lelkű lelkészek, tanítók, akik igyekeztek abból az ősi állapotból valakit bevonni abba, hogy megfelelő emberek irányítsák vagy segítsék a magyarságot, éppenséggel egyházunkat, a hűséges, a becsületes, az emberséges helytállásra. Ezt ajánlottam Istvánnak is: „Fiam, mindig a jelenlegi állapotodat ahhoz mérd, hogy honnan indultál, és megérzed, hogy Isten jósága, kegyelme, kimondhatatlan szeretete segített oda, ahol ma vagy, aki ma vagy”.

Engem, és érdekes, Istvánt is az Ézsaiás 54:10 versével szenteltek pappá, „*Mert a hegyek eltávoznak, és a halmok megrendülnek, de az én irgalmasságom, és békességem szövetsége meg nem rendül – így szól könyörülő Urad*”. Az úgy megérintett engem, hogy oda kényszerített mindig, ahol és ahogy volt a helyem. Éreztette, és érezteti a mai napig, hogy csak ember vagyok. Nagy ajándék, hogy érezhetem, hogy Isten könyörülő, irgalmas volt mindig hozzám! Annyiszor ki kellett

volna zavarjon ebből a közösségből, még a gyülekezetből is, , és Ő mindig irgalmas, mindig könyörülő volt. Isten különös ajándékának tudom az életemet, amit én megköszönni nem tudok soha.

A becsületességben, az emberségben minden benne van: a hűség, a kitartás, hogy mindig csak Istenre figyeljünk. Fülelem legyen mindig nyitva: mit mond Isten? Ott a Biblia s minden más egyéb, mert a mindennapi eseményekben is az Úr tanít bennünket. Aképpen cselekedni. Ezért volt mindig csoda életemben Jézus földrejövetele, az emberek között való szolgálata. Az Ő senki által nem utánozható szeretete, hogy Ő mindenkit mennyire meg tudott érteni: észrevette Zákeust ott fent a fán, vagy a bűnös asszonyt, mikor mindenki mindent dobogált rá, Ő vette oltalmába, és formálta ismét azzá, ami valamikor lehetett, becsületes, tisztességes asszonnyá. Csak az Úr Jézus Krisztusban bízunk, Istentől el ne szakadjunk. Aztán az, hogy néha elrugaszkodunk, az már emberi gyarlóság. Különösen a földi javakért nem kell aggódni. Isten mindig kirendel annyit, amennyi éppen szükséges. Ha mi úgy látjuk, hogy kevesebb, akkor biztos, hogy kevesebb szükséges. Ha úgy látjuk, hogy keservesebb, nehezebb, annak úgy kell valaminél fogva lennie, amit nem tudok én tisztán látni, talán megérteni sem tudom. Ha örömben részesülünk és jóban, amiben nekem tényleg részem volt bőségesen, legyünk hálásak, megelégedettek.

Ki tud több jót tenni az emberekért, az emberekkel, mint egy lelkipásztor? Az égvilágon senki. Ezért tartom olyan szépnek az én elmúlt életemet. Ha a következő percben mondaná az Úr, hogy menni kell, mennék oda is. Mert hiszem, de aztán úgy, mint édesapám, aki mondta: „Ó, fiam, teológia, teológia, tudomány, tudomány! Egyszerűbben vedd a dolgot: hogy az Úristen irgalmas és kegyelmes!” – ezt mondta a falusi ember. Szeretném, hogy a magyar reformátusok lelkészei valahogy próbáljanak azok lenni, akiké reménységgel az Úristen őket – mint annak idején minket – elhívta, és ilyen csodálatos szolgálattal megbízta. Ezért gyönyörködöm az egyház, a papok munkájában. Nekem több élmény, ha elmegyek a templomba, ha valakit Isten ismeretére segíthetek.

Sokszor elgondolkodom, mi hol voltunk erőtlenekek, gyengébbek, nyomorúságosabbak, hol nem tettük azt, amit tenni kellett volna? S ha ilyen adódik, akkor igyekszem vén fejjel is Isten elvárásának eleget tenni. Őszintén mondom, nyugodt, boldog vagyok,

mert hiszem én azt, hogy ami itt elkezdődött, az tovább folytatódik, ha az Úr méltónak tart arra, hogy befogadjon az Ő országába.

Köszönöm azoknak, akik lehetőséget adtak vallomásom elmondására. Isten áldása kísérje...

Jegyzetek

¹ **Atzél Ede** báró (1906-1945 (eltűnt): erdélyi magyar politikus, földbirtokos. Jelentős szerepe volt a kisebbségi magyarság társadalmi, gazdasági, kulturális életének, illetve védelmének megszervezésében. A Wesselényi Lövész Egyesület elnöke, a náciellenes Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége egyik vezetője. A 2. magyar hadsereg 1944. szept. 5-ei támadásakor (tordai csata) egy vállalkozás végrehajtásával elfogott egy teljes román hadosztály-parancsnokságot. A kormányzóság felkérésére elvállalta egy nem hivatalos fegyverszüneti delegáció (Dudás József, Faust Imre, Glässer Aladár) vezetését a magyar békeszándék bejelentésére és a szovjet feltételek megismerésére. Szept. 22-én indultak. Az 1. magyar hadsereg vonalain át 24-én Moszkvába vitték őket, ahol Kuznyecov vezérezredes, a Vörös Hadsereg Vezérkara főnök-helyettese közölte a Szovjetunió készségét a fegyverszüneti tárgyalásokra. Okt. 15. után részt vett a fegyveres ellenállásban. Dec. 3-án az ellenállástól kapott megbízatással átment a fronton. A szovjet szervek átadták a magyar rendőrségnek. A románok (állítólag) kikérték, nyoma veszett. (Forrás: http://vilaghaboru2.blogspot.ro/2014/07/atzel-edo_19.html)

² **Csaba királyfi**: a néphagyomány szerint a székelyek legendás vezére. Életére vonatkozó megbízható adatokkal nem rendelkezünk, az a legendák, és mondák ködébe vész. Néhány elmélet szerint alakja legalább három, időben egymástól távol eső személy összemosásából keletkezett. A székely és a magyar nép eredettörténete szorosan kötődik Csaba királyfihoz. A székely legenda szerint Attila halálát követően két fia között a hatalomért harc kezdődött. A nyugati népek Aladárt támogatták, míg a hunok Csabát pártolták. Véres harc kezdődött a két tábor között. Miután vereséget szenvedett, Csaba több ezer hun vitézzel Szittyaországba vonult, a megmaradt hunok pedig Csige mezején (Cigalmezőn) és Erdély keleti felén telepedtek le. Mivel féltek a további támadásoktól, már nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték magukat. Később szomszédos népek támadtak a székelyekre. Mikor a harc már-már a székelyek vesztét hozta volna, Csaba királyfihoz imádkoztak, és csoda történt: a Hadak Útján (Tejút), az égből megjelent egy lovascsapat, élén Csaba királyfival, aki a támadókat elsöpörve megvédte népét, majd visszatért az égbe. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Csaba_kir%C3%A1lyfi)

³ **concentra**: katonai továbbképzés ürügyén végeztetett munkaszolgálat, mely 1950-től egészen 1990-ig létezett Romániában. A szovjet mintára elindított osztályharc idején több tízezer fiatal férfit, személyes szabadságuktól megfosztva, minden jogalap nélkül, katonai behívóval lapátos építőmunkára kényszerítettek, munkabér nélkül. Építőtelepeken, bányákban dolgoztak embertelen körülmények között. Fűtetlen barakkokban tartották őket, gyenge kosztért rendkívül nehéz fizikai munkát végeztettek velük. Gyárak, vasutak, hidak, „a kommunizmus vívmányai” épültek így fel. (Források: Tifán Magdolna: Édesanyám akkor kezdett siratni... A katonáskodás emlékei Székelyvárságon. In: *Örökségünk*, 1. évfolyam (2007) 3. szám, <http://www.szekelyhon.ro/archivum/offline/cikk/86568/tizeves-a-volt-kenyszer-munkaszolgalatos-katonak-szovetsege>)

⁴ **Erdélyi Gazda (1941–1944)**: folyóirat, a dél-erdélyi EMGE-szervezet hivatalos lapja. Jellege és tulajdonosa ugyanaz volt, mint a kolozsvári azonos című lapnak, anyaga azonban eredeti. Mindvégig Nagyenyeden nyomták, a körülményektől függően hol havonta, hol kéthetenként, majd 1943-ban hetenként jelent meg a kolozsvári kiadással azonos évfolyamjelzéssel, de saját számozással. Főszerkesztője 1942 januárjáig ugyancsak Teleki Ádám volt, mint Kolozsvárt, 1942 júniusától megszűnéséig pedig Nagy Endre, a csombordi gazdasági iskola igazgatója. Tényleges szerkesztője Kacsó Sándor volt; az ő jelenlétéből eredően kibővült és jelentős szerephez jutott a lap *Szellemi életünk* című része, mely a magyar klasszikus és az újabb népi irodalmat népszerűsítette, közölte Kacsó Sándor és Vita Zsigmond irodalmi cikkeit, Bitay Pál, Donáth László, Horváth Jenő, Szemplér Ferenc, Szepesi Nits István és mások verseit, novelláit, jegyzeteit. Hangsúlyt kapott a természettudományi cikkek közlése, itt jelentek meg többek közt Szathmáry Gyula természettudományi szakíró és tankönyvíró népszerűsítő írásai. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Erd%C3%A9lyi_Gazda_%28foly%C3%B3irat,_1941%E2%80%931944%29)

⁵ **kaláka**: közös munka, amellyel megsegítenek valakit. "Kivált a magyarság között, de az oláhságnál is elterjedt szokás, amely abban áll, hogy meghívás után az atyafiak, szomszédok sőt az egész falu valakinek egyszerre, minden fizetés nélkül dolgozni mennek. A kalákák többfélék: házfahordó, arató, kaszáló, gyűjtő, szántó, kendernyűvő, háztöltő, trágyázó, kőhordó s télen a nőknél fonó kalákák. A kalákában végzett munkáért a gazda viszont a dolgozókat megvendégeli. E vendégség rendszeren tánccal jár. E szokás a szlávoknál és a litvánoknál is megvan s neve is a szlávoktól való kölcsönvételeire vall nálunk." (Forrás: Révai Nagy Lexikona)

⁶ **Securitate** (románul: *Departamentul Securității statului*, azaz *Állambiztonsági Osztály*) a román kommunista diktatúra titkosszolgálat. A világ 1987-ben ismerhette meg működését, amikor a román kémszervezet (DIE) korábbi vezetője, Ion Mihai Pacepa tábornok, aki 1978-ban Nyugatra szökött, *Vörös horizontok* címmel könyvet adott ki a szervezetről. A Securitatet 1948-ban – szovjet mintára és az első időszakban szovjet belügyi tisztek

vezetésével – alapították Országos Népbiztonsági Igazgatóság (Direcția Generală a Securității Poporului – DGSP) néven, 1951-ben, 1967-ben, 1972-ben és 1973-ban átszervezték. Fő feladatát, a kommunista rendszer céljainak megvalósítását veszélyeztető „belső ellenség” felkutatását és kiszorítását viszonylag kis létszámú hivatásos stábnal, de példátlanul széles – a hetvenes évek végére több százezres – besúgó hálózattal látta el. (Forrás: Dennis Deletant: A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989 (1-2. rész); In: *Betekintő* – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata, 2011/4. és 2012/1. szám; http://www.betekinto.hu/2011_4)

⁷ **Petek** (románul *Petecu*, németül *Petek*) falu Romániában Harghita megyében. A Székelyföld egyik peremfaluja. Székelyudvarhelytől 18 km-re délre, a Verőfény-tető lábánál fekszik, Kányádhoz tartozik, melytől 5 km-re délre van. 1478-ban említi oklevél. Régi temploma 1587-ben épült a falutól távolabb és 1811-ben szélvihar áldozata lett. Mai református temploma 1811 és 1824 között épült. Innen ered a Petky család, melynek legnagyobb alakja Petky János erdélyi kancellár. 1876-ig Felsőfehér vármegyéhez tartozott. Ortodox temploma 1938-ban épült, 1966-ban bezárták. 1910-ben 844 magyar lakosa volt. A trianoni békeszerződésig Udvarhely vármegye Udvarhelyi járásához tartozott. A második bécsi döntés annak ellenére sem érintette, hogy az új határvonal mentén feküdt, és magyar többségű volt, de a döntőbírák Románia birtokában kívánták hagyni a Brassó–Tövis vasútvonal egészét. 1992-ben 317 lakosából 307 magyar és 10 cigány volt. Forrás: (<https://hu.wikipedia.org/wiki/Petek>)

⁸ 1848 előtt több arisztokrata családnak volt érdekeltsége Székelyderzsben. A falu története szorosan a Petky család Derzsi előnevet viselő ágával fonódik össze. A Petkyek már akkor jelen voltak a falu történetében, amikor a templom szentélye épült. Ezt igazolja a szentély boltozatának egyik záróköve, amely az ő címerüket viseli. A templom bejáratánál egy címeres sírkő Petky Mihály emléket őrizi, aki 1571-ben Udvarhelyszék főkirálybírája volt. Az ő fia volt az 1612-ben elhunyt Petky János, erdélyi kancellár, aki a Basta seregei által 1605-ben felégetett templomot a saját költségén javíttatta ki és a toronyba két harangot öntetett. Egy 1607-ben adományozott, arany és ezüst szálakkal varrt törökmintás terítőjét ma is őrizi az egyházközség. Petky János és Borbála egyik fiának, Istvánnak az emléket őrizi az Unitárius Énekeskönyv 50-es számú éneke 1607-ből. Ekként énekel Istenről: „Fénysugarát hajnalodnak áldón ránk terítéd / Arcainkról te törölöd le a verítéket. / Elröppenő sóhajtasok szerét számon tartod, / szereteted élő Isten mindétig megtartott.” A Petky családot rokoni szálak fűzték az Apafiakhoz is. Apafi György felesége Petky Borbála volt. Petky Borbála 1635-ből való adománylevelét, amelyben az egyik bástyát az egyházközségnek, annak alsó részét a mindenkori papnak adományozza, a mai napig az egyházközség birtokában van. Forrás: (<http://szekelyderzs.com/falu.html>)

⁹ **közbirtokosság:** a közös tulajdonban levő (erdő és legelő) ingatlanok használatának szabályozására az érdekeltekből alakult társulás. A közbirtokosságok működésüket saját maguk által alkotott alapszabály szerint folytatták.

¹⁰ **Hangya Szövetkezet:** A 20. század elejétől a Hangya Fogyasztási Szövetkezetek képezték – a hitelszövetkezetek mellett – a szövetkezeti mozgalom alapvető formáit Magyarországon. 1898-ban az Országos Központi Hitelszövetkezetről szóló törvény nyomán jött létre a termelő- értékesítő és fogyasztási szövetkezetek „Hangya” központja. Az első szervezet 1898-ban alakult meg egy Bars megyei szlovák faluban, s gyors térnyerésükre jellemző, hogy az első világháború előtt számuk már elérte a háromezretet. A Hangya-szövetkezetek jelentős eredményeket értek el a falusi áruellátásban, a kisparaszti áruterelés fellendítésében, a hitel- és áruuzsora leküzdésében, valamint a tejtermékek könnyebb értékesítésében. 1940-ben a bécsi döntés következtében 768 magyar szövetkezet közül 556 Észak-Erdélyben, 212 pedig Dél-Erdélyben maradt. A dél-erdélyi szövetkezetek valamennyi típusa a Nagyenyedi Hangya Szövetkezeti Központjához csatlakozott, míg a dél-erdélyi magyar szövetkezeti érdekeket gr. Haller István nagyenyedi Hangya elnök vállalta magára. A nagyenyedi Hangya Szövetség hatáskörébe tartozó szövetkezeteknek háromnegyed része szabadult fel, tagszövetkezeteinek 25,08%-a maradt dél-erdélyi területeken. Két hét leforgása alatt viszont megtörtént a kolozsvári központ Dél-Erdélyben maradt szövetkezeteinek a nagyenyedi Hangya Szövetségbe való bekapcsolása és a kolozsvári Központtal való függő ügyeinek elszámolása. Sok utánajárással sikerült ugyanakkor a bukaresti Szövetkezetek Nemzeti Intézetének jóváhagyását is megnyerni, hogy az addig csak fogyasztási szövetkezeteket magába foglaló Hangya Szövetség felvehesse hatáskörébe a többi, központ nélkül maradt dél-erdélyi magyar szövetkezeteket is. (Források: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=1572>, <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=77>, http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf2618.pdf)

¹¹ **Hegy István (1914-2004): lelkész.** “Petek, Székelyudvarhely, Nagyenyed, Kolozsvár, újból Petek és újból Székelyudvarhely. Ezek voltak sorrendben élete fontosabb és meghatározó állomásai. Az udvarhelyi és nagyenyedi református kollégium, a kolozsvári egyetem, s nem utolsósorban az állandó tanulás, önképzés formálták egyéniségét. Fiatal lelkipásztorként, látva az erdélyi szörványmagarság lesújtó helyzetét, utazó titkári

beosztást vállalt, hogy felmérhesse a magyar nyelvű iskolahálózat hiánya miatt is létező gondokat, és azokról tájékoztassa feletteseit, volt professzorait. Ravasz László püspöktől tanulta, és vallotta, hogy a falu nagy erőtartalmát jelent nemzeti közösségünknek. Ezzel a hittel kapcsolódott be az 1930-as években a falukutató mozgalomba. Nagyenyeden 1942-ben jelent meg nyomtatásban *A falusi lelkipásztor sajátos feladata* című tanulmánya, amely ma is útmutatóul szolgálhat, különösen a fiatal – falusi gyülekezetben szolgáló – pályatársaknak. 1999-ben állami kitüntetést vehetett át Budapesten Orbán Viktor kormányfőtől a kisebbségi közéletben kifejtett munkásságáért”. (<http://szekelyudvarhelyieme.ro/index.php/rss/669-szeretni-kell-ezt-a-nepet.html>)

¹² **Illyés Gyula Oroszország. Útjegyzetek** (Budapest, 1934, a Nyugat kiadása). Illyés, aki a szovjet írók 1934-es első kongresszusára érkezett Oroszországba, objektív és éleslátó útjegyzetet írt, szemben a korabeli megfigyelők zömével. Az akkor 32 éves író így summázta a látottakat: a Szovjetunió az iparfejlődés nem kapitalista útjára lépett, de már a korai szakaszban látszik, hogy ez a stratégia a társadalmi szerkezet szétfűzésén, a primitív munka szörnyű kizsákmányolásán, a természeti kincsek eltékozlásán alapul. A Szovjetunió diktatórikus-bürokratikus modellt követ, polgárainak vére és verejtéke árán a gazdasági önellátás és a katonai-politikai hatalom felé tart, amely a bevételek és kiadások ilyen elosztása mellett nem lehet tartós – vélte Illyés. (Forrás: <http://www.kultura.hu/irodalom-archivum/orsz-lap-ismerteti>)

¹³ **aprószentekelés:** népszokás, amely a bibliai eseménynek, a betlehemi gyermekgyilkosságnak állít emléket. A legények, és a gyermekek egyaránt jártak aprószentekelni. Kézdiszarazpatakon, amikor december 27-én, Szent János apostol napján éjfél utáni óra, a legények elindultak aprószentekelni. A leányos házakat keresték fel, ahol az udvarra érve, az ablak alatt a cigányzenész hegedülni kezdett. A leány, hogyha fogadta az aprószentekelőket, égő gyertyával jelzett az ablakban. A házba érve énekeltek, táncoltak, mulattak. A háziak pálinkával, kaláccsal kínálták az aprószentekelőket. Amelyik leányhoz nem mentek aprószentekelők, azt megszólták. Amelyik leány nem engedte be az aprószentekelőket, azzal „csúfságot tettek”. Az aprószentekelők jelt hagytak maguk után: seprűt állítottak keresztbe az ajtó bejáratához, vagy kivették a kaput a sarkából.

Az aprószentekelésnek legtöbbször része volt a jelképes korbácsolás, a vesszőzés is. A bukovinai Andrásfalván Aprószentek napján a legények már kora hajnalban elindultak a leányos házakhoz a már előre elkészített vesszővel. Az aprószentekelők, kisebb csoportokban jelentek meg egy-egy leányos háznál, és sorba aprószentekelték nemcsak a lányt, hanem a család többi tagját is. Általában abban igyekeztek, hogy még pendelyben az ágyban találják a lányokat. Amint benyitottak a szobába, és egy-egy lányt elkaptak, a következő szavakat mondták:

Hány *az* *aprószentek?*
(felelet) *Ezerek.*

Ekkor már suhogott a vessző, és ütemszerűen folytatták:

Aprószentek, *Dávid,* *Dávid,*
Jó egészséggel viseld az új esztendőt!

(Források:

http://www.kezdiszarazpatak.hu/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=12&Itemid=14,

Sebestyén Ádám: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Mádéfalvától napjainkig. Szekszárd, 1972.)

¹⁴ **Regát:** Moldva, Havasalföld és Dobruzsza történelmi régiók erdélyi magyarok által használt gyűjtőneve, a Román Királyság 1881–1913 közötti területe, a mai Románia Kárpátokon túli része (kivéve Dél-Bukovina). Másik nevei: Órománia vagy Ókirályság. A magyar tájszemlélet ismeri még a Kunország elnevezést is. A *regat* román szó, magyar jelentése „királyság”. Az 1918. december 1-jén tartott gyulaféhevári román nagygyűlés felhatalmazás és valódi képviselőlet vagy képviselőlet jog nélkül kimondta Erdély egyesülését Romániával. Ezt – mint az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának prekonceptiójával egybevágó és időközben *status quo* szintjére emelkedett követelést – 1920-ban az antant hatalmak a trianoni békeszerződéssel jóváhagyták. A Regát gyakorlatilag már 1918. december 1-jén egyesült Erdéllyel, amelyet a román hadsereg inváziója biztosított, és ezzel jött létre az úgynevezett *Nagy-Románia*. (Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Regát>)

¹⁵ A Vasgárda (románul Garda de Fier) nacionalista, antiszemita és magyarellenes mozgalom volt Romániában 1927-től a második világháború éveiiig. A Vasgárda alapját adó politikai mozgalmat Corneliu Zelea Codreanu alapította 1927-ben Mihály Arkangyal Légioja néven (Legiunea Arhanghelului Mihail), és ő volt a vezetője haláláig, 1938-ig. Követőit gyakran „legionáriusok” néven emlegették (legionarii), a mozgalmat pedig ókori római mintára „Légió” vagy „Légiós Mozgalom” (Mișcarea Legionară). A gyakran betiltott mozgalom többször nevet váltott. (Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Vasg%C3%A1rda>)

¹⁶ **Kaca** (románul *Cața*, németül *Katzendorf*) falu Romániában, Brassó megyében. Segesvártól 67 km-re délkeletre, Fogarastól 55 km-re északkeletre, a Nagy-Homoród jobb partján fekszik. Írott források és régészeti

feltárások hiányában nem lehet tudni, volt-e itt magyar, székely település a szászok érkezése előtt. Valószínűbb, hogy szászok alapították a települést a 13. században. A települést 1299-ben "Villa Felium" néven írják az oklevelek. 1400 körül Kőhalom filiájaként említi okirat (egyházi adószedőlista). 1505 találkozunk először írásban is a maihoz hasonló *Kachai* elnevezéssel. Középkori lakossága a reformáció idején lutheránus lett. 1658-ban török és tatár csapatok égették fel Kacát. Az ezt követő időkben még háromszor pusztította tűzvész a települést (1683, 1706 és 1749). 1910-ben 1343 német, román, cigány és magyar lakosa volt. A trianoni békeszerződésig Nagy-Küküllő vármegye Kőhalmi járásához tartozott. 1992-ben társközségeivel együtt 2491 lakosából 1034 román, 808 magyar, 608 cigány és 41 német volt. (Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Kaca>)

¹⁷ **Gönczy Lajos** (1889-1986): lelkész, teológiai tanár. Székelyudvarhelyen született, apai nagyapja, Gönczy Lajos, kelementelki lelkész volt. A nagyapa első házasságából 5 gyermek, a másodikból szintén 5 gyermek született. Ebből hat fiú. Öt közülük lelkész lett, kivéve Gönczy Lajos apját, aki az Udvarhelyi Református Kollégium tanára, később igazgatója. Anyja Kovács Emma, felsőtorjai Kovács Domokos jómódú építész lánya volt. A házasságból hét gyermek született, akik közül három érte meg a felnőttkort. Az anyja 1893-ban korán elhal. Gönczy Lajos alig három éves ekkor. Elemi iskolai tanulmányait és a kollégiumot Udvarhelyen végezte. A kollégium elvégzése után tanári pályára szeretne menni, apja viszont a lelkészi pályát ajánlja figyelmébe. 1907. szeptember 10-én iratkozott be a kolozsvári teológiára. A teológia elvégzése után Kenessey Béla püspök titkára lesz (1912). Ez időben a kolozsvári Magyar utcai gyülekezetben segédlelkészkedik is. 1913-ban megvált a titkárságtól és elkezd készülni külföldi tanulmányi útra Berlinbe. Elutazása előtt eljegyi Pap Erzsébetet, a berkeszi lelkész leányát. 1914 február végéig volt Berlinbe. 1914-1922 között a gyulafehérvári gyülekezet, 1922-1926 között pedig a dési gyülekezet lelképásztora. 1925-ben a dési egyházmegye főjegyzőjévé választják. 1926-ban hívják meg a kolozsvári teológia újszövetség tanszékére helyettes tanárnak. 1948-ban a vallásügyi miniszter kényszernyugdíjba küldi. Ekkor 58 éves. 1986. április 24-én hunyt el. (Forrás: Akik jó bizonysgot nyertek Kolozsvár 1996. 319-334. o.)

¹⁸ A bécsi döntést követő négy évben az észak-erdélyi iskolákban a magyarországi tankönyveket használták, Dél-Erdélyben viszont a Romániában korábban engedélyezett román nyelvű tankönyvek voltak továbbra is forgalomban. Mellettük azonban (illetve pótlásukra) az egyházak összefogásával a nagyenyedi Bethlen Nyomdában sikerült még néhány magyar nyelvű általános és középiskolai tankönyvet, szöveggyűjteményt megjelentetni, s ezek mellett kiadták Imre Lajos és Maksay Albert, ill. Gönczy Lajos vallás tankönyvét (mindkettőt Juhász Albert átdolgozásában, 1943), és a III-IV. osztályos dél-erdélyi vallás tankönyvet, Nagy József átdolgozásában (1944).

Forrás: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Tank%C3%B6nyvkiad%C3%A1s_\(Rom%C3%A1nia\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Tank%C3%B6nyvkiad%C3%A1s_(Rom%C3%A1nia))

¹⁹ **Palatábla, palavessző.** Írás, rajzolás céljára agyagpalából készült, kézbe vehető v. nagyobb méretű, állványra felhelyezett lemez, amelyen palavesszővel dolgoztak a tanulók, ill. a tanárok. Jó minőségű, finom, tiszta, könnyen hasítható, egyenletesen palás agyagpala volt elérhető, melyet Németország különböző területeinek bányáiban, ill. Magyarországon Márianosztrán termeltek ki. A palatáblat, palavesszőt iskoláink egy részében a 20. század derekáig még használták. (Forrás: http://www.kislexikon.hu/palatabla_a.html)

²⁰ **Miklósfalva** (románul: Nicolești) falu Romániában Hargita megyében. Székelyudvarhelytől 9 kilométerre délnyugati irányban, a Hodos és a Szőke – patakok összefolyásánál fekszik. A falu részei Alszeg (Ocfalva felé eső rész), Felszeg (Ábránfalva felé), Kányádszeg (Kányád felé). Első okleveles említése 1332-ben történik, az 1809. évi insurrectionális összeírás szerint 20 család lakta. 1910-ben 285, 1941-ben 312, 1992-ben 199 lakosa volt. A trianoni békeszerződésig Udvarhely vármegye Udvarhelyi járásához tartozott. A második bécsi döntés utáni négy évben újra Magyarországhoz tartozott. A lakosság teljes egészében magyar nemzetiségű, túlnyomórészt református vallású. Temploma 1882-ben épült, előtte áll a falu két világháborús hőseinek emlékoszlopa, illetve az ezredfordulón felavatott millenniumi emlékkő. (Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Miklósfalva>)

²¹ **Csia Pál** 1923-1956 között a brassói Reménység Háza gyülekezet lelképásztora volt, 1940-től a Brassói Református Egyházmegye esperese. (Forrás: <http://www.remenyseghaza.org/gyulekezet/toertenetuenk>)

²² Brassó református templomát Alpár Ignác tervei alapján építették fel 1890-1892 között. A historizáló stílusú épület a régi történelmi Brassó északi lebontott várfalain mentén, a mai központi park közelében (az egykori Rezső körúton) állt. A templomépítés szorgalmazója Molnár János lelképásztor volt, aki 43 évig tevékenykedett a városban. Szolgáltatának kezdetén a magyar református protestáns közösség 800-900 főből állt. Templomuk nem volt. Az imaházat, amely egyben iskolateremként is szolgált, egy olyan épületben rendezték be, amelynek emeletes utcai részét bérházként hasznosították. Ennek jövedelméből és a hívek adományaiból tartották fenn az eklézsiát. Az imaház mellett helyezkedett el a kisméretű, két szoba-konyhából álló papi lakás. A század utolsó évtizedeiben már háromezer lélekre népesedett brassói református közösség számára a régi imaház egyre szűkebbnek bizonyult,

így elérkezett az idő a gyülekezet felemelkedését jelképező templom építésére. A templomot 1892. augusztus 24-én avatta fel Szász Domokos püspök.

Az épület két világháborút is túlélte, de a kommunista hatalom 1963-ban elrendelte lebontását a Carpați Vendéglátóipari Tröszt szállodájának kibővítése céljából. A város vezetősége tudomásul vette a városrendészeti tervet, és közölte az egyház vezetőivel a feltételeket. Az 1963. febr. 16-án tartott presbiteri gyűlésen felolvasták a hivatalos átiratot, mely szerint a templomot, valamint a közelében levő parókiát és református elemei iskolát lebontják. A presbiterek próbáltak ellenállni és a javaslatok ellen szavazni, de Albu Dezső és Szabó Károly lelképásztorok, valamint Csia Pál nyugalmazott lelkész minden szóbeli és írásbeli próbálkozása hiábavalónak bizonyult, így a következő alkalommal – a júniusi gyűlésen, melyen részt vett dr. Nagy Gyula püspök és Dávid Gyula püspök helyettes is – el kellett fogadniuk a határozatot. A templomot katonák segítségével nagyon hamar lebontották, helyén egy kis parkot alakítottak ki egy jellegtelen szökőkúttal, mely mögé megépült a terjedelmes Carpați Hotel (ma Aro Hotel). A régi templom hangulatát és emlékét a mai Belvárosi Református Templom berendezése őrzi: a szószéket, az orgonát és a padokat sikerült a rombolók keze elől kimenekíteni. (Források: Kovács Páska Edit, Jári Zsolt: Lerombolt templom – felépült gyülekezet Brassóban, <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/13104-lerombolt-templom-felepult-gyulekezet-brassoban>, https://www.kozterkep.hu/~20562/A_brassoi_lebontott_reformatus_templom_emlektablaja_Brasso_2011.html)

²³ **Nagy Gyula** petrozsényi lelkész, majd nagyszebeni esperes, egyházkerületi lelkészi aljegyző, zsinati tag volt. 1962-ben mint a pártszervek, illetve a kultuszdepartament jelöltjét választották meg a Kolozsvári (Erdélyi) Református Egyházkerület püspökévé. 1962. októberében a hatóságok - Nagy Gyula kolozsvári református püspök hozzájárulásával - városrendezés ürügyével lebontatják az 1892-ben Alpár Ignác tervei alapján épült brassói református templomot.

(Források: Jánosi Csongor: Püspökválasztások a Kolozsvári és a Nagyvárad Református Egyházkerületekben az 1960-as években; <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2014/ProMino-1404-06-Janosi.pdf>; http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=nev_mutato&mutato=474&mut=Nagy%20Gyula.%20erd%20E9lyi%20reform%20E1tus%20p%20FCsp%20F6k)

²⁴ **Cenk**: (románul: *Tâmpa*): a Keresztényhavas északkeleti nyúlványa Brassó délnyugati részén, a város történelmi központjától délkeletre. Meredeken, több mint 350 méterrel magasodik a város fölé, a városkép meghatározó eleme. (Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Cenk>)

²⁵ **Pálos** (románul: *Palos*, régebben *Palăș*, németül: *Königsdorf*) falu Romániában, Brassó megyében. Kőhalomtól északra, Kaca és Homoródbene között, a Pálos partján fekszik. Áthalad rajta a Segesvár–Brassó-vasútvonal. (Forrás: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Pálos_\(település\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Pálos_(település)))

²⁶ **1944. augusztus 23-án Románia hivatalosan kapitulált**, és megtámadta a német és magyar csapatokat. 1944. augusztus 23-án 22.00 órakor a rádióban a román király bejelentette a fasiszta katonai diktatúra felszámolását, az ellenségeskedés beszüntetését az szövetséges erőkkel szemben, valamint a román hadsereg csatlakozását a szövetségesekhez. A király mint a fegyveres erők főparancsnoka parancsot adott a hadseregnek a második bécsi döntés által 1940-ben Magyarországnak ítélt Észak-Erdély elfoglalására. (Forrás: http://hadtorteneti.blog.hu/2011/08/23/romania_atallasa)

²⁷ **Saul fia**: 2015-ben bemutatott, 2016-ban Oscar-díjat nyert magyar filmdráma (rendező: Nemes Jeles László) az Auschwitz-Birkenauban elpusztított zsidóságról, illetve a gázkamrák és krematóriumok ellátására kényszerített foglyokról, az ún. Sonderkommando tagjairól.

²⁸ **Málenkij robot** (orosz: kis munka): a II. világháború utáni szovjetunióbeli kényszermunka szokásos magyarországi elnevezése. A kárpát-medencei szovjet fogolygyűjtő akció a megtorlás, az etnikai és politikai tisztogatás, valamint a kényszermunkásszerző akciók sorába illeszkedett. A szovjet Vörös Hadsereg által elfoglalt magyar területeken – a Vörös Hadsereg 1944. december 22-én kiadott 0060 számú parancsára – romeltakarításra való hivatkozással fegyveres szovjet katonák a nyílt utcáról gyűjtöttek és vittek el magyar civil embereket, elsősorban német nevű férfiakat 17-től 45 éves korig és nőket 18-tól 30 éves korig. Ezeknél a kényszerítő eseményeknél az orosz katonák a civilek megnyugtatásaként ismételtgették a *málenkaja rabota* orosz kifejezést, amely a magyar nyelvben málenkij robot néven rögzült. Azt próbálták vele elérni, hogy a civilek megnyugodjanak, csak kis munkáról van szó, a munkájukra csupán rövid ideig lesz szükség. A 2002-ig fellelt dokumentumok és a túlélők tájékoztatása alapján 1862 helységből 101686 férfit, 29212 nőt, összesen 130898 személyt hurcoltak el málenkij robotra.

A „kis munka” valójában kemény fizikai munkát jelentett (romeltakarítás, építkezés, bányászat), amelyre

módszeresen válogattak össze férfiakat és nőket egyaránt, akik aztán akár öt évig is kényszermunkát végeztek valamelyik szovjet iparvidéken. Az elhurcoltakról az itthon maradottak csak elvéve jutottak információhoz. Legalább az egyharmaduk odaveszett. A hazatérők a kommunista magyar kormányoktól semmiféle segítséget sem kaptak, és évtizedekig hallgatásra voltak kényszerítve. A szocializmus idején tabutémának számító málenkij robot csak a kilencvenes évektől kapott nyilvánosságot, a részletek feltárása mind a mai napig tart. Forrás: <https://moly.hu/konyvek/miklosi-karoly-malenkij-robot-1945-1947>)

²⁹ **Székelyudvarhelyi Református Kollégium:** A XVI. században Erdélyben is beinduló polgárosodási folyamat eredményeként nőttön-nőtt az igény az iskoláztatás iránt. A protestáns felekezetek is létrehozták a maguk iskolahálózatát: a XVI. század második felétől egymás után kezdték meg működésüket Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagybánya, Enyed, Szatmárnémeti, Torda, Zilah humanista gimnáziumai, kollégiumai. 1670-ben ebbe a sorba lépett be a Székelyudvarhelyi Református Kollégium is, melynek alapítója a protestáns gróf Bethlen János Erdély kancellárja, Udvarhelyszék főkapitánya volt. Bethlen János 1670-ben ezer aranyat adományozott a székelyudvarhelyi elemi iskola gimnáziumi rangra emelésére, ugyanakkor más - természetbeni - juttatásokkal is segítette az új középiskolát. Társalapítónak tekinthető fia, Bethlen Miklós, aki a „Bethlen adományból” kialakuló könyvtárat is jelentősen felkarolta. A Székelyudvarhelyi Református Kollégium a város főterén épült föl 1780-1781 között, építtetője Backamadarasi Kiss Gergely a neves rektor-professzor volt; az ő nevéhez fűződik a székelyudvarhelyi református templom építése is.

1886-1887 között, majd 1911-1912-ben kívül-belül átalakították és korszerűsítették az iskolaépületet, amelyben a trianoni békeszerződés után a román középiskolák érvényes tanterve szerint folyt az oktatás. Az 1919 – 1920-as tanév kezdetén új tagozatként megszervezték a polgári leányiskolát, majd fokozatosan bevezették a koedukációt. A kollégium történetének első 250 éves szakasza 1926-ban zárult. Ebben az időszakban kialakult az iskola sajátos arca: falai közül a magyar kultúra olyan neves egyéniségei kerültek ki, mint Orbán Balázs és Benedek Elek.

A Kolozsváron tartott 1927-es egyházkerületi közgyűlés úgy határozott, hogy a kollégium-főgimnázium működését bizonytalan időre felfüggeszti és helyébe Nagyenyedről áthelyezi az ott 1917-ben létesült református tanítóképzőt. 1940-ben a régi kollégium épületében újból megszervezték a fiútanulókból álló kollégium-főgimnáziumot, amely egészen az egyházi iskolák 1948-as államosításáig működött. 1948-1989 között állami tanítóképzőként működött tovább az iskola. A rendszerváltozást követően a református egyház visszakapta iskoláját. A tanítóképző 1990-től a Benedek Elek Tanítóképző nevet viseli, az 1994-ben újraindult és 2001-től önállósult Református Gimnázium pedig felvette a híres iskola- és templomépítő Backamadarasi Kis Gergely nevét. (Forrás: <http://refkol.ro/bkghu.htm>)

³⁰ **Római Katolikus Főgimnázium,** Székelyudvarhely. Alapítása a jezsuiták nevéhez köthető. Az 1660-as évek végén épült fel a Szent Miklós-hegyi plébániától északra az első önálló iskola, amely két évszázadon át volt a római katolikus gimnázium otthona. 1890-1891 között a környékbeli falvak adakozásából épült fel a katolikus főgimnázium újabb épülete a Felső Piaclér délnyugati részén, majd a legújabb – a gimnáziumnak máig otthont adó – épület átadására 1910-ben került sor a mai Baróti Szabó Dávid utcában. A gimnázium 1958-tól Dr. Petru Groza nevet viselte, 1990-től pedig felvette egykori diákja, Tamási Áron író nevét. A Baróti Szabó Dávid utca végén, a Szent Miklós-hegyi plébániatemplom szomszédságában áll a katolikus gimnázium monumentális épületegyüttese, amely máig Udvarhely egyik szimbóluma. (Forrás: Albert Dávid: 400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium. Székelyudvarhely, 1993.)

³¹ **Ifjúsági Keresztyén Egyesület (IKE):** protestáns diákegyesület Erdélyben. Elődje az 1912-ben Kolozsváron református teológiai hallgatók által létrehozott Bethlen Gábor Kör volt (vezetője ifj. Révész Imre, későbbi neves egyháztörténész). Az Erdélyi IKÉ-t 1921. február 28-án alakította meg 30 teológiai hallgató a kolozsvári Református Teológián. Első elnöke Kecskeméthy István volt. Az IKE szorosan összekapcsolódott a református felekezettel, de ökumenikus jellegét nem veszítette el. Fő tevékenységét a bibliórak tartásában, a misszóban és a szociális jellegű munkában jelölte meg. Munkájában a két világháború közti egyházi szellemi elit számos kiemelkedő személyisége vett részt, viszont sok lelkipásztor ellenségesen vagy közömbösen viszonyult a belmissziói és az IKE munka felé. Az 1920-1930-as években a többszoros magyar területeken (elsősorban Háromszéken) a mozgalomnak nem volt sikere, annál inkább a Marosi Esperességben, a református kollégiumokban, sőt még a legeldegottabb szórványban is (pl. a Zsil-völgyi Aninósza, a zarándi Körösbánya, stb.).

Az 1930-as évekig a helyi csoportokkal való kapcsolattartás volt az IKE egyik fő tevékenységi területe. Ezt szolgálta például a református kollégiumok végiglátogatása és az Ifjú Erdély című lap beindítása (1923, főszerkesztő: Imre Lajos). Jelentős események voltak az akkori IKE történetében a konferenciák: 1925-ig csak tavasszal kerültek megrendezésre Kolozsvárott, utána viszont tavasszal és nyáron is, változó helyszínnel, hogy a

teljes Erdélyt lefedjék. Legnagyobb hatása az 1926-i sáromberki nyári konferenciának volt. A kiváló előadások és lelki alkalmak mellett ekkor alakult meg az IKE Szenior Osztálya (Tonk Emil orvostanhallgató irányítása alatt) és született meg a Főiskolás IKE (=FIKE) ötlete, amely laikusok révén szerveződött, és 1929-től rendszeresen tartott külön konferenciákat a középiskolát végzett fiatalok számára.

Az 1930-as évek második felében az IKE-munka egyre jobban összefonódott a falukutatói és népiségi mozgalommal, mert a fasiszmus és a kommunizmus szélsősége között ez a „harmadik út” tűnt a leginkább összeegyeztethetőnek a keresztyén társadalmi étellel. Ennek terméke az IKE által kiadott eredeti erdélyi népdalgyűjtemény-sorozat (A mi dalaink). 1940–1944 között az Erdélyi IKE legjelentősebb tevékenysége a szórványmunka lett. 1944-1945-ben a német megszállás, a front átvonulása, a „Maniu-gárdisták” garázdálkodásai, a szovjet katonai uralom, majd a román visszatérés egy időre megakasztotta az IKE-munkát, hogy aztán annál nagyobb hatással térjen vissza 1945-ben. Az 1945–1948-ig tartott IKE-konferenciák (1945. Kolozsvár, 1946. Szucság, 1947. Egerbegy, 1948. Zsibó) sokak szerint nemcsak a fiatalok, hanem az egész erdélyi magyar társadalom számára útmutató jelleggel bírtak a háború nyomorúságai utáni tanácsalanságban és kétségbeesésben. A hatalomra kerülő kommunista rezsim azonban egyre jobban akadályozta az egyesületi munkát. 1947-ben már az Ifjú Erdélyt sem lehetett kiadni, 1948-ban pedig feloszlatták az IKE-t és FIKE-t egyaránt. Az Ifjúsági Keresztyén Egyesület 1989-ben, a romániai rendszerváltás után alakult meg újra. (Forrás: <http://www.ike.ro/hu/magunkrol/tortenet/>)

³² **Haáz Ferenc Rezső** (1883-1958): etnográfus, pedagógus. Középiskoláit Késmárkon és Iglón végezte, majd a budapesti képzőművészeti főiskolán szerzett rajztanári képesítést (1906). Székelyudvarhelyen előbb a Református Kollégiumban (1906–27), majd a Református Tanítóképző Intézetben (1927–45) volt tanár, 1946-1948 között a Kollégium fiúgimnáziumának igazgatója volt. 1929-től közölt tanulmányokat – többek között a Néprajzi Értesítőben – Lövéte székely népviseletéről, a székely ványolókról, az udvarhelyi székerről, a "lakodalmas prémes"-ről. Diákjai segítségével évtizedek alatt egybehordta és iskolai múzeumi gyűjteménnyé rendezte Udvarhely vidéke tárgyi néprajzi anyagát. Gyűjteménye lett az alapja Székelyudvarhely Muncipiumi Múzeumának, amelynek megszervezője és első igazgatója volt (1948–51); a múzeum 1994-ben került vissza a városhoz, ekkor vette fel a Haáz Rezső Múzeum és Képtár nevet. Gyűjtőmunkájával párhuzamosan a népi mesterségek művészi értékű kincseire, a hagyományos mintákra támaszkodva népi iparművészeti mozgalmat indított, fellendítve a telekfalvi fafaragást, a korondi fazekasságot, a népi szövést-varrást is. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/h.htm#HaázFerencRezső>)

³³ **Lévai Lajos** (1894-1974): író, helytörténész, tanár. Szülővárosa, Kolozsvár Református Kollégiumában érettségizett (1913). A kolozsvári egyetemen végzett történelem-földrajz szakos egyetemi tanulmányait az I. világháború félbeszakította – a galíciai fronton harcolt előbb hadnagyi, majd főhadnagyi rangban – így 1923-ban szerzett diplomát, majd 1926-ban Szegeden doktorátust. 1918-1926 között előbb Fogarason, majd Kolozsváron, végül Petrozsényben tanított. Pedagógiai pályáját a székelyudvarhelyi Református Tanítónőképzőben, ill. a Kollégiumban folytatta nyugalomba vonulásáig (1926–1949), 1946–48-ban a Kollégium igazgatója is volt. Közben (1932–36) óraadó tanár volt a székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnáziumban.

1926-tól a székelyudvarhelyi művelődési élet aktív tagja, több szervezet, mint például a Székely Dalegyelet, a Munkástestedző Egylet elnöke, a helyi IKE díszelnöke, a Református Férfiszövetség titkára volt. Társadalomkutatói érdeklődését Petrozsény településéről írt demográfiai munkája (1927) és Orbán Balázs szülőfalujáról, Lengyelfalváról szóló monográfiája (1935) jelzi. Ifjúsági regényei, néprajzi feldolgozásai, színdarabjai és történelmi ismeretterjesztő írásai a Székelyföld honismereti irodalmához tartoznak. Az *Ifjú Erdély* rovatvezetője volt, írásai az *Ellenzék*, a *Brassói Lapok*, a *Keleti Újság*, a *Népújtság*, a *Harangszó*, a *Pásztortűz* és a *Kiáltó szó* hasábjain jelentek meg. A két világháború között több ízben is részt vett törökországi tanulmányúton. Cikkeiben a II. világháborút követően is a szociális kérdések felé fordította a figyelmet. 1945 után egy évig a szamosújvári börtön foglya volt. A hatvanas évektől a *Vörös Zászlóban*, a *Hargitában* és a budapesti *Élet és Tudományban* közölt tudománynépszerűsítő munkákat, valamint Mazsolák c. aforizmáit. Életműve alapján megérdemelte titulusát: „a Székelyföld írődeákja”. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/2527/>)

³⁴ **Mátéffy Béla** (1901-2002): tanár. Gödöllőn született, édesapja Ferenc József császár gyógyszerésze volt. 1920-ban érettségizett. Előbb jogra, majd az egyetem a magyar-latin és angol szakára iratkozott be, ahonnan négy félév után átment matematika-fizika szakra, miközben csillagászati előadásokat is hallgatott. 1933-ban szerzett tanári diplomát. 1935 nyarán megválasztották a csurgói református gimnázium helyettes tanárává. Felszabadultan, igazi örömmel, teljes odaadással fogott a különböző irányú teendők végzésébe. A cserkészéletbe is sikerült új életet vinni, amelyhez az új cserkészotthon remek feltételeket teremtett. 1942-ben jelentkezett a székelyudvarhelyi

kollégium fiúgimnáziumának pályázatára. A második világháború alatt hadnagyként szolgált, előbb Újvidéken, majd 1944-ben Gyékényesen keresztül került vissza Curgóra, ahol lefoglalta az iskolaépületeket a magyar honvédség részére. Szovjet hadifogságba került, ahonnan Székelyudvarhelyre tért haza. Itt uralom- és rendszerváltás fogadta, állampolgárságot kellett változtatnia. Megnősült, a tanítóképzőben református vallást oktató Molnár Margitot vette feleségül. A feleségét állásából kitették, ő kénytelen volt elfogadni az elemi iskolában kínált munkahelyet. A csurgói gimnáziummal rendszeresen tartotta a kapcsolatot, többször megjelent az érettségi találkozókön. Századik születésnapján a székelyudvarhelyi tudományos könyvtár monitorján megjelent a felirat: Századik születésnapján szeretettel köszönti egykori tanárát, Mátéffy Bélát a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium. (Forrás: http://diak.csvmrgk.hu/hiresseg/mateffy_bela)

³⁵ **Sipos Géza** (1905-1993): lelkész, vallástanár. A székelyudvarhelyi Református Kollégiumban érettségizett 1923-ban. Betegség miatt egy ideig nem folytatta tanulmányait, s csak 1927-ben, Nagy Sándor bukaresti református lelkész ösztönzésére iratkozott be a kolozsvári Református Teológiára, ahol 1932-ben szerzett lelkészi képesítést. Már főiskolai hallgatóként ifjúsági konferenciákat szervezett, előadásokat tartott: a vallásoktatás, a spiritizmus és a szektakérdés foglalkoztatta. 1932–37 között segédlelkész, majd az Ifjú Erdély c. folyóirat szerkesztője, lelkész és vallástanár volt Tordán. 1938-tól újra Kolozsváron dolgozott mint az Ifjú Erdély iratkeresztésének és kiadóhivatalának vezetője. 1941-től Székelyudvarhelyen a Református Kollégiumban vallásoktató lelkész, egészen 1948-ig, az iskola államosításáig. Ezután könyvelő volt nyugdíjazásáig (1965). (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4049/>)

³⁶ **Bakarasznai ember** (Höcsönszakállú, Hétszűnyükapanyányimonyók, Arasztos Tóbiás stb.): bakarasznai magas szakállas törpe, rosszindulatú mitikus mesealak, a hős legfőbb ellenfele, a királykisasszonyokat vagy égitesteket rabló sárkányok elődje. Benedek Elek az általa lejegyzett *Az égig érő fa* c. népmesében (Magyar Mese- és Mondavilág, Budapest, 1894-1896, Athenaeum) a bakarasznai ember helyett kilencfejű sárkányt szerepeltet, de a népmese más változataiban ez a szereplő is gyakran feltűnik. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

³⁷ A második világháború után, 1948-ban sor került az egyházi iskolák államosítására, a kisebbségben élő magyarság kultúrájának, intézményeinek a lassú elsorvasztására, felszámolására. A megszorító intézkedések lépésről lépésre építették le a magyar intézményrendszert. A székelyudvarhelyi jezsuita alapítású Római Katolikus Főgimnázium nevét az 1948 január 9-i Oktatásügyi Minisztériumi rendelet értelmében „Magyar Tannyelvű, Elméleti Líceummá” változtatták, majd 1958-1990 között a román kommunista vezető után „Dr. Petru Groza Ipari Líceum” lett. (Forrás: <http://www.gimi.ro/gimi/iskolankrol/iskola-tortenete/>)

³⁸ **Juhász István** (1915-1984): teológiai tanár, történész. Középkorúkat a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban (1932), főiskolait a Kolozsvári Református Teológián, a Ferdinand Egyetem bölcsészeti karán, a bukaresti Ortodox Teológián és a nagyszebeni Ortodox Teológiai Akadémián végezte (1937), a Debreceni Tudományegyetem teológiai fakultásán doktorált (1940). Közben Kolozsvárt a teológia szeniora, majd a bukaresti Református Egyetemi Otthon igazgatója (1939-40) volt. Tudományos pályáját mint az ETI tanára (1941-47) kezdi; 1948-tól a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás professzora, 1960 és 1966 között az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet rektora. 1969-ben elnyerte a prágai Comenius Teológiai Fakultás, a debreceni Református Teológiai Akadémia díszdoktori címét.

Egy ideig az Ifjú Erdély felelős szerkesztője (1938-39), itt s a Hitelben jelennek meg írásai. Érdeklődéssel fordul az erdélyi románság "átformált" egyházi életének XVI. és XVII. századbéli dokumentumai felé, doktori disszertációjában a görögsláv liturgiával szemben első ízben érvényesülő román nyelvű egyházi irodalmat dolgozza fel, a Nagyszebenben és Brassóban megjelent kátékat, bibliafordításokat, magyarázatokat és szertartáskönyvet, énekeskönyveket, az első román iskolák történetét, s behatóan foglalkozik Bethlen Gábor román kapcsolataival. 1963-tól, a Református Szemle felelős szerkesztőjeként írt főbb tanulmányai az erdélyi református egyház névkönyveivel (1955), a Heidelbergi Káté XVIII. századi kiadásával (1965), a reformáció hazai szerepével (1968), Köleséri Sámuel önéletírása alapján a XVIII. századbéli református lelkészképzéssel (1968) foglalkoznak. Angolul és németül megírta a romániai református egyház rövid történetét (1958, 1977). (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/1764/>)

³⁹ **Dávid Gyula** (1902-1987): lelkész, esperes, egyházkerületi főjegyző, teológiai tanár, rektor. Teológiai tanulmányait Kolozsváron végezte (1926), ezután egy évig a bázeli teológián tanult (1926-27). Hazatérte után először Árapatakon végzett lelkipásztori szolgálatot, majd Székelyudvarhelyen volt lelkipásztor, ugyanakkor a Székelyudvarhelyi Egyházmegye esperese lett. Mint székelyudvarhelyi esperest választotta egyházkerületi főjegyzőnek (püspökhelyettesnek) az Erdélyi Egyházkerület közgyűlése 1953. április 12-én. Átmenetileg csak alkalmak szerint utazott Kolozsvárra, de 1958. november 1-jétől átköltözött a székhelyére, mivel a Kolozsvár-belvárosi egyházközség rendes lelkészévé választotta a fogságban szenvedő László Dezső hatóságilag üresnek

nyilvánított állásába. Ettől az időtől csaknem teljes jogkörrel látta el a püspöki teendőket, mivel a gyengélkedő Vásárhelyi János átengedte neki az elnöki munkakört, vagyis gyakorlatilag a kormányzói-igazgatói feladatok egészét. A püspök halála után ténylegesen is átvette a püspöki feladatkört, ám a következő püspökválasztáson politikai nyomásra Nagy Gyula lett a püspök, nem ő. Ettől kezdve Kolozsváron a Farkas utcában szolgált lelkipásztorként, később a Protestáns Teológiai Intézet rektora volt. (Források: Dávid Lajos, szóbeli közlés, Jánosi Csongor: Püspökválasztások a Kolozsvári és a Nagyvárad Református Egyházkerületekben az 1960-as években; <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2014/ProMino-1404-06-Janosi.pdf>)

⁴⁰ **Benedek Kálmán** (1912-1993) zongora- és orgonaművész, karnagy, zeneszerző. A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban érettségizett, felsőfokú zongoratanulmányait Bukarestben, majd Kolozsvárott végezte. 1936-ig a Mikó-kollégium helyettes tanára, 1936-tól a Református Teológia ének- és zenetanára volt. A Református Teológia általa alapított férfikarával járta az országot, és népszerűsítette az új magyar énekkari irodalom időtálló értékeit, mellyel hamarosan országos hírnévre tett szert. 1942-ben nagy sikerrel mutatkozott be második énekkarával is, az Egyetemi Énekkarral. Rangos magyarországi fellépések után 1944-ben meghívást kaptak Olasz- és Franciaországba, valamint Norvégiába, de a karmester váratlan katonai behívása s a háborús körülmények miatt már nem kerül sor újabb körútra. A hadifogságból 1954-ben tért haza, és azonnal újabb hangversenykörútra vállalkozott a Teológia férfikarával, a körúton 14 helység, köztük Brassó és Bukarest is szerepelt. A záró Kolozsvár-alsóvárosi hangversenyen Benedek Kálmán elbúcsúzott a karnagyi tevékenységtől. Orgonajátéktanulásra jelentkezett a brassói Viktor Bickerichnél. A mai nemzedékek elsősorban orgonaművészként és zeneszerzőként emlékeznek Benedek Kálmánra, aki a romantikus orgonamuzsika előadásának etalonja ma is. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Benedek_K%C3%A1lm%C3%A1n)

⁴¹ Az 1948-as tanügyi reform után a román állam a protestáns egyházakat választás elé állította: vagy közös intézetben egyesítik a több száz éves kolozsvári unitárius és református teológiákat, vagy megmarad a két intézet, de csak középiskolai szinten működhet. Az öt protestáns püspök az egyesítés mellett döntött, ennek nyomán 1949. február 25-én Kolozsváron felavatták az Egyetemi Fokú Protestáns Theologiai Intézetet. Ebben az évben 135 református, 25 unitárius, 11 evangélikus hallgató iratkozott be. 1956-tól a hallgatók létszáma fokozatosan csökkent, az 1980-as években évente már csak 10-20 teológus végzett. 1959-ben a Kultuszminisztérium új szabályzata nyomán megszűntek a tagozatok, s a Teológia felvette nevébe az „Egységes” jelzőt. 1980-1989 között az állam drasztikusan korlátozta a teológusok létszámát, aminek következtében az intézet évente csak 8 református, 2 unitárius és 1 evangélikus hallgatót vehetett fel. A „numerus clausus” csak az 1989-es változások után szűnt meg. (Forrás: Kozma Zsolt: Az erdélyi magyar protestáns (református, unitárius, evangélikus) lelkészképzés magyar örökség. In: *Lekötelezetten. Igetanulmányok, gyülekezeti előadások*. Kolozsvár: Erdélyi Református Egyházkerület, 2012. 107-109.)

⁴² **Mózes Árpád** (1931–2013): evangélikus lelkész, püspök. A brassói Római Katolikus Főgimnáziumban tett érettségi vizsgát 1950-ben, majd a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem matematika–fizika tanári szakán kezdte felsőfokú tanulmányait. Egy év múltán kizárták édesapja kulákká, osztályidegenné minősítése miatt. 1952-ben a kolozsvári Protestáns Teológiai Főiskolára nyert felvételt, ahol 1956-ban végzett. Előbb püspöki titkárként szolgált Kolozsvárott, majd 1957-ben Székelyszomborba választották meg parókus lelkésznek. Még ebben az évben letartóztatták, és 1958-ban a társadalmi rend elleni szervezkedés vádjával előbb életfogytiglani, majd 18 évi fegyházbüntetésre ítélték, mivel írásban vállalt szolidaritást az 1956-os magyarországi forradalommal egy, a püspöknek benyújtott beadványban. 1964-es szabadulásáig hat évet töltött kényszermunka-táborban a Duna-csatornánál.

1964-1978 között Nagykárolyban volt evangélikus lelkész, 1978–1983 között a temesvári evangélikus egyházmegye esperese lett. 1983–1992 között, megtartva az esperesi tisztséget is, Aradon végzett lelkészi szolgálatot. 1992-ben Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház püspökévé választották. A kolozsvári püspöki szék elfoglalásával egy időben a kolozsvári gyülekezet püspök-lelkészévé is lett, aki rendszeresen prédikált a nagy múltú Fehér templom szószékén. 2004-ben vonult nyugalomba. Feleségével együtt visszaköltözött egykori gyülekezetébe, Nagykároly üresen maradt parókiájába. Nyugdíjasként is ökumenikus nyitottsággal ápolta a protestáns és katolikus kapcsolatokat, gyakori vendég-igehirdető volt a református gyülekezetben. Megírta visszaemlékezését, különösen a börtönben töltött időszak történelemmé vált éveit és püspöki szolgálatának sűrű eseménysorát. (Forrás: D. Szabik Imre: Ki volt Mózes Árpád, egykori evangélikus püspök? <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article.PArticleScreen.vm/id/90335>)

⁴³ Kolozsvár nemzetiségi összetétele (népszámlálási adatok 1930-2002)

	összlakosság	magyar	%	román	%	német	%
1930	100.844	47.689	47,3	34.895	34,6	2.500	2,5
1941	110.956	97.698	88,0	11.523	10,4	1.825	1,6
1948	117.915	67.977	57,6	47.321	40,1	360	0,3
1956	154.723	74.155	47,9	74.033	47,8	990	0,6
1966	185.663	76.934	41,4	104.914	56,5	1.333	0,7
2002	317.953	60.287	19,0	252.433	79,4	734	0,2

(Forrás: (Stefano Bottoni: Az elveszett centrum: Kolozsvár a második világháború után; *Rubicon*, 2005/2-3.)

⁴⁴ **Monostor negyed:** Kolozsvár legnagyobb és Románia egyik legkiterjedtebb lakónegyede, lakosságának létszáma mintegy 120 ezer fő. Története a 9-10 századig nyúlik vissza, amikor a Kálvária dombon, a bencés-rendi Nagyboldogasszony-templom körül kialakult a – jelenleg Kolozsvárhoz tartozó – Kolozsmonostor település. A falu lakossága eredetileg nagyrészt földművelő parasztokból állt. A 19. században fatelepi munkások, később a városban dolgozó kőművesek, szobafestők, utóbb cigány zenészek költöztek ide. Kolozsmonostor az 1890-es években még különálló, településként szerepelt, lakóinak száma 3099 (50,6% magyar, 48% román, 0,5% német) volt. 1895-ben csatolták Kolozsvárhoz, ekkor nyerte el a Monostori negyed elnevezést. A városrészben a 20. század első felében kertés házak voltak, illetve a Kalános utcában laktak a kanálfaragással foglalkozó cigányok. 1965-ben kezdődött a Monostor negyed házainak lebontása az észak-koreai mintára felépített tömbházas munkásnegyedek érdekében. A tömbházakat 1970 decemberében kezdték építeni, az első lakások 1971-re készültek el. (Források: <http://kolozsvar.cluj.com/monostor-negyed/>, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Kolozsmonostor>)

⁴⁵ **Petru Groza** (1884-1958): ügyvéd, politikus, 1945-1952 között Románia miniszterelnöke. Budapesten végezte el jogi tanulmányait, majd Lipcsében és Berlinben tanult. Az 1910-es években Déván sikeres ügyvédi praxist épített fel. Politikai tevékenységét a Román Ifjúsági Szövetség tagjaként kezdte, 1918-ban az erdélyi alkotmányozó gyűlés képviselője lett. 1920-27 között többször választották a román parlament képviselőjévé, a Néppárt jelöltjeként. 1921-ben, illetve 1926-27-ben több román kormányban miniszteri tisztséget töltött be. 1933-tól a kommunistákkal együttműködő Ekésfront (Frontul Plugarilor), a falusi nincstelenek pártja alapítója és elnöke. A II. világháború után megalakuló kormányokban 1944-45-ben miniszterelnök-helyettes, 1945 márciusa és 1952 júniusa között az ország miniszterelnöke. Ellenezte a romániai magyarság kollektív felelősségre vonását, ugyanakkor elérte, hogy az 1947.évi párizsi békeszerződés szentesítse Észak-Erdély visszaszerzését. 1947. december 30-án Gheorghiu-Dej-zsel együtt lemondásra kényszerítette az uralkodót, s kikiáltották a Román Népköztársaságot. 1948-ban államosították az iskolákat, 1949-ben megkezdték a mezőgazdaság kollektivizálását. 1952-58-ig a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségének elnöke. Szépirodalmi tevékenységének legfontosabb darabja személyes élményeit megörökítő börtönnaplója, az 1945-ben megjelent *A börtön homályában*. A magyar irodalommal is behatóan foglalkozott, Arany Jánosról tanulmányt is írt. (Forrás: <http://multkor.hu/cikk.php?id=19318>)

⁴⁶ **Bisztrai Mária** (sz. 1923): romániai magyar színésznő, Petru Groza és Kabdebó Jozefina színésznő lánya. 1951-ben végzett a kolozsvári Magyar Művészeti Intézetben, ezután a Kolozsvári Állami Magyar Színház szerződött. 1969-től 1985-ig, nyugdíjba vonulásáig a színház igazgatója volt. Igazgatása idején mutatták be Sütő András drámáit (Egy lócsiszár virágvasárnapja, Csillag a máglyán, Káin és Abel, Szuzai menyegző). Egyik legtöbbet foglalkoztatott színésznőként lírai szerepek sokaságát és karakterszerepeket elevenített meg. Számos előadóstelen vett részt, sűrűn szerepelt a rádióban és a román televízió magyar nyelvű adásaiban is. Férje, Horváth Béla szintén a Kolozsvári Magyar Színház színésze és rendezője volt. Játszott filmekben is, köztük a Déry Tibor regényéből készült 141 perc a befejezetlen mondatból; Szindbád; Mephisto.

(Forrás: <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article.PArticleScreen.vm/id/90502>)

⁴⁷ **Nagy András** (1899-1974): református teológiai tanár, dékán, egyházi író, szerkesztő. A nagyenyedi Bethlen Kollégiumban szerzett érettségi után (1917) tisztként vesz részt az I. világháborúban. Elvégzi az Erdélyi Református Egyházkerület Teológiai Fakultását Kolozsvárt, ahol a rövid életű Református Tanárképzőnek is hallgatója (1921). Ezután három szemeszteren át a bázeli egyetemen tanul, közben segédlelkész Tordán, Marosvásárhelyen. 1923-tól Szentgerice, 1925-től Nyárádszentbenedek választja lelkészének. 1933-ban teológiai magántanári vizsgát tesz Kolozsvárt, s a következő tanévben a bázeli egyetem meghívott ószövetségi előadója; 1936-tól a kolozsvári teológia ószövetségi tanszékének professzora. Az egyházkerület tanácsbírája (1937-42), a debreceni Coetus Theologorum tagja (1940), az Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetségének elnöke (1943). 1944-től 1947-ig – a szervezet feloszlásáig – az erdélyi CE Szövetség elnöke volt. Debrecenben doktorált (1945). A II. világháborút követő új rendszerben, a teológusképzés állami átszervezése után, 1952-57 között a kolozsvári

Protestáns Teológiai Intézet református karának dékánja volt. 1959-ben kényszernyugdíjazták. A Református Család társzerkesztője volt (1929-1944), az Ifjú Szentírás-magyarázatai itt s a Kialtó Szó, Református Ifjúság, Lelkipásztor, Az Út, valamint a debreceni Igazság és Élet hasábjain jelentek meg. Önálló kötetei: Jeremia és kora (Kolozsvár, 1929); A váltás gondolata az Ótestamentumban (Kolozsvár, 1945). (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3013/>)

⁴⁸ **Maksay Albert** (1897–1971): költő, író, teológiai tanár, szakíró. Kolozsvárt, a Református Kollégiumban érettségizett (1915), tanulmányait az egyetem orvosi karán kezdte, majd a Református Teológián szerzett oklevelet (1920). Egy évig püspöki titkár; tanulmányait ezután az Egyesült Államok több presbiteriánus teológiáján és a chicagói egyetem keleti nyelvészeti karán egészítette ki (1923–25), közben a pennsylvaniai szénbányatelep magyar munkásai közt lelkész. Hazaérkezve a kolozsvári református teológián az újszövetségi exegézis tanára (1925–59), a Kálvinista Világ (1927–28) és a Református Család (1929–44) szerkesztője. Az EIT, az EME, az Erdélyi Helikon írói közössége s a romániai Pen Club magyar tagozatának tagja, a Károli Gáspár Irodalmi Társaság főtítkára, a II. világháború után a Romániai Magyar Írók Szövetségének tagja.

Első írását az Erdélyi Szemle közölte (1920). A *Tizenegyek antológiájában (1923) versekkel, az Erdélyi Helikon íróinak antológiájában Szemek egy gyöngysorból c. dániai útinaplójával (1934) szerepel. A Kecskeméthy István-émlékkönyv (1934) a Szentírás eredeti nyelvéről szóló tanulmányát közli, szövegírója a Kuthy Sándor szerkesztette Kolozsvár c. városkalauznak (Kv. 1935), az Erdélyi csillagok (Kv. 1936) c. gyűjteményben Körösi Csoma Sándorról szóló esszéjével szerepel. Egy írói rajza Kolozsvárról a Séta bölcsőhelyem körül (Bp. 1940) c. kötetben jelent meg, rövidprózai írással vesz részt a Huszonhat elbeszélő válogatott novellája (1948) c. kötetben. Műfordítóként túlnyomórészt angol és amerikai költőket tolmácsolt, elsőnek mutatta be Erdélyben a néger lírát. Mint egyházi író Imre Lajossal együtt valláskönyvet állított össze az elemi iskolák I. és II. osztályos református növendékei számára (Kv. 1929), Az exegézis problémái (Kv. 1931) c. szaktanulmánya a ref. teológiai tudományok dolgozat-sorozatában jelent meg. A Református Szemlében sorozatosan közölte A zsidókhöz írt levél magyarázatait (1953–56), itt ismertette a qumráni leleteket (1957) s adta közre A Kánon kialakulása (1965) és A Hegyi beszéd törvényértelmezése (1966) c. tanulmányait. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm>)

⁴⁹ **Mózes András** (1904–1990): lelkész. A nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban érettségizett, majd a kolozsvári Református Teológián szerzett lelkészi és vallás tanári oklevelet 1928-ban. Ezt követően Debrecenben doktorált, és a Bolyai Tudományegyetemen, magyar nyelv és egyetemes történelem szakon államvizsgázott (1949). 1927–1934 között Várkudu lelképásztoraként szolgált, majd 1934-től Kolozsvárott vallás tanárként és teológiai előadótanárként működött. A *Várkudui Református Egyházközség Története* címmel megírta gyülekezete történetét (Kolozsvár, 1936). A könyv nemcsak az egyházközség történetét írja le, hanem a falu egész történelmét ismerteti, leírja továbbá a népszokásokat, babonákat, bemutatja a 20. század első évtizedeiben folyó belmissziói munkákat, adakozásokat, a lakosság vagyoni- és ingatlan helyzetét, illetve bemutatja a népesség helyzetét 1934-ig. (Forrás: Kresz Béla: Mózes András öröksége. <http://www.beszterce.ro/mozes-andras-oroksege>)

⁵⁰ **Nagy József, Uzoni** (1907–2003): lelkész, teológiai tanár, egyházi író. Középközség szülővárosában, Brassóban végezte (1925), teológiai tanulmányait Kolozsvárt, Zürichben, Genfben folytatta. 1942-ben Debrecenben megszerezte a teológiai doktorátust. Lelkipásztori pályáját Déván kezdte (1933–39), közben Losoncon a Református Teológia professzora és a kolozsvári teológia magántanára volt. 1939–1949 között Balázsfalván volt lelkész, egyidejűleg a Dél-erdélyi Református Egyházkerület által létrehozott nagyenyedi Református Teológia tanára. 1949-től nyugalomba vonulásáig (1970) a kolozsvári Protestáns Teológia professzora volt. Tanulmányokat közölt Kálvin, Bethlen Gábor, Zwingli, Luther, Karl Barth, I. Apafi Mihály, Honterus, Veit Stoss életéről. Írásait a Református Szemle, Reformátusok Lapja, Teológiai Szemle, Evangelisches Kirchenblatt, Brassói Lapok, Igazság, Erdélyi Hírlap közölte. Szerkesztette a Brassói Diákok, Ifjú Erdély, Református Közlöny c. lapokat. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#NagyJozsef,Uzoni>)

⁵¹ **Horváth Jenő** (1900–1989): lelkész, teológiai tanár, író, költő. Középközség tanulóit a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban (1920), főiskolai tanulmányait a kolozsvári Református Teológián s ösztöndíjjal Skóciában végezte, Debrecenben doktorált (1937). Pályáját lelkészként kezdte Aninószán, majd 1941-től a nagyenyedi Bethlen Gábor Teológiai Akadémia, 1945-től Kolozsvárt a Protestáns Teológiai Intézet tanára lett. 1960-ban vonult nyugalomba. Hitbuzgalmi írásait az egyházi sajtó, szociális érzésű, a szülőföldhöz kötődő verseit, elbeszéléseit, cikkeit 1921-től kezdve a *Pásztortűz*, *Erdélyi Helikon*, *Ifjú Erdély*, *Ellenzék*, 1941 után az *Erdélyi Gazda*, *Szövetkezés*, *Havi Szemle*, *Déli Hírlap* közölte; később az *Előre* és az *Igazság* hasábjain is jelentek meg írásai. Szerepelt a *Versékben tündöklő Erdély* (Kolozsvár, 1941) és a *Romániai magyar írók antológiája* (Nagyenyed, 1943) c. kötetekben.

Önálló kötetei: *Betemetett bányász* (versek, Aninósza 1935); *Most szedtem a fáról* (novellák, Kolozsvár. 1938). (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/1509/>)

⁵² **Szászváros népessége:** 1900-ban 6934 lakosából 3619 volt román, 1884 magyar és 1321 német anyanyelvű; 2002-ben 21 213 lakosából 19 697 volt román, 865 cigány, 523 magyar és 104 német nemzetiségű; (Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A1szv%C3%A1ros>)

⁵³ **Geréb Pál** (1912–1991): lelkész, teológiai tanár. A nagyenyedi Református Kollégiumban végezte gimnáziumi tanulmányait és a kolozsvári Református Teológiai Fakultáson szerzett teológiai oklevelet (1930–1935). Az 1934–1935-ös tanévben a Zürichi Egyetemen tanult, ahol Emil Brunner és a filozófus Grisebachot hallgatta, Genfben pedig Karl Barthot ökumenikus szemináriumban. 1935-1939 között a Kolozsvár-alsóvárosi gyülekezet segédlelkésze volt. 1938-ban vallásstanári vizsgát tett, majd 1939-ben a háromszéki Nagyborosnyó lelkipásztora lett, ahol tíz évig szolgált. 1944-ben a debreceni Tisza István Tudományegyetemen doktorált, disszertációjában a református keresztyén történetiszemlélet fő szempontjait dolgozta ki az újreformátori teológia főbb képviselőinek figyelembevételével). 1946-ban magántanári vizsgát tett a kolozsvári Református Teológián, Tavasz Sándor irányításával. 1949-től a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet református rendszeres teológiai tanszékén oktatott – 31 éven keresztül. (Forrás: http://konyvtar.proteo.hu/system/tdf/documents/2008/RSZ101_159-166.pdf?file=1&type=node&id=279)

⁵⁴ **Tavasz Sándor** (1888-1951): filozófiai és egyházi író, teológiai és egyetemi tanár, 1937-től 1951-ig az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője. Középkorúait a marosvásárhelyi Református Kollégiumban végezte, majd a kolozsvári Református Teológiai Fakultáson szerzett lelkészi, párhuzamosan az I. Ferenc József Tudományegyetemen filozófiai képesítést (1911). Az 1911/12-es tanévben Jénában, 1912/13-ban Berlinben hallgatott ismeretelméleti és vallásfilozófiai előadásokat. 1915-ben doktorált filozófiából Kolozsváron, majd Schleiermachersről írott dolgozatával magántanári képesítést szerzett a Református Teológiai Fakultáson (1919).

1913-tól püspöki titkár, közben hitoktató is volt az állami tanítóképzőben, 1915-től a kolozsvári Református Kollégiumban helyettes tanár. Az 1919/20-as tanévben magántanári előadásokat tartott a kolozsvári református teológián, ahová 1921-ben rendes tanárnak hívták meg. Előbb az egyháztörténet, majd 1926-tól a rendszeres teológia tanszéken a dogmatika és az etika tanára, 1924-től igazgató professzor. 1937-től haláláig az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője, püspökhelyettes, 1939-től a magyar református egyház zsinatának tagja. 1944–48 között a kolozsvári magyar egyetem, majd a Bolyai Tudományegyetem filozófia tanszékén is előadott. A romániai magyar egyházak fölötti állami felügyelet erőszakos kiterjesztése (az 1948-as egyházügyi státútumok) után 60 éves korában nyugdíjazták.

Az Erdélyi Múzeum Egyesületnek 1920-tól választmányi tagja, 1930-tól egyik alelnöke, 1930–40 között a Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának elnöke volt. 1942-től az EMKE alelnöke volt. Személyes természetjáróként tagja, majd elnöke volt az Erdélyi Kárpát Egyesületnek. A két világháború között aktív szerepet játszott az erdélyi magyar irodalmi életben is. Rendszeresen közölt írásokat az *Erdélyi Helikonban*, szerkesztője volt a *Kálvinista Világnak* (1929-33), a *Református Szemlének* (1925-28 és 1937-46), 1929-44 között *Az Útnak*, 1940-41-ben a *Kiáltó Szónak*, indulásától munkatársa, 1940-43 között szerkesztője volt a *Pásztortűznek*, valamint főmunkatársa a kolozsvári Református Kollégiumhoz közel álló *Véendiákok Lapjának*. Több kötete mellett mintegy ezer cikke, tanulmánya, teológiai, filozófiai, közéleti és tudománypolitikai írása jelent meg. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4612/>)

⁵⁵ **Vásárhelyi János** (1888-1960): református lelkész, püspök. Az elemi iskolák után a marosvásárhelyi Református Kollégiumban tanult, majd beiratkozott a kolozsvári Református Teológiai Fakultásra. A teológia elvégzése után a kolozsvári monostori gyülekezetben lett segédlelkész, majd hét évig beszercei lelkész lett. „1918 nyarán mondott búcsút gyülekezetének, amikor rövid időre a dési gyülekezet, majd a kolozsvári Kétágú templom gyülekezete hívja meg lelkipásztorának. Ez utóbbi helyen szolgált egészen püspökké választásáig. 1936 nyarán lett Erdély református püspöke, miután külföldre távozott Makkai Sándor. (...) Vásárhelyi János püspök szolgálata alatt vészelt át egyházunk a második világháborút, az orosz megszállást és az utána következő nehéz éveket. Ő is aláírója volt Márton Áron római katolikus püspök mellett azoknak a nyilatkozatoknak, melyekkel az egyházaikat féltő püspökök és a magyarságot féltő szervezetek más vezetői méltányosságot és jogokat követeltek a világegést túlélő erdélyi népeknek. Az aláírók többségét börtönnel, szobafogsággal sújtották, de Vásárhelyi csodával határos módon úszta meg. (...) Szilárdan állott az élen az ellenállásban, minden tőle telhetőt megtett, hogy mentse a rábízottakat, de az embertelen hatalommal szemben ő sem győzhetett. 1960. december 11-én hunyt el 72 éves korában, maga mögött hagyva 24 év nehéz szolgálatát”. (Vetési László: Harminc éve hunyt el Vásárhelyi János;

<http://www.diaszporaalapitvany.ro/data/tanulmányok/bucszuzasok-emlekezések/harminc-eve-hunyt-el-vasarhelyi-janos.pdf>

⁵⁶ **Gálfy Zoltán** (1924-2013): könyvtáros, egyháztörténész, teológiai tanár. 1950-1969 között a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet főkönyvtárosa, majd 1969-1997 között annak oktatója volt. (Forrás: <http://proteo.hu/hu/kulcsszavak/1259>)

⁵⁷ **Borbáth Károly** (1931-1980): tanár, könyvtáros. A székelykeresztúri unitárius gimnáziumban érettségizett, majd a kolozsvári történelem–filozófia szak egyetemi évei következtek. Négyéves leningrádi tanulmányútja után Kolozsváron, a Bolyai Egyetemen oktatott tíz évig, majd 1968-1978 között a nagyenyedi Bethlen Könyvtár igazgatója volt. 1977-ben Torockószentgyörgyre küldték tanítani az elemibe, doktorátusa ellenére. A következő évben visszatért szülőfalujába, Vargyasra – szintén elemi iskolai tanárnak –, és lelkesen vetette bele magát barátaival, rokonai gyermekeinek oktatásába. Ezt is bünként tartották számon, ellenőrizni kezdték, rendőr sétálgatott naphosszat az utcájában. Borbáth Károly Erdély műemlékeivel, könyvtári és levéltári kutatásokkal foglalkozott, több tanulmánya jelent meg, emellett dolgozott Vargyas falu monográfiáján is, de fő művének, a Vargyas-monográfiának részletei korai halála miatt sosem váltak egésszé. A vargyasi általános iskola ma Borbáth Károly nevét viseli. (Forrás: Hecker László: A pannahegyet keresvén. *Háromszék*, 2006. jan. 14.)

⁵⁸ **Erdély Öröksége**: az erdélyi fejedelemség megalakulásának 400. évfordulója alkalmából 1941-ben indított, főként napló- és emlékiratírók munkáit tartalmazó tízkötetes sorozat a budapesti Franklin Társulat kiadásában. 73 szerző munkáit közli, köztük 27-et egészében, a többit szemelvényesen. A sorozatot Ravasz László vezette be, a szerkesztés munkáját Makkai László végezte Cs. Szabó László közreműködésével. Minden kötethez más történész vagy esszéista írt előszót, így a szerkesztőkön kívül Kardos Tibor, Bíró Vencel, Asztalos Miklós, Makkai Sándor, Tolnai Gábor, Jancsó Elemér, Tavasz Sándor és Bisztray Gyula. (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3850/>)

⁵⁹ **Imre Lajos** (1888-1974): református lelkész, teológiai tanár. A teológiát Kolozsvárott végezte (1910), ezt követően a kolozsvári tudományegyetemen filozófiát és pedagógiát hallgatott, s pedagógiából doktorált (1913). Teológiai tanári vizsgát tett (1912), majd a pedagógia és gyakorlati teológia tanulmányozására németországi és skóciai (Aberdeen) egyetemeket látogatott (1912). Az aberdeeni egyetemen 1968-ban teológiai doktori címet szerzett. Pályája kezdetén Marosvásárhelyen hitoktató (1913–14) és internátusi felügyelő volt, Kolozskarán lelképásztor 1914–1921 között. 1921-től a kolozsvári Teológiai Intézet tanára volt nyugdíjazásáig (1948). A kolozsvári *Az Út* szerkesztője (1915–18) és az *Iffjú Erdély* főszerkesztője volt (1923-40). Egyházi és szakfolyóiratokban cikkei, tanulmányai jelentek meg. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC06707/06775.htm>)

⁶⁰ 1948-ban a román állam négy tanárt menesztett – Tavasz Sándort, Imre Lajost, Nagy Gézá, Gönczy Lajost –, s ez megismétlődött 1959-ben, amikor a két biblikust, Nagy András és Maksay Albertet a tanév megkezdése utáni napokban nyugdíjba küldték. Ezzel az intézet elvesztette a személyükben biztosított folyamatosságot. Az 1956-os forradalom utáni években több református, unitárius és evangélikus tanárt és teológust tartóztattak le, akik 5-6 évet töltöttek börtönben. (Forrás: Kozma Zsolt: Önazonosság és küldetés. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2001.)

⁶¹ **Csiha Kálmánné, Nagy Emese (1933-1996)**: lelkész. Balázsfalván született, Nagyenyeden végezte az elemi iskolát és a gimnáziumot, ezt követően a család Brassóba költözik, majd Kolozsvárra, ahol édesapja, Nagy József teológiai tanár lett. A teológia elvégzése után férjével, Csiha Kálmánnal Arad-Gájra kerültek, ahol gyülekezetet alapítottak. Előbb Gyorokon volt lelképásztor, férje börtönévei után a Kis-Küküllő menti Gógánban és Gógánváralján végeztek szolgálatot, majd innen Marosvásárhelyre kerültek. A nőszövetség egyik újrászervezője volt. (Forrás: <http://www.diaszporaalapitvany.ro/data/hirek/egymas-terhet-hordozzatok.pdf>)

⁶² **pietizmus**: az európai protestantizmus története során a 17.században létrejött vallási megújulási mozgalom, illetve kegyességi irányzat. A kifejezést először a dél-németországi Halléban működő Jacob Spener követőinek jelölésére használták, akik számára „az ortodoxia formálisan helyes, de hideg ésszerű hitét felváltotta a Krisztussal való közösség meleg, odaszentelt indulata”. A pietizmus rendkívül szerteágazó, egész Európára kiterjedő, időben hosszú korszakot felölelő vallási mozgalom, melynek jellemzője a személyes hit hangsúlyozása és a vallási élet bensőségessé tétele. A személyes kegyesség és a közösségi élet új formáit alakította ki. "Szakított a formalizmusba merült egyháztagság fogalmával, valamint a felületes megtérés gyakorlatával". A pietizmus szerint a reformáció nem lezárt történés, hanem folyamat. Központi témái a bűn és a kegyelem, a régi életből az újba való újjászületés, amely a megtéréskor tanúsított és a tökéletes életre vezető bűnbánatban jelenik meg. Lelképásztori munkájukban az evangelizáció, a bibliaórák, a vasárnapi iskolák, a személyes kapcsolattartás, a lelkipálya nagy szerepet játszottak.

A református ébredési mozgalom, az általa képviselt kegyességi elveket és gyakorlatát tekintve, a pietizmus követője volt. Legbefolyásosabb magyarországi egyesülete, a Bethánia Egylet – a nemzetközi CE Szövetség tagja – 1903-ban alakult meg Dr. Szabó Aladár teológiai tanár vezetésével. A Bethánia Egylet alelnöke, dr. Kecskeméthy Csapó István a Nagyenyedi Teológiai Fakultás ösztövségi tanszékének vezetője Erdélyben is népszerűsítette a CE Szövetség evangéliumi munkáját. A trianoni döntés következtében az Erdélyi CE szövetségek végleg elváltak a Bethánia anyaegylettől. A legerősebb szövetségek Marosvásárhelyen, Kolozsváron és Zilahon alakultak ki. 1933 szeptemberében a CE Szövetség felterjesztette az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsához módosított alapszabályzatát, mely kifejti, hogy az egyház céljait fenntartás nélkül kívánja előmozdítani, de éppen ezért teljes önállóságát is meg akarja őrizni. A szövetség elnöke Kecskeméthy István volt a megalakulástól egészen haláláig (1938). Őt váltotta dr. K. Tompa Artúr 1944-ig, majd 1944-től 1947-ig dr. Nagy András teológiai tanár. 1947-ben a CE Szövetséget állami nyomásra feloszlatták, folytonossága azonban nem szakadt meg, legtöbb tevékenysége formális keretek nélkül is folytatódott. Az ötvenes években a titkosrendőrség nyomásának fokozódásával a református egyház vezetősége együttműködésre kényszerült. Egyes visszaemlékezők szerint a beépített kollaboránsoknak köszönhetően ebben az időben az egyház kettős szerkezetűvé vált: a hatalommal együttműködő hivatalos egyház egy „földalatti egyházzal” kettőződött meg. A CE Szövetséget a visszaemlékezésekben ezzel a földalatti egyházzal asszociálják, így ez a szembenállás, úgy tűnik, az egyház és a mozgalom közötti viszony számos, tartósnak bizonyuló szubjektív/érzelmi elemének forrása. A mozgalom történetének mélypontja az ötvenes években következett be, amikor a szövetség több tagját, papokat és egyszerű tagokat egyaránt, „illegális szervezkedés” vádjával bebörtönözték. (Források: Árgyelán Erzsébet: Ébredéstörténet a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1950 között; <http://www.parokia.hu/publikacio/cikk/103/oldal/14/>, idézetek: Bütösi János: Missziológia, mint teológiai tudomány. Bütösi Alapítvány, Debreceni Református Kollégium, Debrecen, 1999., <http://www.ce-union.ro/hu/ismerteto/toertenelem.html>, Kiss Dénes: A CE Szövetség és a református egyház; In: Erdélyi Társadalom, 2003. I. évf. 2. szám)

⁶³ **Czövek Olivér** (1931-2009): lelkész. 1949-1954 között végezte el a budapesti református Theológia Akadémiát. 1954-ben a Budapest Böszörményi úti egyházközséghez került segédlelkészként, emellett szolgált a Budapest Svábhegyi Missziói Egyházközségben is. 1957-től nyugdíjba vonulásáig Vecsésen volt lelképásztor. 1990-ben a Magyarországi Református Egyház Zsinatának tanácsosa, majd pedig a Magyar Református Egyetemes Zsinat titkára lett. Igazán szívügye a gyermekek közötti munka volt (feleségével együtt ők maguk is 10 gyermeket neveltek fel), haláláig betöltötte a Vasárnapi Iskolai Szövetség elnöki tisztét. Emellett fontos szolgálatot végzett a Biblia Szövetség, a Reformátusok a Közéletben Alapítvány és más szervezetek munkájában. Nyugdíjazása után is Vecsésen élt, feleségével együtt részt vállalt a gyülekezet missziós munkájából. 2002-ben Czövek Olivér kezdeményezésére, óriási gyülekezeti összefogással, a magyar kormány és a holland református egyház támogatásával református óvoda épült. A Vecsési Református Egyházközség presbitériuma 2009-ben döntött arról, hogy az óvoda vegye fel Czövek Olivér nevét. (Forrás: <http://www.parokia.hu/hir/mutat/90/>)

⁶⁴ **Kétágú templom**: hivatalos nevén az Alsóvárosi református templom, Erdély legnagyobb és legszebb 19. századi klasszicista temploma, az építéskori Külső-Magyar utcában. A templom elnevezése eleinte *református Külső templom* (vagyis a várfalon kívüli, külvárosi) volt, majd többnyire két tornyára utalva *Kétágú templomként* emlegették. Az alsóvárosi kör, utóbb egyházközség a Bocskai tértől kifelé az egész külvárost s mindenekelőtt a Hóstátot foglalta magába. A hóstátiai hagyományosan reformátusok, s nagyrészt ők is támogatták, tartották fenn a templomot.

A debreceni nagytemplom mintájára tervezett, 1851. október 12-én felszentelt templom Kolozsvár legjelentősebb és legmonumentálisabb klasszicista épülete. Különösen homlokzata figyelemre méltó. A két magas torony második szintjéig érő, a timpanon fölé emelkedő rusztikás attika zárja a homlokzatot, amely eltakarja a tetőt, de impozánssá teszi az épületet. A négyszögletes toronyból kinövő henger alakú, kupolával s azon nyeles gombokkal zárt legfelső szint, melyet balusztrádos erkély fog körül, karcsúbbá, könnyedebbé teszi a tornyok összehatását. A templom belső terét a főhajó és a kereszthajó derékszögű találkozása határozza meg. A hajókat dupla hevederen nyugvó csehboltozat fedi, a két hajó találkozásánál a négy heveder közé kupola illeszkedik. A belső falpillérek is korinthoszi fejezetesek, lábaturuk akantuszlevelekkel díszített. A templom méretei figyelemre méltóak: mindkét hajójának hossza 50 méter körül van, 12,60 méteres átmérőjű központi kupolája 19,50 m magas. A tornyok magassága 40 méter. A beépített összterület 1750 m². Az orgonán kívül a régi fatemplomból egy 1720-as évekből származó virágos hátságpadot is átmentettek, mely az erdélyi reneszánsz fafestészet szép emléke. (Forrás: Gaal György: Magyarok utcája. A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói; Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1995.)

⁶⁵ **Farkas utcai református templom** (hivatalos nevén Belvárosi református templom) Kolozsvár híres gótikus műemléke, a Kolozsvár-Belvárosi református egyházközség temploma. Eredetileg ferences-rendi zárda és templom épületegyüttesének épült a 16. század első évtizedében, majd a jezsuiták vették birtokukba. 1603-ban, hogy a jezsuiták ne tudjanak visszatérni, Kolozsvár protestáns – zömében unitárius – lakói lerombolták. A rommá vált templomot I. Rákóczi György kezdeményezésére 1638-ban kezdték újjáépíteni. „A Farkas utcai templomot egész Erdély építette, s amikor a munkálatok tízévi fáradozás árán befejeződtek, a fejedelmi udvarral az élén egész Erdély és kapcsolts részei ünnepelték, minthogy benne nem csak a reformátusság, hanem az egész ország lelki életének erős bástyája emeltetett” (Herepei János).

Az egyhajós templom hatalmas támpilléreivel, nagy, háromszöges oromfalával, erőt és nyugalmat árasztó egyszerűségével az erdélyi magyar gótika legjellegzetesebb példája. A köztudat az erdélyi református egyház főtemplomának tartja, mivel hagyományosan itt iktatták be a püspököket. A Farkas utcai templom az évszázadok során az erdélyi kálvinista családok panteonjává nőtte ki magát. A belső terében sorakozó halotti kárták és címerek sokasága csak tovább fokozza a templom rendkívüli egyéniségét. (Források: Lupescu Radu: Templom a Farkas utcában; <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=71>, Herepei János: A kolozsvári Farkas utcai templom történetéből: Az 1638–1647. évi építkezés és felszerelés adataira; *Művelődés*, 2002.)

⁶⁶ **László Dezső** (1904-1973): lelkész, esperes, egyházi író. Középkolait a Székely Mikó Kollégiumban (1922), református teológiai tanulmányait Kolozsvárt (1922-26) és Glasgow-ban (1926-27) végezte. Teológiai szenior (1927-29), egyházkerületi ifjúsági utazótitkár (1927-32), majd a kolozsvári Református Kollégium vallástanára volt (1932-40). Teológiai magántanár 1937-től és a belvárosi egyházközség lelképásztora volt Kolozsvárt (1940-57), emellett a magyar országgyűlésben képviselő (1941-44), az egyházmegye esperese, egyházkerületi generális direktor (1947-57). 1952-ben koholt vádak alapján letartóztatták és a Duna-Fekete tenger csatorna építkezésén, kényszermunkatáborban dolgoztatták.

1957-ben újra letartóztatták, öt évet töltött börtönben. 1962-től Markos Andrással újrendezte a még 1918-ban feldúlt egyházkerületi levéltárat, majd 1972-ig ismét Kolozsvár-belvárosában volt lelképásztor, s a református zsinat egyházalkotmányi bizottságának elnöke. Teológiai gondolkodóként a Karl Barth nevéhez fűződő újreformátori irányzat képviselője volt. Szellemi hagyatékának leltára szerint életében 910 írása jelent meg, 140 munkája maradt kéziratban; 1172 prédikációját, ill. bibliamagyarozatát írta le, ezek egy része a Református Szemle hasábjain jelent meg. Az Erdélyi Fiatalok c. főiskolás lap egyik alapítója volt (1930-40), majd a Kiáltó Szó c. református folyóiratot szerkesztette (1941-44). Az Ifjú Erdély, Pásztortűz, Ellenzék, Erdélyi Múzeum, Székely Nép, Református Szemle c. lapok munkatársa volt. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/1.htm#LászlóDezső>)

⁶⁷ **A Pallas Nagy Lexikona:** az első önálló, nem fordításon alapuló magyar nagylexikon, a századforduló kétségkívül egyik legnagyobb alkotása. A Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. adta ki 1893 és 1897 között 16 kötetben. A kor szinte egész magyar tudományosságát reprezentálta a több mint 300 fős szerzői gárda. Szócikkek sorát írta pl. Alexander Bernát, Bánki Donát, Cholnoki Jenő, Eötvös Loránd stb. A mintegy 150.000 szócikkben sikerült összefoglalni a korabeli tudomány színvonalán az ismeretek összességét. A Pallast 1911-ben megveszi a Révai Testvérek Rt., hogy majd némileg korszerűsítve a 20-as, 30-as évek népszerű családi lexikonjává tegye. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/>)

⁶⁸ **Fekete János** (1904-1965): református lelkész. „Iskolait a nagyenyedi és marosvásárhelyi református kollégiumokban végezte. Négy évig a kolozsvári református teológia hallgatója, tanulmányait 1928-ban fejezi itt be. Már teológus korában tevékenyen vesz részt az ifjúság keresztyén nevelésében (ifjúsági konferenciák, vallásos műsorok, bibliai előadások rendezésében). (...) A teológia elvégzése után Marosvásárhelyen segédlelkész 1930-ig, akkor választják meg Felsősfalvára lelkésznek. (...) A vallásos nevelés mellett a népművelésben is fáradhatatlanul tevékenykedik. Népművészeti találkozókat szervezett Korondon. (...) 1934 tavaszán gyerekkora falujába, Nyáradkarácsonyfalvára választják meg. Itt Bántó Teréz tanítónővel belmissziós konferenciák rendezésében vesz részt. (...) 1937-ben konferenciát rendeznek, melyen részt vesznek Babos Sándor és Molnár Mária misszionáriusok is. (...) Ebben az időszakban tevékenyen vesz részt a falu gazdasági és szociális felemelésében, mint például a malom és kultúrterem építése, szövetkezet szervezése, sokgyermekes családok támogatása. 1944-ben református konferencia színhelye Karácsonyfalva Tavaszai Sándor részvételével. A háború után, a vallásüldözés idején Tökés Ilonka tanítónővel a gyermekek vallásoktatását szervezik, és bibliaköröket tartanak. Bibliaköri tevékenységét államellenes szervezkedésnek minősítik, így 1958-ban letartóztatják, és koncepció perben 10 évi börtönbüntetésre ítélik. 1964 júliusában amnesztiával szabadul, 1965 novemberében elhunyt.

1958-ban Nyáradkarácsonyfalván pünkösdben jöttek letartóztatni, de épp temetés volt a faluban, így a botrány elkerülése végett másnapra hívták a securitatéra, ahonnan már nem engedték haza. (...) A vád: államellenes szervezkedés, aminek bizonyítása nyakatekert logikával azon alapult, hogy a vallásos tevénytés akadályozza az állam kultúrpolitikájának érvényesítését. A büntetést végig Szamosújváron töltötte, gyenge egészségi állapota miatt nem dolgozhatott, ezért megfosztották attól a jogától, hogy csomagot, vagy levelet kaphasson. Sokat tartózkodott a börtönkórházban is. A börtönkörülményekre nem panaszkodott, az ott töltött éveket misszionának tekintette, börtöntársaiban is igyekezett a lelkiertő megtartásának fontosságát tudatosítani. Legnagyobb szenvedésnek a szeretteitől való távollétet tartotta. (...) Férjem elbeszélése alapján, a közösségi szellem jó volt, titokban istentiszteleteket tartottak és még úrvacsorát is osztottak”. (Fekete Jánosné, sz. Fodor Piroska visszaemlékezése; http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3416.pdf)

⁶⁹ **Fekete Zsolt** (sz. 1935): festő. Művészeti tanulmányait a marosvásárhelyi liceumban folytatta. Mesterei: Bordi András, Barabás István, Piskolti Gábor. A 60-as években konstruktív jellegű, elvont elemekből építkező, széles festőkés-nyomokkal alakított fél-absztrakt képeket készít. Majd posztimpreszionistákra emlékeztető pöttyözéses technikával üde zöld faluképeket megjelenítő olajfestményeket és akvarelleket fest. Mindkét korszakában sajátosak az erdélyi népi tárgykultúra jelképrendszerét használó, szimbolikus kompozíciói. 1962-től szerepel erdélyi csoportos kiállításokon. 1969-től rendszeresen szerepel egyéni kiállítással Marosvásárhelyen. 1974-ben New Yorkban, 1989-ben Bécsben, 1990-ben Budapesten volt egyéni tárlata. Művei találhatóak a marosvásárhelyi múzeum gyűjteményében. (Források: http://www.kieselbach.hu/muvesz/fekete-zsolt_8346, <http://artportal.hu/lexikon/muveszek/fekete-zsolt--1935--festomuvesz-4504>)

⁷⁰ **Kallós Zoltán** (sz. 1926): néprajzkutató, népzene gyűjtő. A mezőségi szórványvidéken, a Kolozsvártól 26 kilométerre fekvő Válaszúton született. Gyermekévei idején a vegyes nemzetiségű faluban, anyanyelvével párhuzamosan a román, valamint a cigány nyelvet is megtanulta. Tanulmányait Kolozsváron folytatta, majd a sepsiszentgyörgyi Tanítóképzőbe iratkozott, ám tanítói oklevelét már Kolozsváron szerezte meg. 1946-1950 között tanító volt Magyarvistán, majd sikeresen felvételizett a Zeneművészeti Főiskolára, ahol többek között Jagamas János tanítványa volt. Jagamas arra ösztönözte, hogy tudatosan folytassa a már kisdíák korában elkezdett gyűjtéseit. Mivel családja kuláklísta kerül, eltávolították a Zeneművészeti Főiskoláról. 1957-ig Moldvában, a Bákó közelében levő csángó faluban, Lészpeden tanított. Itt ismerte meg a moldvai csángók hagyományait, és felismerve az elrománosító politikát, megszállottként kezdte el a Kárpátoctól keletre szakadt magyarok vokális és hangszeres népzenejének, hagyományainak gyűjtését. 1957-ben betiltották a magyar nyelvű oktatást a moldvai csángó falvakban, azonban nem tudott elszakadni a vidéktől, ezért közel 8 éven keresztül a Gyimes-völgyében, fakitermelésnél vállalt munkát. Később megismerkedett, majd szoros barátságot kötött Martin Györggyel, akivel együtt járták Erdélyt, főként a Mezőség és Kalotaszeg falvait táncosok, zenészek, énekesek után kutatva. A 70-es évektől kezdve jelentek meg egyedülálló balladagyűjteményének kötetei: Balladák könyve (1971), Új guzsalyam mellett (1973), Tegnap a Gyimesben jártam (1989), Balladák új könyve (1996), Világszárnya (2003), Elindulék este guzsalyasba... (2004), A gyimesi csángók tánc élete és táncai (2005).

Az 1989 decemberében bekövetkezett változások, a határátlépés megkönnyítése után kezdte élvezni munkája gyümölcsét. Az aránylag nyugodtabb körülmények között megkezdte a gyűjtések rendszerezését és a hangzó anyagok kiadását. 1992-ben létrehozta a Kallós Zoltán Alapítványt, mely azóta is számos hagyományörző tevékenység szervezője és támogatója, emellett a moldvai csángók ügyének egyik támogatója.

Egész életműve elismeréseként 1990-ben megkapta az Életfa-díjat. A magyar állam részéről azóta is folyamatos elismerésben részesül: megkapta 1993-ban a Magyar Művészetért-díjat, 1996-ban a Julianus- és a Kossuth-díjat, 1997-ben a Martin György-díjat, a Pro Minoritate-díjat, a Magyar Örökség-díjat, 1999-ben a Tőkés László-díjat, az 56-os Érdemkeresztet, 2001-ben a Corvin-láncot és a Szent Imre-díjat, 2003-ban a Kölcsey-díjat. Az EMKE tiszteletbeli tagjává, a Magyar Néprajzi Társaság tagjává, a Magyar Művészeti Akadémia fő tagjává választotta. Kallós Zoltán végezte magyar nyelvterületen a legnagyobb népzenei gyűjtést. Gyűjtéseiből hanglemezes válogatások jelentek meg, archív felvételeiből több hangzóanyag-sorozatot szerkesztett és adott ki. Énekesként ő maga is két lemezt jelentetett meg: Búsulni sohasem tudtam..., Idegen földre ne siess.... Néprajzi filmek szaktanácsadója, népzenei fesztiválok ünnepelt énekes, előadója. Az erdélyi és magyarországi táncművelés egyik életrehívója, népzenei és néptánc táborok szervezője. Nevelői hatása rendkívüli jelentőségű, mivel hosszú évek során fiatalok tömegeivel ismertette és szeretettette meg a magyar népművészetet. Szakmai tanácsai, útmutatásai több generációt indítottak el és segítettek a zenész, táncos és néprajzos pályán. (Forrás: <http://www.kallos.org.ro/index.php/hu/home.html>)

⁷¹ **Gógán** (románul Gogan, németül *Gogeschdorf*): falu Romániában, Maros megyében. Dicsőszentmártontól 18 km-re keletre a Kundi-patak mellett fekszik, az idők folyamán Gógánváralja faluval olvadt össze. A trianoni békeszerződésig Kis-Küküllő vármegye Erzsébetváros járásához tartozott. 1910-benben 413, többségben magyar

lakosa volt, jelentős román kisebbséggel. 1992-ben 724 lakosából 519 magyar, 203 román, 1 cigány, 1 szász volt. A falu református temploma 13. századi eredetű, később gótikus stílusban átépítették. Mennyezetfestménye – rajta Bethlen Miklós kigyós címerével – valószínűleg 1503–1520 között készült. (Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/G%C3%B3g%C3%A1n>)

⁷² **Benczédi Albert** 1953-tól volt a Gógáni Református Egyházközség lelkipásztora. (Forrás: Magyar Hunor, Veress Tünde: A Küküllői Református Egyházmegye Templomai; Székelyudvarhely 2013; 57. o.)

⁷³ **kultuszinspektor** [egyházügyi felügyelő]: a román Vallásügyi Államtitkárság (Kultuszdepartament) alkalmazottja – a rendszerváltás előtti Magyarország „egyházügyi titkárainak megfelelője. A Kultuszdepartament Romániában, a magyarországi Állami Egyházügyi Hivatalnak megfelelő pártállami elnyomó szervezet volt. A kommunista diktatúrában játszott szerepéről Tőkés László így írt 1982-ben: „Az állam és a párt a Kultuszdepartament megyei szervein, pontosabban a megyei kultuszinspektorokon és az állambiztonsági szerveken (securitate) keresztül készítetik „közreműködésre” az egyházi szolgálókat. Az újabb kori egyház történetét ebből a szempontból nyugodtan nevezhetnénk az állambiztonság és az egyház kapcsolatainak történetének is. Az egyházi hierarchia legmagasabb fokától a legalacsonyabbig mindenütt állandó jelenvaló valóság a „szekus”, az inspektor, ill. informátor (besúgó). A püspökök mindennapi munkatársaik, a belbiztonsági megbízott és az inspektor nélkül egy lépést sem tesznek. És báb-mivoltukban, gyengeségükben, tudatlanságukban - sajnos - igénylik is ezt az egyházra nézve áldatlan közreműködést. Információkat szolgáltatnak nekik, „tanácsokat”, indikációkat kérnek tőlük, és teljes mértékben kiszolgáltatják nekik egyházukat, és nem egy esetben papjaikat. A közegyházban sem jobb a helyzet. Nincs olyan gyűlés, értekezlet, magasabb szintű egyházi összejövetel, ahol az állami megbízottak ne volnának jelen. Elmaradhatatlan hozzászólásaikkal, „útbaigazításaikkal” megfélemlítik, és igyekeznek kordában tartani a papságot”. (Tőkés László: A református egyház helyzete Erdélyben; *Ellenpontok*, 1982. 4. sz.)

⁷⁴ **Nagy Endre** 1947-1964 között volt a Gógánváraljai Református Egyházközség lelkipásztora. (Forrás: Magyar Hunor, Veress Tünde: A Küküllői Református Egyházmegye Templomai; Székelyudvarhely 2013; 59. o.)

⁷⁵ **Nagy Márton** (sz. 1939): lelkész. Gógánváralján született, a Kolozsvári Protestáns Teológiát családos emberként kezdte el 1974-ben, korábban a gógánváraljai gyülekezet kántora és gondnoka volt. Szolgálati helyei: Telekfalva, Szolokma, Ádamos. Ádamosról hívja haza a gógánváraljai gyülekezet 1994-ben. Nyugdíjba vonulása óta a kántori szolgálatot végzi a gyülekezetben. (Forrás: Számontartatol – A gógánváraljai magyar közösség évszázadai (szerk. Nagy Gábor), Barót, 2016.)

⁷⁶ **kepe**: az egyházi illeték (adó) egy fajtája volt, melyet terményben fizettek. A középkorban egész Magyarországon ismert, későbbiekben elsősorban Erdélyben volt a protestáns egyházak bevételi forrása volt. A kepe szó eredeti jelentése gabona kéve, kereszt, osztag. Kivetése ház, illetve vagyon alapján történt. Hóman Bálint *Magyar Pénztörténet 1000–1325* című munkájában (Budapest, 1916) röviden érinti a kepeket is. „A ki nem csépelte gabonát forrásaink kepeiben (capecia) számítják. A kepeknél főképp a tizedfizetésnél jutott szerepe, mert a főpapoknak – a visszaélések elkerülése végett – jogukban állt a gabonát az aratás után a mezőn beszédni. A gabona, kepekbe rakva állt a tarlón, s a főpap megbízottja minden tizedik kepeket lefoglalta püspöke számára. Később, mikor a pénzbeli megváltás jött szokásba, bizonyos meghatározott összeget fizettek a püspöknek járó kepek megváltása fejében”. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kepe_rendszer)

⁷⁷ **Csiha Kálmán** (1929-2007): erdélyi református püspök, prédikátor, költő, memoáíró. Teológiai tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte 1955-ben. Aradon kapott segédlelkészi állást, majd az általa szervezett Arad-Gáj-i egyházközség lelkipásztoraént működött. 1957-ben koncepciós per áldozata lett, 10 évi börtönbüntetésre ítélték, ebből hat és fél évig tartották fogva Románia különböző börtöneiben, munkatáborokban. 1964-ben szabadult. Börtönei után Gógánváralján és Marosvásárhelyen teljesített református lelkészi szolgálatot húsz éven keresztül. A rendszerváltáshoz közeledve öt önálló gyülekezetet szervezett. 1990-ben az Erdélyi Református Egyházkerület püspökévé választották. 1999-ben, nyugdíjba vonulásakor tiszteletbeli püspöki címet adományoztak számára. (Forrás: <http://www.tzsina.hu/?p=159>)

⁷⁸ **A mezőgazdaság kollektivizálása Romániában**: A román mezőgazdaság kollektivizálása hosszas, többszakaszos folyamat volt 1949-1962 között. A földtulajdon-viszonyok megváltoztatásának majd' másfél évtizedes folyamatában az állam a magántulajdonú földbirtoklást jelentéktelen szintre csökkentette; ezek egy része állami gazdasággá vált, más része pedig a közös gazdaságoké – a kollektívoké – lett. A volt tulajdonosok jobb esetben háztáji föld megnevezéssel használtak egy-két tucat árnyit belőle. A nagy- és középbirtokok államosítását – az állami gazdaságok létrejöttét – követően 1949. márciusában hirdették meg a kollektívok megalakítását, melyekben a tagok földterületei, állatai és mezőgazdasági eszközei közös tulajdonúvá válnak. 1951-ig rendkívül

erőszakos eszközökkel – gazdasági préréssel, agitációval, nemegyszer hatósági fellépéssel – próbálták a gazdákat a kollektívokba való belépésre ösztönözni, azonban ez jelentős ellenállásba ütközött. 1951-1955 között átmenetinek szánt társulási formákkal (TOZ, járadékos mezőgazdasági termelőszövetkezet) próbálták a közös gazdálkodás elfogadhatóbb – a föld-, jószág- és eszköztulajdonlást kevésbé veszélyeztető – kereteit kialakítani. Ennek hatására a mezőgazdasági társulások földterülete és tagsága dinamikusan bővült, a kollektív gazdaságoké viszont alig gyarapodott. 1955-ben a kollektivizálás újbóli felgyorsításáról döntött a Román Kommunista Párt. A szervezés során kerülték a fizikai erőszakot, helyette gazdasági nyomást, adminisztratív kényszereket, illetve pszichikai kifárasztást használtak, bár több helyen nyomásgyakorlási módszerként alkalmazták a gazdák elleni csoportos pert is. Az így elítéltek büne az volt, hogy tiltakoztak a mezőgazdasági társulások kollektív gazdaságokká alakítása ellen - azaz nem akartak földjük tulajdonjogáról lemondani. 1959-től a kollektivizálást még jobban felgyorsították, és 1961-től alapvetően már a mezőgazdasági társulások kollektív gazdaságokká alakítása zajlott.

(Forrás: László Márton: Kollektivizálás a Székelyföldön. Romániai Magyar Lexikon; <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=79>)

⁷⁹ A **Heidelbergi Káté** a református egyház alapvető hittételeit tartalmazza 129 kérdés és felelet formájában. Szerzői Zacharias Ursinus és Caspar Olevianus, református hittudósok, akiket III. Frigyes pfalzi választófejedelem azzal bízott meg, hogy a Biblia alapján írjanak olyan népkönyvet, amelyből minden református hívő tisztán és igazán megismerheti a keresztyén vallást. A Káté rövid idővel 1563-as kiadása után magyar nyelvterületen is ismertté vált. A szatmárnémeti nemzeti zsinat 1646-ban kánonilag kimondta, hogy a Heidelbergi Káté „mindenütt megtartassék és taníttassék”. Magyar nyelven először 1577-ben jelent meg Pápán, Huszár Dávid nyomdájában. A református fiataloknak – konfirmációjuk alkalmával, 13-14 éves korukban – hitbéli tudásukról és keresztyén elkötelezettségükről a gyülekezet színe előtt kell számot adniuk a Káté egy-egy kérdésének megválaszolásával. Ezt követően válhatnak az egyház és gyülekezetük teljes jogú tagjává. (Forrás: <http://reformatus.hu/egyhaziunk/mutat/6216/>)

“1. kérdés: Mi életedben és halálodban egyetlen vigasztalásod?”

Felelet: Az, hogy mind testestől, mind lelkestől, akár élek, akár halok, nem önmagamé, hanem az én hűségem Uramnak és Megváltómnak, a Jézus Krisztusnak tulajdona vagyok, aki az ő drága vérével minden bűnömért tökéletesen eleget tett, engem a Sátán minden hatalmától megszabadított, és úgy megőriz, hogy az én mennyei Atyám akarata nélkül még csak egy hajszál sem eshetik le a fejemről; sőt inkább mindennek az én üdvösségemre kell szolgálnia; azért engem Szentlelkével biztosít az örökélet felől, és szív szerint hajlandóvá és késszé tesz arra, hogy ezután öneki éljek”.

⁸⁰ **Héjjasfalva** (románul *Vânători*, németül *Teufelsdorf*, szászul *Delvelsderf*): község Romániában, Maros megyében. Községközpont: Erked, Küküllővár, Magyarfelek és Szederjes tartozik hozzá. Segesvártól 11 km-re keletre, a Nagy-Küküllő bal partján fekszik. Határában is zajlott 1849. július 31-én a segesvári csata, melyben a Bem tábornok vezette honvédsereg vereséget szenvedett az orosz túlerővel szemben. A trianoni békeszerződésig Nagy-Küküllő vármegye Segesvári járásához tartozott. 1910-ben 1534, többségben magyar lakosa volt, jelentős román kisebbséggel. 1992-ben 1595 lakosából 649 román, 508 magyar, 438 cigány volt. (Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/H%C3%A9jjasfalva>)

⁸¹ **Fejes Dezső** 1931-1964 között volt a Héjjasfalvi Református Egyházközség lelkipásztora. . (Forrás: Magyarai Hunor, Veress Tünde: A Küküllői Református Egyházmegye Templomai; Székelyudvarhely 2013; 77. o.)

⁸² **Dávid László** (1932-2007): lelkész, művészettörténész. Középkorait Székelyudvarhelyen, főiskolai tanulmányait a kolozsvári református teológiai fakultáson végezte 1955-ben, majd 1969-ben egyháztörténetből szerzett doktorátust. Székelyudvarhelyen töltött segédlelkészi évek után 1963-tól közel negyven éven át Segesváron volt lelkész. 1960-tól közölt tanulmányokat *A Hét*, a *Korunk*, *Megyei Tükör*, *Református Szemle* lapjain az erdélyi középkori művészettörténet tárgyköréből, így az udvarhelyi középkori templomokról, székelyföldi műemlékekről, Magyarhermány régi írott képeiről és a nagybaconi templomról. A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei c. könyve 1981-ben jelent meg Bukarestben, a Kriterion Kiadó gondozásában. (Források: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, http://konyvtar.proteo.hu/system/tdf/documents/2007/RSZ100_1053-1071.pdf?file=1&type=node&id=122)

⁸³ A ma 300 lelket számláló helyi egyházközség lelkipásztorai: **Lőrinc** pap (1334), **Péter** és **Márton** pap (1639 előtt), **Ormányi János**, Bethlen János udvari papja Búnról (1639 körül), **Nagy Almási István** (1646), **Lisznyai Péter** (1653-56 körül), **Szerdahelyi János** (1694), **Zágoni Dániel** (1709), **K. Benedek György** (1714), **Mátisfalvi János** (1719 előtt), **Muzsnai István** (1722), id. **Buzogány Zsigmond** (1764), **Béres**

András (1780-1782), **Biró András** (1800), **Biró Sándor** (1808), **Borbély József** (1814), **Diénes Sámuel** (1829), **Görög József** (1843-1848), **Balás Gergely** (1849-1879?), **Adorján László** (1879-1903), **Bodor István** (1903), **Márk Mihály** (1904), **Kovács József** (1905-1930), **Sipos Árpád** (1930), **Fejes Dezső** (1931-1964), **Dénes Gyula** (1964), **Biró István** (1964-2001), ifj. **Biró István** (2001), **BuzogányTihamér** (2001-2010), **Benefi Sándor** (2010), **Iszlai Kamill Zsolt** (2010–).
(Forrás: <http://kukulloieme.ro/hejjasfalva/>)

⁸⁴ **Nagy Ferenc** (sz. 1916.): unitárius lelkész. Segesváron született lelkészi családban; édesapja és nagyapja is lelkész volt. Utolsó éves teológusként szervezte meg Kolozsvár külvárosában, az Írisz-telepen az unitárius egyházköztséget. A teológia elvégzése után hét évig szolgált az Írisz telepen (1938-1945), ahol templomot épített. 1940-ben feleségül vette a papeleány Báró Piroskát (zenész), négy gyermekük született. 1945-ben a Homoród menti Recsenyédre hívták, ott volt lelkész 1953-ig. Feleségével együtt lelkesen szervezte a Homoród menti faluban a kis közösség művelődési életét is (pl. betanították, előadták a Gülbabát, a János vitézt). 1953-ban a segesvári gyülekezet meghívására tért vissza szülővárosába, szószéken váltotta 84 évesen nyugdíjba vonult édesapját, Nagy Bélát. A fehéregyházi leányegyházköztség is Segesvárhoz tartozik, itt is templomot épített. Amikor Segesvárra került, megürült a küküllősárdi parókia. Kis gyülekezetéről lévén szó, az akkor püspök kérésére elvállalta, hogy minden vasárnap ott istentiszteletet tart. Évtizedekig gyalog ment Küküllősárdra, és még 90 éves korán túl is gondozta az ottani 29 unitárius hitet. Unitárius berkekben már ismertté váltak szerzeményei: versei, dalai, indulói - magyarul, angolul, németül. Költők verseinek megzenésítése egyik kedvenc foglalkozása. Minden karácsonykor, húsvétkor személyre szabott verset írt a vallásórás gyermekeknek. Rajzos-verses ünnepi üdvözletei mellett „kőbe véselt kötetekként” székelyföldi sírköfeliratok is őrzik termékeny gondolkodásának nyomait. Festményein többek között a segesvári vár, Segesvár ódon házai, utcái, a Villa Franka fája, a Küküllő, a Fekete tenger sziklás partszakaszai elevenednek meg. Legtöbb festményéhez verset is mellékel. (Források: <http://www.unitarius.org/data/eue/show.aspx?docid=4402>, <http://nagyferenc.blogspot.hu/>)

⁸⁵ “Segesvár három gyönyörű fahíddal is büszkélkedhetett, mindhárom fedett volt. Az utolsó, a Mammut híd, az 1975-ös árvízkor pusztult el. Azért nevezték így, mert az alapjánál mammut csontot találtak. 1874-ben épült W.Milldt tervei alapján a Venchi híd (1834) modelje után”.
(<http://amfostacolo.ro/impresi9.php?iid=62749&d=descopera-sighisoara-si-impjurimile--sighisoara-ms>)

⁸⁶ A héjjasfalvi ősi templom építését a 13. századra, a román stílus korára teszik. A homlokzat közepén a régi templom esetében is tornyot tételeznek fel. Az első írásos emlék a templomról 1334-ben kelt. Eszerint a plébániatemploma papja, Lőrinc a pápai tizedjegyzék szerint 1 banálist fizet. Egy 1356-ban kelt országbírói rendelet a templom feldúlásáról, ajtajának betöréséről és javainak felprédálásáról tesz említést, a tettesek kézdi, erkedí, kerci és szentmiklósi szászok lehettek. A gótikus korbán átalakították a templomot, a hajót öt méterrel megnyújtották. Kazettás mennyezete 1628-ban készül. Mai formáját 1843-ban kapta, új tornya 1889-ből való. Középkori emléke egy gótikus ezüst kehely „Jhesus, Maria” felírással.

Héjjasfalva középkori tiszta katolikus lakossága a reformáció idején lutheránus, majd református, a 16. század végére pedig többségében unitárius lett, a templommal együtt. Feltételezhető, hogy a 17. század elején a lakosság egy része visszatért a református hitre, mert 1639-től két gyülekezet küzdött a templom birtoklásáért: az unitárius és a református. 1640. február 22-i végzésével Rákóczi a reformátusoknak ítélte a templomot, jöllehet ekkor még az unitáriusok voltak többségben. Érdekes a fejedelem indoklása: a reformátusok között voltak a nagyobb birtokosok. Ez a társadalmi túlsúly és fejedelmi pártfogás annyira érvényesült, hogy Héjjasfalván a következő századtól már csak a reformátusoknak volt anyaegyházuk. (Forrás: Lestyán Ferenc: megszentelt kövek – a középkori erdélyi püspökség templomai. A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség kiadása, 2000. <http://vmek.oszk.hu/04600/04684/html/index.html>)

⁸⁷ 1849. július 31-én a Bem József tábornok által vezetett magyar honvédsereg Segesvár és Héjjasfalva között vívta meg és veszítette el a forradalom egyik utolsó csatáját. A cári csapatok gyűrűjéből magának Bemnek is alig sikerült megmenekülnie. A vezére visszavonulását fedező Zeyk Domokos százados – családi hagyomány szerint –, amikor látta, hogy élve akarják elfogni, utolsó pisztolygolyójával saját életét oltotta ki. Ebben a csatában a Héjjasfalva és Fehéregyháza között levő Ispán kútnál veszett nyoma Petőfi Sándornak. A honvédek emlékére 1901-ben emelték a Zeyk Domokos obeliszket. A falu lakossága minden év március 15-én és július 31-én kegyelettel emlékezik az itt elesett hősekre.
(Forrás: http://www.zeyk.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=225:az-1848-as-szabadsagharc-emlekhelyei-segesvartol-szekelykereszturig&catid=51:esemenyek&Itemid=119)

⁸⁸ **Adorján László** 1879-1903 között volt a Héjjasfalvi Református Egyházközség lelkipásztora. (Forrás: Magyar Hunor, Veress Tünde: A Küküllői Református Egyházmegye Templomai; Székelyudvarhely 2013; 77. o.)

⁸⁹ **Sütő család:** fiátfalvi eredetű festőasztalos dinasztia, Vargyason a székelyföldi nagy múltú asztalosbútor készítő családok legismertebbike. A család nemzedékei a 16. sz. végétől máig 14 nemzedéken át folyamatosan örökölték tovább az asztalosmesterséget. A családban névvel megjelölt asztalos szerszámok 1690 óta, az általuk készített népi bútorok a 19. sz. elejétől örökölték meg. A család tagjai kiváló fafaragók is voltak, hatásuk a szomszédos községek asztaloságára Kós Károly megállapítása szerint bútorfestő iskolaként értékelhető, a vargyasi bútor egyedi stílusának a kialakításában és továbbvitelében pedig döntő, szinte kizárólagos szerepe volt a Sütő festőasztalos családnak. A vargyasi asztalosbútor a székely bútor egyik legigényesebben kivitelezett, arányos kompozíciójú, virágtövekkel gazdagon festett változata. Különösen szépek a hosszúkás, téglalap alakú tékalapok, amelyeket néha íves, esetleg áttört faragású orom koronáz. Jellemző a vargyasi bútorra az égszínkék (templomkék, székelyszín) vagy esetleg a bordópiros alap és az élénk színű, sajátos stilizálású virágozás. (Forrás: <http://www.sutoleventelehel.com/suto/hu/history.html>)

⁹⁰ **László János** 1948-1973 között volt a Szederjesi Református Egyházközség lelkipásztora. (Forrás: Magyar Hunor, Veress Tünde: A Küküllői Református Egyházmegye Templomai; Székelyudvarhely 2013; 149. o.)

⁹¹ **Bartha Gyula** (1912-1985): lelkész. Szilágyborzási és székelyudvarhelyi segédlelkészi szolgálata után Vízaknán, majd Fehérgyházán volt lelkipásztor. Innen vonul nyugdíjba 1977. február 1-jén, 37 évi lelkipásztori szolgálat után. (Forrás: Református Szemle 1985/5-6. szám; 520 o.)

⁹² **Kiss Mihály** 1948-1963 között volt a Segesvári Református Egyházközség lelkipásztora. (Forrás: Magyar Hunor, Veress Tünde: A Küküllői Református Egyházmegye Templomai; Székelyudvarhely 2013; 139. o.)

⁹³ **Szabó Béla** 1962-1979 között volt a Szovátai Református Egyházközség lelkipásztora "Káli Dénes nyugdíjba vonulása után a Hármásfaluban szolgáló, szovátai születésű, Szabó Béla lelkipásztort hívja meg a gyülekezet, aki a templomépítő Bartha Béla tanítványa volt. 1962 januárjától kezdi meg szovátai szolgálatát. A kollektívizálással falujukból elűzött, Szovátára költözöttekből és az egyre inkább kiábránduló helybélielkből újra szervezi a gyülekezetet. Ebben méltó társa, Szabó Gizella tiszteletes asszony, aki nagy odaadással veszi ki részét a gyülekezet gondozásában. Az ő kezének munkáját dicsérik a templomi padok írásos kézimunkái. Szabó Béla idejében felújítják a templomot és a lelkészi lakást. 1965-ben megvásárolják a nagyobbik harangot, melynek felirata: "Isten dicsőségére a szovátai ref. hívek adományából Szabó Béla lelkész, Dósa Gábor gondnok idejében 1965" 1969. január 1-től a szovátai egyház átveszi a parajdi egyházközségtől az Ilyésmezői református közösséget, mivel a falut az új közigazgatási rendszer Maros megyéhez csatolta. Itt is magánházaknál tartják az istentiszteletet, havonta egyszer.

Szabó Béla lelkipásztor is, mint méltó tanítványa tanítójának, templomépítőként írja be nevét a Szováta-Szakadati egyházközség történetébe. Abban az időben, amikor tilos volt templomot építeni, jelképesen mondván, „kijátszva” a kommunista karhatalmat, engedélyt szerez egy szolgálati lakás felépítésére. A Szakadati „szolgálati lakás”-nak nevezett templom 1970-72 között épül fel, a hívek nagyméretű önkéntes adományaiból, (sokan egy hónapi nyugdíjukat vagy fizetésüket ajánlották fel), a Küküllői Egyházmegye gyülekezeteinek 7000 lejes, valamint az Igazgatótanács által nyújtott 37.000 lejes segélyéből. A szovátai templom építésében a szakadati hívek is kivették a részüket, most a szovátai hívek segítenek a szakadati építkezésben. Dobri János teológiai tanáron keresztül a 70-es évek végén már holland kapcsolata is van a szovátai egyháznak, akik gyakran segítik titokban a gyülekezetet. A családok száma ekkora már eléri a 400-at a lélekszám pedig az 1000-et. A város fürdőjelleget kap, szállodák épülnek, és turisztikai vonzást nyer a település. Ez munkalehetősége nyújt a környező falvak lakosai számára, és a gyülekezet lélekszáma néhány esztendő alatt megsokszorozódik. Szabó Béla lelkipásztort 1971-ben a Küküllői Ref. Egyházmegye esperesévé választják, mely tisztséget 1979-ben hirtelen bekövetkezett haláláig tölti be. Sírjára lelkészársai állítanak kopjafát". (<http://www.szovatairefegyhas.ro/tortenelem/>)

⁹⁴ Az 1980-as évek közepétől a fordulatig, 1990-ig, a csak városon levő pékségek áruit (fekete kenyér és fehérebb franzella) csak városon lehetett vásárolni, a helyi, állandó lakhellyel rendelkezőknek. Ezt bizonyította a személyazonossági. Kolozsváron a diákság ideiglenes tartózkodási engedéllyel vásárolhatott napi fejadagot. (Szerkesztői jegyzet)

⁹⁵ **Tőkés László** (sz. 1952): református lelkész, püspök, egyházi író. 1975-ben a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben szerzett lelkészi diplomát. 1975-től Brassóban segédlelkész, majd Zernyesten helyettes missziós lelkész. 1977-84 között dési lelkészként részt vett a város művelődési és közéletének megszervezésében, ennek során került először összeütközésbe a város fellendülő magyar szellemi életét rossz szemmel néző államhatalmi

szervekkel. 1979-ben levélben tiltakozott D. Papp László nagyváradai püspök Illyés Gyulát megbélyegző megnyilatkozása ellen. Részt vett az Ellenpontok című szamizdat kiadvány munkájában: Az erdélyi református egyház helyzete című tanulmánya a 4. számban jelent meg, 1983 júniusában. 1984-ben felmérést készített a református egyházat sújtó énekeskönyv- és falinaptár-hiányról s ennek következményeiről. Az állami és egyházi hatóságokkal való szembenállása miatt, az állami hatóságok nyomására felfüggesztették lelkészi állásából, majd áthelyezték a Királyhágómelléki Református Egyházkerületbe. 1986–89-ben Temesváron segéd-, majd rendes lelkész. Itt kezdődött el zaklatása 1988–89-ben az egyházi állapotokat és a falurombolást bíráló megnyilatkozásai miatt. 1989-ben az állami és egyházi hatóságok pert indítottak ellene, megpróbálták szószékétől megfosztani, majd erőszakkal a szilágysági Menyő községbe száműzték. Üldöztetése ellen védelmére keltek nemcsak hívei, hanem a hozzájuk csatlakozó temesvári románok is, ezzel kirobbantva a temesvári forradalmi megmozdulásokat, amelyek a Ceausescu-diktatúra bukásához vezettek. 1990-ben az ideiglenes Nemzeti Megmentési Front tagja. 1991–2003 között az RMDSZ tiszteletbeli elnöke. 1990-től a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke. 1991-től a Partiumi Közlöny szerkesztőbizottságának elnöke, a romániai Református Egyház Zsinatának társelnöke; 1992-től az Európai Tiszteletbeli Szenátus tagja, a Magyarok Világszövetsége és a Magyar Reformátusok Világszövetsége elnökségi tagja, a Johannita Lovagrend tagja; 2004-től az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöke. 2007-től az Európai Parlament képviselője. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4756/>)

⁹⁶ „1989. december 16-án Temesváron több száz ember élőláncot formálva próbálta megakadályozni a romániai magyarság sérelmei, a falurombolás miatt szavát felemelő Tökés László református lelkész elhurcolását templomából. Amikor erre mégis sor került, az élőlánc tüntetéssé változott. A tömeg másnap behatolt a Temes Megyei Tanács épületébe, kidobálták és tűzre vetették a diktátor képeit és könyveit. A kivezényelt rendőrök, katonák, karhatalmisták a tüntetők közé lőttek, a sortűz számos halálos áldozatot követelt. A következő napokban a megmozdulások számos más városra áttértek, a román határt lezárták, a beutazásokat szüneteltették. Ceausescu december 18-án Teheránba utazott, s csak hazatérése után, 20-án értékelte tévébeszédben az eseményeket: szerinte reakciós körök és idegen titkosszolgálatok szervezésében huligán elemek provokáltak összeütközéseket. Másnap, december 21-re százezres nagygyűlést hívott össze Bukarest belvárosába, hogy meggyőzze a tömegeket a sokoldalúan fejlett román szocialista társadalom eredményeiről és béremelést ígérjen. Beszédét füttyszó és petárdarobbanások hangja zavarta meg, a tévéadás megszakadt, a tanácstalan elnök-pártfőtítkárral ekkor berekesztette a gyűlést. A tömeg ellepte a bukaresti utcákat, antikommunista és Ceausescu-ellenes jelszavakat kiabált, Temesvárt és a szabadságot éltette. Az utcákon halálos áldozatokkal járó összeütközések robbantak ki a rendfenntartó erőkkel, hasonló események játszódtak le Aradon, Kolozsváron, Brassóban, Iasiban és Nagyszébenben is.

A fordulópont december 22-én következett be: miután Vasile Milea honvédelmi miniszter öngyilkosságot követett el (más feltételezések szerint Ceausescu parancsára meggyilkolták), a hadsereg a felkelők oldalára állt át, velük harcolt a Securitate-egységek ellen. A felkelők által elfoglalt televízióban 12 óra 18 perckor bejelentették a népi felkelés győzelmét, a hatalmat a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa (NMFT) vette át. Az NMFT nevében Ion Iliescu bejelentette: megszűntek a párt és a kormány régi strukturái, s új, demokratikus Romániát építenek fel. A menekülő Ceausescut és feleségét 22-én délután fogták el Tirgovistében. A harcok lanyhuló intenzitással, de még folytak, amikor december 25-én este a bukaresti televízió bejelentette: az előző nap felállított rendkívüli katonai bíróság Nicolae és Elena Ceausescut bűnösnek találta népiirtásban, az államhatalom aláásásában, közvagyon rombolásában és a nemzetgazdaság lezüllesztésében, mindezekért halálra és teljes vagyonekobzásra ítélte őket, az ítéletet végrehajtották. A perről és a kivégzésről készült felvételeket másnap bemutatták, ezután a fegyveres összecsapások lényegében megszűntek. A forradalom halálos áldozatainak számát ezernél többre becsülik, de a felelősök elleni perek vagy el sem indultak, vagy - mint a temesvári vérengzés ügyében - csak hosszú évekkel később született ítélet”. (<http://mult-kor.hu/25-eve-kezdozott-a-romaniai-forradalom-20141216>)

⁹⁷ **Fekete március:** Az 1989. decemberi forradalom után Romániában egyre erősödött a román nacionalizmus, az új vezetés pedig nem mutatott hajlandóságot arra, hogy érvényesítse a nemzeti kisebbségektől a kommunista diktatúra idején megtagadott jogokat. Egyre több magyarellenes szervezet alakult, amelyek azzal vádolták a magyarságot, hogy Erdély Magyarországhoz csatolására törekszik. Válaszul 1990. február elején az erdélyi magyarság csendes tömegdemonstrációkat szervezett, a legnagyobb, marosvásárhelyi eseményre több mint százezren gyűltek össze.

A szélsőségesen nacionalista, magyarellenes Vatra Romaneasca szervezet indulatokat szító kampányba kezdett, az etnikai feszültségek Marosvásárhelyen erőszakhoz vezettek. A városban a magyarok március 15-i, néma és méltóságteljes megemlékezését követő napon román tüntetők leverték egy patika kétnyelvű feliratát, letépték a magyar nyelvű plakátokat, s pogromhangulatot teremtettek. A románok között azonban az terjedt el, hogy románokat bántalmaznak, s a Vatra aktivistái feltűzték a környező falvak tájékozatlan lakosságát. Időközben a

marosvásárhelyi orvosi egyetem magyar nemzetiségű hallgatói ülősztrájkjal követelték a magyar nyelvű oktatás visszaállítását. A sztrájkot március 19-én felfüggesztették, mert a városba érkezett a kormány delegációja. A tárgyalások alatt a Vatra által toborzott tömeg magyarelles jelszavakat skandált, délután több ezer, jórészt ittas, a környékről beszállított román csatlakozott hozzájuk. A tömeg vandál pusztításba kezdett, délután megostromolta a Romániai Magyar Demokrata Szövetség helyi székházát. A padlásra felszorult magyarok kimenekítésére csak órák múlva érkeztek katonák, akik tétlenül nézték végig, amint az épületből kilépőket brutálisan összeverik. Sütő András író ekkor szenvedett súlyos fejsérüléseket, bordatöréseket, s elvesztette a fél szemét. A tömeg este és éjszaka bántalmazta az utcán tartózkodó magyarokat, számos sérültet kellett kórházba szállítani.

A magyar munkások 20-án reggel sztrájkba léptek, a városháza előtt több tízezer magyar követelte a történelem kivizsgálását. Délutánra a Görgény völgyéből ismét megérkeztek a fejszékkel, dorongokkal felfegyverzett román parasztok, és megpróbálták kiszorítani a magyarokat a főtérrel, ők sebtében szétszedett padokkal verték vissza támadóikat. A kormány tankokat küldött a rend helyreállítására, de a páncélozott járművek csak felsorakoztak a főtéren, meg sem próbáltak közbeavatkozni. A csatározásokat késő este az döntötte el, hogy a magyarok segítségére megérkeztek a környék magyar nyelvű cigányai, majd a székelyek is, s kiverték a románokat. A hatóságok rendkívüli állapotot hirdettek ki, a viszonylagos nyugalom 21-re virradóra állt helyre. A történeteket kivizsgáló bukaresti parlamenti bizottság jelentése 190 román és 88 magyar sebesültről, 3 román és 3 magyar halottról tett említést. A dokumentum románokat és a magyarokat egyaránt hibáztatott, de nem tisztázta, kik robbantották ki a véres eseményeket. A későbbiekben több mint negyven embert ítéltek el, de közülük csak kettő volt román, a legsúlyosabb ítéletet, tíz évet Cseresznyés Pál kapta 1992-ben, mert beletaposott egy földön fekvő románba.

A marosvásárhelyi vérengzésnek messze ható következményei lettek. A román közvélemény számára ez igazolta a korábbi Securitatét felváltó, Román Hírszerző Szolgálat (SRI) létrehozásának a létjogosultságát. A sokkolt romániai magyarság körében pedig egy újabb kivándorlási hullám indult meg. (Forrás: <http://mult-kor.hu/a-marosvasarhelyi-fekete-marcius-20150319>)

⁹⁸ **Juhász András** (1941-1993): lelkész, esperes. Kolozsvárott 1966-ban végezte el a Teológiát, ahonnan kikerülve Detrehemtelep, Felsődetrehem lelkipásztora volt 1966-1974 között. 1974-től haláláig, 1993-ig Marosvásárhelyen a Szabadi úton lelkész és az újonnan megalakult Mezőségi egyházmegye első esperese volt (Forrás: Juhász Zoltán, személyes közlés)

⁹⁹ 1986 végén az egyházkerület mindhárom testülete ülésezett december 5-7 napjain ... A közgyűlés megválasztotta az egyházkerület missziói előadóját dr. Csiha Kálmán marosvásárhelyi lelkész-esperes személyében. (Forrás: Református Szemle; 1987/1.szám; 52-53.o)

¹⁰⁰ **Zágoni Albu Zoltán** (1934-2002): lelkész, egyházmegyei tanácsos. Középkolai tanulmányait szülővárosában, a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban és Brassóban végezte. 1956-ban a kolozsvári Református Teológián szerzett lelkészi képesítést; a hittudományok doktora címet 1999-ben nyerte el Bukarestben. 1956-1959 között segédlelkész volt Marosvásárhelyen, majd 1974-ig lelkipásztor Radnóton. Ezt követően csaknem három évtizedig a bukaresti Calvineum Református Egyházközség vezető lelkésze volt (1974–2002). Ösztöndíjasként posztgraduális képzésen vett részt a münsteri egyetemen az ökumenizmus tárgykörében. 1990 után az Erdélyi Egyházkerület püspöki ökumenikus előadótanácsosa, egyházkerületi képviselő, egyházmegyei tanácsos volt, valamint az UNESCO égisze alatt működő Bukaresti Nemzetközi Ökumenikus Központ által létrehozott Világvallások és Művelődéstörténet Nemzetközi Akadémiája előadótanára (1993–2002). (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/5135/>)

¹⁰¹ **Kató Béla** (sz. 1954): református lelkipásztor, püspök. Elemi iskoláit szülőfalujában, Barátoson, a középiskolát a kolozsvári volt Református Kollégiumban végezte. 1974–1979 között a kolozsvári Egységes Protestáns Teológiai Intézet hallgatója. Közben egy évet a nagyszabeni német nyelvű lutheránus teológián tanult. 1979–1988 között háromszéki Cőfalván volt lelkész, 1988–2001 között az illyefalvi református egyházközség parókus lelkésze. 1990-ben négy hónapig Illyefalva polgármestere, majd helyi tanácsos, 1992–2004 között három cikluson át pedig a Kovászna Megyei Tanács tagja. 2000–2012 között az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője-püspökhelyettese. 2002-től a Sapientia Alapítvány Kuratóriumának tagja, majd 2003 októberétől az elnöke. 2012 decemberében az Erdélyi Református Egyházkerület püspökévé választották, püspöki beiktatásának dátuma 2013. február 1. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kat%C3%B3_B%C3%A9la)

¹⁰² **Buzogány Tihamér** 2001-2010 között volt a Héjjasfalvi Református Egyházközség lelkipásztora. . (Forrás: Magyarai Hunor, Veress Tünde: A Küküllői Református Egyházmegye Templomai; Székelyudvarhely 2013; 77. o.)

¹⁰³ **Sebestyén Ferenc** 1973-1984 között volt a Szederjesi Református Egyházközség lelkipásztora. . (Forrás: Magyarai Hunor, Veress Tünde: A Küküllői Református Egyházmegye Templomai; Székelyudvarhely 2013; 149. o.)

¹⁰⁴ A Nagy Gyula püspökké választásával kapcsolatos állami beavatkozásról ld. bővebben: Molnár János: Az 1962-es kolozsvári református püspökválasztás és a Szekuritáté. *Egyháztörténeti Szemle*, 2012. 13. évf. 2. szám; <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/molnarjanos-kolozsvar.htm> és Jánosi Csongor: Püspökválasztások a kolozsvári és nagyváradi református egyházkerületben az 1960-as években; <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2014/ProMino-1404-06-Janosi.pdf>

¹⁰⁵ **Bíró Sándor** 1906 január. 1-én született Rugonfalván. Itt végzi el elemi iskoláit, majd Székelykeresztúron tanul. A teológiát Kolozsváron végzi el 1932-ben. Marosvásárhelyen a Gecse utcai gyülekezetben kezdi segédlelkészi szolgálatát, Bíró András nagybátyja mellett. Segédlelkészi szolgálata után Héderfájára kerül, ahol 1937-ig szolgált, utána Dicsőszentmártonban 1937-1950 között, majd visszamegy Héderfájára, ahol 1973-ig, nyugdíjazásáig szolgált. 1949-1973 között a Küküllői Református Egyházmegye esperesi tisztségét is betölti. Héderfáján hunyt el, 1983. április 4-én. (szerkesztői jegyzet)

¹⁰⁶ **Török Ernő** 1950-1990 között volt a Nyárádszeredai Református Egyházközség lelkipásztora. (Forrás: Magyarai Hunor, Veress Tünde: A Küküllői Református Egyházmegye Templomai; Székelyudvarhely 2013; 133. o.)

¹⁰⁷ Az 1980-as évek közepétől országos rendelet szerint külföldi állampolgár nem szállhatott meg romániai családoknál, csak bejelentett helyeken (hotelekben). A Nyárádszeredába (néhai nt. Török Ernő espereshez) érkező vendégek is hivatalosan marosvásárhelyi hotelben szálltak meg. Napközben, hogy ne kelljen látogatásukat a rendőrségen bejelenteni, az esperes román rendszámú szolgálati autójával (Dacia) jártak református lelkipásztori családokat meglátogatni. (szerkesztői jegyzet)

¹⁰⁸ **Kakassy Árpád** 1969-1996 között volt a Makfalvi Református Egyházközség lelkipásztora. (Forrás: Magyarai Hunor, Veress Tünde: A Küküllői Református Egyházmegye Templomai; Székelyudvarhely 2013; 105. o.)

¹⁰⁹ **Ifj. Székely András** 1940-ben született Marosvásárhelyen. Érettségi oklevelet az államosított Marosvásárhely Református Kollégiumban szerez, a Bolyai Farkas Elméleti Líceumban. 1963-ban lelkipásztori diplomát szerez Kolozsváron, a Protestáns Teológiai Intézetben, és Balavásárra kerül lelkipásztornak. Itt szolgált nyugdíjazásáig, 2008-ig. 1996-2007 között a Küküllői Református Egyházmegye esperese. (szerkesztői jegyzet)

¹¹⁰ **Besenyey István** (1929-2013): lelkész. Árpádon (Bihar megye) született, Kolozsváron végezte el a teológiát 1954-ben. Segédlelkészként szolgált Székelyhídon és Szalontán. Segédlelkészi szolgálata után Éradonyban lett lelkipásztor, majd Értarcsán, végül Sarmaságra került. Innen vonult nyugdíjba 2000-ben, ekkor költöztek feleségével Segesvárra. (szerkesztői jegyzet)

¹¹¹ **Mai Ige**: a Keresztyén Média UCB Hungary (Kiskőrös) által publikált napi elmélkedések az interneten (honlap: <http://www.maiige.hu>), illetve negyedévre megrendelhető, nyomtatott kiadvány formájában